

HOLMI

XI. évfolyam 12. szám

1999. december

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Utassy József: Magában károгат • 1475

Ráncok, redők • 1475

Orbán Ottó: A nagy visszatérés • 1476

Kalüpszó szigetén • 1476

Tandori Dezső: O. O. felépülésére, üdvözetül • 1477

Lator László: Úgy látszik, bűnbe estem • 1477

Rakovszky Zsuzsa: Helytörténet • 1478

Rába György: Valami a belső formáról • 1479

Johann Wolfgang Goethe: Nyugat-keleti díván (*Részletek*) (*Tatár Sándor, Tandori Dezső, Somlyó György, Halasi Zoltán, Imreh András, Parti Nagy Lajos fordításai*) • 1495

Magyarázat egy régi fametszethez,
amelyen Hans Sachs költői üzenete látható
(*Mann Lajos fordítása*) • 1500

Breuer János: „A múltat végképp eltörölni”?

(*Wilheim András Szabolcsi-értékelésének
margójára*) • 1504

Jánosy István: Isten • 1508

Kolduslány dala • 1509

Závada Pál: Milota előadásai a főtérről • 1510

Szabó T. Anna: Fák • 1521

Szél, lomb, eső • 1522

Éjszaka • 1522

- Halasi Zoltán*: Kapcsolatművészet? • 1523
Az, aki • 1524
Csengery Kristóf: Átváltozás verse • 1524
Három testőr • 1525
Gábor Miklós: Az 1990-es naplóból (III) • 1526
G. István László: Aztán csak magára • 1537
Vigília • 1537
Bódis Kriszta: Virrasztó • 1538
Északi part • 1538
Halász Margit: Feri bácsi • 1539
Bán Zoltán András: Egy unalmas történet • 1540

FIGYELŐ

- Szilasi László–Bazsányi Sándor*: Két bírálat egy könyvről (Darvasi László:
A könnyemutatványosok legendája) • 1579
Pór Péter: Szokatlan és szomorú kötet (Vajda András:
Költészet és retorika) • 1593
Bán Zsófia: Bennfent (Bart István: Angol–magyar
kulturális szótár) • 1597

- A *Holmi* postájából
Ungvári Tamás: A bárányok elvéreznek • 1600
Gréczy Emőke levele • 1609
Szabolcsi Miklós levele • 1610

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Utassy József

MAGÁBAN KÁROGAT

Száll egy varjú. Öreg. Magányos.
Feketedik tőle a szél.
Alatta alkonyul a város,
kigyúl millió lámpafény.

Lassan, komótosan, kimérten
röpül a horizonton át.
Hófelhők villognak az égen,
holdat strázsáló katonák.

Vajon hová suhog oly árván?
Kukákat fosztogatva él.
Csőre hidegebb, mint a márvány.
Magában károgat szegény.

Majd jó az éj, eljő a hajnal,
csonttá dermeszt mindent a fagy.
Róka lel rá a virradatban,
tépi róla a tollakat.

RÁNCOK, REDŐK

Tomboló tábortűz:
hol vagy, ifjúságom?!
Hol a kikeleti rúzsolt
szerelmes orcámról?

Tündér, hová tűntél?
Nézd: megöregedtem.
Ráncok, redők tengertánca
arcomon, szívemben.

Sétáltat a bánat
mólója még engem,
de már kéri, követeli:

visszaköveteli szemem
sós vizét a tenger.

 Orbán Ottó

A NAGY VISSZATÉRÉS

Egy öregedő férfit könnyű becsapni, hogy még mindig él,
 ha teste újra működik, ha újra tudja azt,
 amit egy kétéves, egészséges gyerek tud,
 beszélni, fogni, lépni, föl-alá járkalni a lakásban
 (gyorsan fordulni nem, mert akkor elesik) –
 nincs lelemény, mely a múltó időn kifogna,
 a végzet ravaszabb Odüsszeusznál, hazáig segíti,
 hogy otthon egy szikkadt ölü királyné legyen a jutalma,
 a dörzspapírként érdes öregasszony örök zsémbelése:
már megint égve hagytad a gázt, a végén még fölrobbanunk...
 Halomra nyilazzuk a beteg sejteket? Örökké fogunk uralkodni Ithakában
 egy véget érni nem akaró, görög szappanopera daliás megasztárjaként?
 A foghíjas lépcsőn botorkálva lefelé az Alvilágba
 tisztán hallok magam körül a szirének árnyam kísérő koloratúráriáit.

KALÜPSZÓ SZIGETÉN

Az ókori mitoszok nimfája többnyire nimfomániás.
 Kalüpszónak nincs életkora, ötszáz vagy ezer éves,
 de az arca ráncatlan, alakja egy aktmodellé,
 és agyában egy dürgő süketfajd kattogja: *baszni, baszni...*
 Freud célba talált a rejtvényfejtő módszerével:
 az élet álma az egészség, az egészségé a korlátlan libidó –
 a görög istenek kamaszvilága, a vázaképeké,
 melyeken álló farokkal ugrándozik a férfi,
 s a nő, ha a csiklójához érnek, elrepül...
 Fölgyógyult beteg vagyok, komplikáltabb lény az isteneknél;
 zsákomban a csontjainkat megroppantó halál nagy kövével
 próbálok mosolyogni azon, amin e földön lehet,
 míg a légritka közegben zihálva küzdök minden lépésért,
 hogy fölérjek a csúcsra,
 a nehéz testi munkával megszerzett, keserű gyönyörig.

Tandori Dezső

O. O. FELÉPÜLÉSÉRE, ÜDVÖZLETÜL

Kedves O. O., költőd megint egy kicsit meghízott,
bevágódik nála a nadrág öve,
majd lefogy, könnyű beszéd, kívánná
drasztikusan – beszarna harmadjára.
(Kétszer fogyott le drasztikusan.)
Különben reggel vagy összefázik a Lánchídon,
vagy nem fázik,
vagy nem is ott megy át,
vagy nem is akkor.
Semmi bensőség nem vezérli szavát senkihez
– máj, vese, velő –,
összefázik vagy viszket, allergia vagy hőmérséklet
változása, elolvassa egy harmincéves költő.
A harmincéves költő harminc év múlva
a ma hatvanéves költő hascsikarását is
figyelemre méltónak tartja majd. Ez van, sóhajtja. Ír.
Elofvassa őt is egy harmincéves (költő),
de mi akkor már nem strapáljuk magunkat, nem
örvendünk az egészségnek, jó, rossz, költő, nem költő.

Lator László

ÚGY LÁTSZIK, BŰNBE ESTEM

Sokféle volt és kísértő az Éden.
Zengett-zúgott szép fáival köröttem
az érthetetlen isten tenyerében.

Hogy szerettem, nagy ég, ó, hogy szerettem!

Telhetetlenül, kétségbeesetten,
mennyi gyönyörrel, kinnal, könnyel
szerelmünk hosszú lángjában mi ketten!

Úgy látszik, bűnbe estem.

Mert feltetszett az ítélet felettem.
Íme, kénesővel, vízözönnel
a jelenések ideje jött el.

Megtettem mindent, amit megtehettem.

És meglett és úgy lett, ki tudja, hátha –
S most helyénvaló minden és hibátlan
ebben a csíráatlanított világban.

Csak a lélek költözött el.
A szeplőtelen égbolt közönyében
ki tudja, milyen megváltásra várva.

Rakovszky Zsuzsa

HELYTÖRTÉNET

Emlékszem, ebben a házban lakott,
ezen a lépcsőn kopogott a botja,
erre vonult el a nyugalmazott
tábornok hibbant özvegye naponta,
szoknyáján macskaszőr, némán mozgó, aszott

ajkán rúzs és szitok. Emitt a lírai
lelkű fogorvos – a várószobában
maga festette tájképek tucatjai.
Amott a pék, aki szerelmi bánatában
öngyilkos lett. És még ki tudja, ki:

egy gyarmatáru-nagykereskedő?
Egy órás pártában maradt leánya?
Egy könyvelő és betegeskedő,
kibirhatatlan anyja? És még ki tudja, hány a
sokból, akit benyelt a lépő idő:

Kötélverők, rézöntők, bábsütők,
házat vettek, vagy szőlőt, öltre mentek,
pert indítottak, egyszer tűz ütött
ki, másszor a pestis jött, eltemettek
két-három feleséget, nyolc gyerekből ötöt...

Rossz év a borra: fagy, gyér napsütés.
Szekeret rángattak ki őszi sárból.
Egymás szívének szegezték a kést,
cseresznyét árultak fonott kosárból...
Kevés öröm, több gond, sok rettegés.

Kampórol függő fél disznón legyek.
Egy ágyban szültek, haltak – váladék, vér.
Jég verte a sötét szőlőhegyet.
Borogatást cseréltek gyertyafénynél,
ecettel tisztítottak pecsétes szőnyeget.

Szennyvíz és csillagfény, kútban halott
magzat, a házak közt földek sötétje.
A tél, mikor a térig jöttek a farkasok...
A tűz, mikor megolvadt a nagyharangok érce...
Lement a búza ára, vérszínre vált a Hold...

Szeles tavaszt aszályos nyár követ.
Minden valaminek a folytatása.
A név kitart: névtáblák, sírkövek...
Az újszülött halott ükanyja képe mása.
Kevés jóindulat, sok gyűlölet.

A háztetőkre nap süt, jég kopog.
Csontok, törött cserépedény a mélyben,
az utcakő alatt. Óscápa fog
nyoma a pestisoszlop mészkövében.
A háztetők fölött holt csillagok.

Rába György

VALAMI A BELSŐ FORMÁRÓL

A belső forma fogalma nem ismeretlen a magyar irodalomtudományban. Erdélyi Jánossal polemizálva Arany János IRÁNYOK című tanulmánya a *Szépírodalmi Figyelő*ben (1860–61) említi a „*belformát*”. Követelményeiből kihüvelykezhető, hogy mit is értett belső formán. A „*benső, lényeges költői formát*” kéri számon a korabeli „népies” divaton. A verstan, allúziók, a költői nyelv: szókötések, a mondatfűzés külső formai jegyei ellenében egyértelműen a jelentés, az invenció szétsugárzó erejét fogja föl belső formául, és ezt, ahogy megismételt utalásai tanúsítják, a műfajok hangulati különeműségével

azonosítja. Így nem lép túl, nem léphet túl a klasszicizmus kánontiszteletén. A romantikát is megemésztett kor művésze, Kosztolányi utóbb így ír: „Az alkotó költők eredetisége kizárólag a belső formában gyökeredzik.” Fónagy Iván újabb könyve egy teljes fejezetben foglalkozik a belső formával. Bár ezen a címen retorikai alakzatokat és társművészeti párhuzamokat sorakoztat föl, a belső forma más fölfogásának is kaput nyit, amikor „a mondaton túli elrendezési törvényekkel, a tartalmi szerkezettel, a jelentés szintjével” itéli egynek.¹

Gero von Wilpert vagy Welck–Warren kézikönyve nem önálló címszóval ugyan, de a fogalom forrásául Shaftesburyt, az ő elődjéül Plótinoszt nevezi meg.² De Shaftesbury a szép és jó hatékonyságáról elmélkedik, s ez az esztétikára, valamint az etikára tartozik, holott bennünket a belső forma a jelentés rendezőelveként érdekel. Plótinosz gondolatmenete még teleologikusabb: az abszolút szépség eszményét, emebben az isteni megnyilvánulását fürkészi. Esztétikátörténetek idevonatkoztatják még Platón PHAIDROSZ-át és a SZÜMPOSZION-t, de ő sem írt poétikát, és amit a mozgatóerőről mond, az nem más, mint ideatana. Közelebb áll problémánkhoz Arisztotelész, aki POÉTIKÁ-jában csakugyan tételesen szól a műalkotás formálólveiről, köztük a *dianoiór*ól, amit leginkább a gondolati tartalom összességének értelmezhetnénk. De a *dianoiót*, akár csak a többi alakítóelvet, a tragédiához tartozóként vizsgálja, napjaink poétikai tárgya azonban már több műnemet is érint, hiszen a görög bölcsező korában még nincs mai értelemben vett regény vagy novella. Ráadásul ő a *dianoia* működését az alkotóra vonatkoztatja, és ez az utánzás, *mimészis* keretében valami általánost fölismerő mozzanat, azaz metafizikai természetű, így sarkalatosan ellentétes a belső formát heurisztikusan kereső műértelmezésünkkel, valamely teremtőelvvvel, mely egyszeri alakváltozatában mutatkozik meg.³

Mint minden fontos út, a miénk is Goethe bölcsességén halad keresztül. Eckermann-nal folytatott egyik beszélgetésében ezt mondja: „Egy darabokból készült gép egyes részeit összeilleszthetem, és egy ilyen tárggyal kapcsolatban csakugyan beszélhetek kompozícióról, de nem akkor, ha olyan szerves egész részeiről beszélek, amelyek elevenen fejlődnek, és egy közös lélektől vannak áthatva.”⁴ Goethével részben rokon, részben tőle eltérő módon belső formán azt a szerves egészet értem, mely a művet élteni, mozgatja anélkül, hogy minden egyes részét többé-kevésbé föltételeznék, tehát nem azonos a teljes művel. Ehhez a nézethez közel áll a lengyel Markiewicz álláspontja. Megfogalmazása szerint a belső forma: „a műben rejlő, azt belülről alakító alapelve vagy erő, s a tartalom és a külső alak egybeforrásztásában nyilvánul meg”.⁵ Amikor Fónagy a nyelv sorompóin túl, a jelentés szintjéhez rendeli a belső formát, hasonló nézetet fogalmaz meg.

Szemléltető képpel élve, a belső forma a mű szíve, létfontosságú szerve, de korántsem maga a szervezete.

Flaubert: BOVARYNÉ

A BOVARYNÉ a romantika kórleírása egy asszonyi sors tükrében. Ez a mű *tárgya*. A regény „iskolapélda-forma elemzése a romantikus vágyinak, szenvedélynek és követkevéseinek” – írta Babits.⁶ A BOVARYNÉ a fejlődésregény műfajába tartozik, szabatosabban: nevelődési regény, még ha negatív értelemben is. *Témája* szerint megismétlődő házasságtörés históriája. Ha ezt a „témát” előjeleitől a végkifejletig követjük, megvilágosodik a mű élettana. „Ez a regény inkább életrajz, mint következetesen végigvitt bonyodalom” – vallotta Flaubert kedvesének, Louise Colet-nak írt egyik levelében.⁷

Amikor Emma föltűnik a színen, Bovary doktor beteggondozását segitendő párnácskákat varr „nagy vesződséggel”.⁸ Nyilvánvaló, hogy házias tevékenységre nem ter-

mett; Bovary doktor lánykérése után Emma fantasztikus „*éjféli, fáklyás esküvőről*” ábrándozik,⁹ ám a családi élet apró kellemetlenségei meglepik és lehangolják. „*Mig férjhez nem ment, azt hitte, szerelmes, de mivel boldogság nem lett a szerelemből, mint várta, úgy gondolta, bizonyára tévedett.*”¹⁰ Íme, baljós nyitánya egy házaseset asszonyi érzelmeinek.

Emma visszatekintő jellemzése szemlélteti, hogy milyen talajra hulltak első hitvesi benyomásai. Zárdaövendékként az ima előtti szövegfelolvasást képzelgő lélekkel hallgatta: „*Nyugodt látványokhoz szokott, ezért most a mozgalmas képek felé fordult. A tengert csak a tengeri viharokért szerette, a fűvet csak akkor, ha romok közt sarjadt.*”¹¹ Már tizenöt éves korában falta a kalandos regényeket, főként Walter Scottot: balsorsú hőseikkel érzett együtt, és heroikus történetekbe élte bele magát. A házaseset első hetei, hónapjai kijózanítják új helyzetéről szőtt álmaiból. „*Most nem tudta elképzelni, hogy ez a nyugalom, amiben él, ez volna az álmodott boldogság.*”¹²

De még hordozza magában a mesebeli kifejelet romantikus vágyképét, mint valami hamuban sült pogácsát. Például skót falusi lakba álmodja magát férjével, „*aki hosszú szárnyú fekete frakkot visel, puha szárú csizmát, csúcsos kalapot*”,¹³ ezzel szemben a doktor nem felel meg az olvasmánybeli hősök egyetlen tulajdonságának sem: „*Nem tudott se úszni, se vívni, se pisztollyal bánni, s egyszer egy lovaglási szakkifejezést sem tudott megmagyarázni.*”¹⁴ Ez utóbbi hiányossága végzetes lesz.

Emma elégedetlenségét fölerősíti részvételük Andervilliers márki estélyén Vaubyessard-ban. Az előkelő társaság, a választékos vacsora, a táncmulatság és kiváltképpen keringőzése a vicomte-tal elkápráztatja. Hazafelé fogatukat lovasok előzik meg, köztük talán épp a vicomte-é. Emma az úton talált szivartárcát legalábbis az övének véli, és egy szekrénybe rejti. „*Vaubessard-i utazása árkot hasított az életében*” – tolmácsolja hangulatát Flaubert, aki az asszony újabb úrhatnámkodásaihoz hozzáfűzi még: „*Meghalni vágyott, s egyszersmind Párizsban lakni.*”¹⁵

Bovaryné céltalan epekedése feszültségbe nő át. „*Különösen az étkezések idejét bírta nehezen, elege volt a kis földszinti szalomból, a füstölő kályhájából, a nyirkos ajtóból, az izzadó falakból, a nyirkos kőpadlóból; mintha élete minden keserűségét a tányérjába tálalták volna, és a levehús gőzébe a lelke mélyéből felszálló undor másféle párája is belevegült. Charles sokáig evett; Emma elropogtatott néhány szem mogyorót, vagy az asztalra könyökölt, és azzal szórakozott, hogy kése hegyével vonalakat húzogattott a viaszosvászonra.*”¹⁶ Ezek a vonalak mintha az asszony életének korlátait jelölnék ki. Ezt a jelenetet magyarázza MIMESIS-ében Erich Auerbach, és az ő nyomán Georges Poulet hangsúlyozza, hogy a kis életkép Emma lelkivilágát belülről világítja meg, ahogy például az emberi tudatot egy tányérral szemlélteti.¹⁷

Bovaryné feszültsége betegségge romlik, ezért férje a környezetváltozás gyógyhatásának reményében Yonville-be teszi át otthonukat. Az új kisvárosi közeg ismétlődő léthelyzetei alapján Bahtyin a BOVARYNÉ-ban a megállt idő formateremtő szerepét látja.¹⁸ De így van-e?

Amikor a házaspár postakocsin Yonville-be érkezik, először az Arany Oroszlán fogadóba lépve találkoznak a helység jeles személyiségeivel, egyszersmind a kiteljesedő bonyodalom későbbi szereplőivel, mindenekelőtt Homais úrral, a patikussal, aki a haladás kritikátlan híve és az aprópénzre váltott voltaire-ianizmus képviselőjeként Emma rajongó romantícizmusának ellenpontja, s már ekkor kimondja egyik jelszavát: „*Haladni kell a korral!*” Jön Binet adószedő, a kispolgár prototípusa, Bournisien, az atlétatermetű pap, Homais állandó vitapartner. A házaspárral együtt érkezett Lheureux textiltkereskedő, balkézről zsaroló és uzsorás, a tűzhelynél pedig ott a történet

egyik nagyramenendő szereplője, Léon segédjegyző, maga is elvagyódó széplélek, akárcsak Emma. Flaubert ide és erre az alkalomra gyűjtötte az összeütközések szinte valamennyi szálának mozgatóit és áldozatait.¹⁹ Emma itt, a fogadóban vált először szót Léonnal, és így jellemzi önmagát: „*Utálok a köznapi regényhősöket és a mérsékelt érzelmeket, amilyenek a valóságban vannak.*”²⁰ Ez a még mindig kordába szorított romantika nyilvánul meg, amikor ezután az asszony új lakásuk környezeti benyomásait átérzi: „*Emma már az előszobában érezte, hogy nyirkos ingként hull a vállára a vakolat hidege. Újak voltak a falak, a falépcső recsegett. Az emeleti hálószoba függőnytelen ablakaiban fehéres fény derengett. Valamennyire látni lehetett a fák hegyét és távolabb a félig ködbe fült rétet, a folyó mentén füstölő holdfényes ködöt. A lakás közepében egymás hegyén-hátán sublótfiókok, palackok, függönyrudak, székek, aranyozott lécek meg matracok, a földön mosdótálak – a két ember, aki a holmit szállította, ott hagytott mindent, rendetlenül.*”²¹ Ez az enteriőr a maga zűrzavarával előlegezi Bovaryné jövőendő drámáját. Figyeljük meg a természet látványára, majd a fölfordult szobabelsőre vetett pillantásának ellentétét.²² Flaubert, aki a részletek éleslátója is, közvetve sejteti az ábrándok balsorsát.²³

De mindez csak előjáték. Mert lehet, hogy van a tárgyakkal könnyük, méregfoguk csak az emberi kapcsolatoknak van. Emma első tragédiája miniatürizált, pontosan: csecsemő méretű. Fiút remél, mert úgy véli, azt majd nem nyűgözik a női lét korlátai. Amikor megtudja, hogy lánya született, elájul. Dajkaságba adja az apróságot, és újra próbálja az életet. Léon és Emma sarjadó szerelme mintha a romantika megvalósulása volna, de a bátortalanok vonzalma nem realizálódik; a fiatalember Párizsba költözik.

Bovaryné kárpótlásul elkezdi mindenfélét vásárolni. Rodolphe-nak, a közeli szoknyapecér földbirtokosnak már könnyű prédája. A mezőgazdasági vásáron a férfi udvarló szavaira Emmának előbb a kastélybeli est képei jutnak eszébe, majd Léon iránti érzései élednek újjá. Amikor Rodolphe-fal kilovagolnak, a férfi megkapja, amit akart, a nőt, Emma pedig ábrándjainak megvalósulását. „*Eszébe jutottak olvasmányai hősnői, és a házasságtörő nők lelkesült légiója testvéri, varázslatos dalt dalolt emlékezetében. Maga is mintegy valóságos része lett képzelgéseinnek, most megvalósította ifjúságának hosszan tartó ábrándját...*”²⁴ Túllaradó boldogságában drága ajándékokkal halmozza el Rodolphe-ot, ezzel adósságokba verve önmagát, kényelmetlen érzéseket keltve a férfiában. Ahogy szenvedélye mélyül, úgy találja egyre elviselhetlenebbnek otthonát; rábeszéli szeretőjét, hogy szökjenek meg. Ő maga képzeletben már álomvilágában andalog szerelmesével. Hivatja is Lheureux-t, és útiruhát, bőröndöt meg piperetáskát rendel hitelbe, óráját adva zálogul. Rodolphe azonban visszaretten, és a szökésre kitűzött napon kereket old. Bovaryné hosszan tartó súlyos betegségbe esik; ez életútjának első mélypontja, fél halál.

Hitvese kedélyét fölhangolando a jámbor doktor Rouenba viszi színelőadásra. Ott találkoznak az immár Párizs-viselt Léonnal. A régi vonzalom föléled, és a cinikussá ravaszodott ifjú eltökéli Emma elcsábítását. Egy későbbi alkalommal „*Párizsban így szokás*” fölkiáltással konflisba tuszkolja, és a kocsiában megvalósul első pásztorórájuk. Kapcsolatukban Emma ábrándjainak révbe érését szeretné látni: költekezik önmagára, a fiúra, találkái színterére és díszleteire, miközben adósságai a körmére égnek, és Lheureux mind szorosabbra fonja köré hálóját. Emma díszelőadásnak tekinti együttléteit Léonnal, akit viszont zavar a házaseletnek ez az utánzata. „*Dermesztette a zsvajgó szerelmem.*”²⁵ Lheureux végrehajtót küld Emmára, aki Léont venné rá sikkasztásra, és még Rodolphe-nál is kölcsönért alázkodik. Ám nincs segítség; öngyilkosságba menekül.

Minden, ami a regényben ezután olvasható, utójáték. A ravatal meg a temetés még

összehozza a szereplőket, hogy Flaubert csoportképüket és egyéni vonásaikat kinagyítsa. A doktor egyre-másra fizeti ki Emma adósságait; elszegényedik, elmagányosodik, az asszony szerelmes leveleit is megleti, nemsokára meg is hal; kislányuk egy távoli rokonhoz, majd gyári munkára kerül. A patikusnak viszont egyre szűkebb Yonville: tevékenyen publikál, és érdemei állami elismerését várja, ami nem is marad el. De mindez már nem „Bovaryné”. Ha Emma nem lép színre, nincs regény, bár az ő viszontagsága egymagában nem a mű teljes materiája. Bovaryné története az a *belső forma*, amelyhez a mű minden más mozzanata csupán kötőanyag vagy vakolat. Ez a belső forma pedig *leszállás az Alvilágba*, de alkalmazhatjuk rá a *pokoljárás* műszót is. A világirodalomból ismert toposz, melyet Flaubert egyszerű öntőmintába formázott. Wellek–Warren ugyan az Alvilágba való leszállást mint „*klasszikus eszközt*” a téma és a tárgy részének tekintti a csatajelenettel egy kalap alatt, de épp a BOVARYNÉ-ban tapasztalhatjuk, hogy ez a pokoljárás nem alárendelt rész, és ha nem az, akkor a téma pusztá eszköze sem lehet, hanem a művet alakító, életető erő, a közös lélek: itt a *leszállás az Alvilágba*, ahogy Ernst Robert Curtius a toposzt mint motívumot, klisé, emblémát, sőt műfajt holmi retorikai fordultnál magasabb rendű egységnek fölfogta. Ez a regény belső formája.²⁶ Máskülönb, mint utaltunk rá, Bahtyin a regény színhelyét minősíti – tévesen – a mű központi tárgyának: a vidéki kisvárost, ahol minden és mindenki mozdulatlan. De a Bovary házaspár tragédiája, sőt Homais megdicsőülése sem ezt mutatja!

Pokoljárása első lépcsőfokára akkor jut Emma, amikor ráébred, hogy férje mellett szétfoszlanak álmai: ábrándja fölfelé tör, a tapasztalat lejjebb-lejjebb taszítja. Vendégeskedésük a kastélyban „*árkot hasít*” tudatában, mivel vágyait ott mások életében érezkelheti, amit magának is remélhet. Környezeti élményei viszont lefelé vezetik: előbb az étkezések és köznapijainak naturális mozzanatai, majd új lakóhelyükön vadonatfriss otthonának zűrzavaros enteriőrje hat rá tündérképeinek ellentétéként. A gyermekvárás reménye csalódásba fordul, a fiatal Léon iránti föllobbanása nem kaphat lángra, aztán viszonya Rodolphe-fal a vélt csúcsról szakadékba sodorja. Amit ezután megérkezésnek hisz, szenvedélyes kapcsolata Léonnal, utolsó állomása alvilága előtt. Kritikátlan érzései ragadják a lelki, majd testi halálba.

Az európai kultúrkörben a pokoljárás ősképe Aeneas leszállása az Alvilágba. (Vergilius: AENEIS VI. 264–276.) Egyesek az ODÜSSZEIA XI. énekében is alvilágjárást látnak, de ott a hős a felszínre idézi a holtakat, és nem maga ereszkedik világukba. Több joggal említhetnénk itt a GILGAMES-eposzt, mégpedig Istár pokoljárása címén, csak-hogy a sumer–akkád kultúráról Európa csupán a XIX. században szerzett tudomást, agyagtábláik még később kerültek elő. Vergilius tehát az őt, mint ahogy Dante is nem utolsósorban ezért választja kalauzául a Pokolba és a Purgatóriumba. A magyar irodalom nevezetes pokoljárója Zsigmond király lovagja, Tar Lőrinc. A XVI. századi PEREGRINATIO LAURENTII TAAR nyomán született meg magyar nyelvű beszámolója az írországi Szent Patrick barlangjában a túlvilággal történt találkozásáról, melynek részletét Tinódi históriás éneke őrzi.²⁷ Mégis Emma Bovary pokoljárásához időben és alkalmasint távoli ösztönzőként Balzac SZAMÁRBŐR-ének (LA PEAU DE CHAGRIN) belső formája áll. Raphael de Valentin nyomorának mélypontján mágikus szamárbőrhöz jut. Ezután vágyai sorra teljesülnek, de ezzel arányosan zsugorodik a szamárbőr, életének ez a jelképe. A sóvárgások növekedésével, céljuk alkalmi, látszólagos elérésével közeledő halál a belső forma rokon fölfogása Balzac és Flaubert regényében. Wilde a DORIAN GRAY ARCKÉPÉ-ben a SZAMÁRBŐR példaadását követte, amikor hőse romlását, pusztulását hiven jegyeztette portréjával.

Azt hihetnénk, Emma pokoljárásának ellenpontja férjének, Bovary doktornak a regénybeli szerepe. De a pusztító romantikus álmódosítás igazi ellenpontja Homais, a patikus. A tudományos és társadalmi haladás eszméinek aprópénzre váltója a józan észben éppoly megingathatatlanul hisz, mint Emma a maga regényes ábrándjaiban. „*A materialista az igazi fanatikus. Flaubert már félig-meddig fölismerte ezt*” – írja Maurois.²⁸ Homais-nek amatőr gyógykovácsként és családi életében vannak eredményei, bár kudarcok is érik. Jellemrajza szatirikus. Amikor Rodolphe szökésének hírére Emma eszméletét veszti, Homais a vacsorához fölszolgált s egyébként a szerető búcsúajándéka-ként küldött sárgabaracknak tulajdonítja a rosszulletet. Hosszasan értekezik is a szagoknak főként nőkre gyakorolt hatásáról, s amikor a terápia gondolata fölvetődik, így szól: „*That is the question.*” Arcképen Flaubert pompás jellemfestése, hogy a patikussal még hozzátéteti félműveltségét szemléltetendő: „*Ahogy a minap az újságban olvastam.*”²⁹ Homais kitüntetés utáni becsúgyában mérlegeli közhasznúnak vélt, jelentéktelen tevékenységét. A regény végkicsengéséül megtudjuk, el is nyeri a becsületrendet. Thibaudet mutat rá, hogy a regénynek két nézete lehet: szól Emma Bovary kudarcáról, de Homais sikeréről is,³⁰ más szóval a kritikátlan romantika károkozásáról, ugyanakkor az olcsó materializmus érdemtelen, de természetes társadalmi mennybemeneteléről.

A regénynek ebből a vetületéből érthetjük meg egyszeri belső formáját. Akik Emma Bovary előtt „az Alvilágba szálltak”, valami bölcs tanulságért járták meg a poklot, ki is jutottak birodalmából. Flaubert hősnője azonban a halált kapja csodavárása ellenértékéül, Homais viszont, a felvilágosodás eszméinek kiárusítója, saját mennyországába jut. A BOVARYNÉ belső formája nem más, mint a helyrehozhatatlan, letális pokoljárás tükörképe a filléres materializmus megdicsőülésével párban.

A BOVARYNÉ tanulsága szerint mi az állandó és mi az egyszeri valamely irodalmi alkotás belső formájában? Vergilius eposzában az alvilágjárás mítoszi, belső realitás, Danténál a társadalom erkölcsi képe. Emma pokoljárása az egyén hübriszéből, irreális életfölfogásából ered.

Vannak a létfeltételeknek, lelki életnek, interperszonális kapcsolatoknak olyan viszonyai, melyek az időben újratermelődnek, és az egyén más-más meglátásból ad rájuk más-más feleletet. Erős kánonokkal működő korokban, a klasszicizmus szellemében, a homogén teologikus világképű középkorban ezek a viszonyok sztereotípiákként jelennek meg, de a romantikától kezdve és kiváltképpen a XX. században az alkotó művész egyéni válaszai a jellemzők. Így ellentétben a sosem halálos végű pokoljárásokkal, Bovaryné a halálhoz jut el, amikor végigjárja az alvilágába vezető utat. Balzacnak az étellel összefüggően pusztuló számbőre misztikus szimbólumként végzetes alvilágjárást példáz, Dorian Gray portréja hasonlóképpen, csak dekoratív, szeccsziós szemlélettel.

A befogadás-lélektan beszél különböző horizontok, befogadó tudatszintek eltéréseinek fontosságáról. Jauss hangsúlyozza, nem utolsósorban Kant nyomán, hogy a tudat tapasztalatai és elvárásai nem fedik át egymást.³¹ Az ő fejtegetései azonban a mű információja és az olvasók megértése közti különbségre utalnak, azaz olyan problémára, melyet a magam meglátásából Thomas Hardy *A GENTLEMEN'S SECOND-HAND SUIT* című versével példázhatok. Hardy használt öltönye még egy zálogház ajtaján kínálja magát (*By the pawn-shop door*), ma viszont ilyen ruhadarabot *turkálóban* keresnénk. Jauss és elődei recepciós horizontelméletének egy belső és egy külső tényezője van: a mű és olvasója. A belső forma toposza, esetünkben az „alászállás az Alvilágba”, nem az olvasáslélektan tudatos, bár nem szándékos indítékának módosulásából szár-

mazik, hanem a különböző történeti tudatformák lenyomata, mégpedig a természetes változás törvényei szerint. Flaubert nem gondolt arra, hogy Emma tragikuma vergiliusi, dantei lejtőn halad, pedig mégis erről van szó. Így a belső forma mint valamely állandó toposz variánsa egyedi megjelenését az emberi sors különböző létmódjainak köszönheti, alapja lételméleti.

Versek belső formái

Első meggondolásra a vers belső formáját könnyebb meghatározni, mint a regényét. Tudjuk, mi a vers külső formája: ritmusterv, rímképlet vagy rímtelenség, strófaszerkezet vagy szakozatlanság, mondatfűzés az *enjambement*-t is ideértve, költői képek és természetesen a zárt struktúrák, szonett, stanza, rondó, villanella stb. Így mintha könyebben kimondható volna, hogy a többi: belső forma.

Koránt sincs így. Ami nem külső forma, azért még nem kizárólagos belső forma. A külső forma egyik-másik eleme pedig jellemző alkotóeleme lehet valamely belső formának.

A MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ-ról korábban azt írtam, hogy ez a hírnök „*Nietzsche Zarathustrájának igehirdető magatartását eleveníti újjá*”.³² Változatlan meggyőződésem szerint a vers előképe épp a költő által is – részben – fordított Nietzsche-mű (ÍGY SZÓLOTT ZARATHUSTRA) főszereplőjének magatartásformája, mindamelllett a költemény toposzértékű prototípusa a *híradás* motívuma, ezért már a homéroszi eposzok adtak rá példát, jelesül „*gyors hírnökként*” Antilokhosz, mikor tudatta Akhilleusszal Patroklosz halálát; mint tudjuk, ez a híradás lett közvetve Trója lerontatásának egyik fontos előidézője.³³

De már a homéroszi eposzok énekmondói, maguk a rapszódoszok is ilyen hírhozók voltak. Ilion megvételenek viszontagságos és véres történetét töviről hegyire elbeszéltek, akár csak az Odüsszeusz nevéhez fűzött csodálatos kalandokat. A *híradás* az európai kultúrkörben, később kivált a színművekben sorsdöntő toposz. Shakespeare AHOGY TETSIK-jében De Bois Jakab így tudatja: Frigyes herceg egy remete intelmére szelnek eresztette seregét. Ebbe a sorba illeszkednek az igricek és a históriás énekmondók, köztük Tinódi, szóljon bár Losonczy István haláláról, Kapitán György bajviadaláról vagy az egrí vár hős védelméről. Babits hírnökdője azért „*különös*”, mert *nagy hírként kiáltja, amit mindenki tud: ősz van!* Ez a hír, ez az üzenet azonban másféle tényekkel feleselve hangzik föl a hírnök száján. Ellenpontja a társadalom kortárs jelenségeinek, melyeket a város lámpái tárgyiasítanak. Ezeket a hírhozó, ezzel is jelezve a természet, a kozmosz egészséges rendjét az eltorzult kérészetű civilizációval szemben, nem látta *sem nagyobb*nak, *sem közelebb*nek a csillagoknál, és a „*hír*” még inkább sarkít a háborús készülődések, hadgyakorlatok mulandó céljainak és a tenyészet ősi erejének ellentétére.

Az ősz beálltáról szóló hír nem igazi újdonság, szándéka szerint éppen a változatlanságtól, történelem fölötti erejétől válik a híradás toposzának egyszeri, leleményes variánsává. ŐSZI MISSZIÓ, ezen a címen olvasta föl Babits a Kisfaludy Társaságban székfoglalójául 1930 októberében, ezen a címen jelent meg kétszer is, mielőtt kötetben végleges címét megkapta. Birtokomban van egy följegyzés a VERSENYT AZ ESZTENDŐKKEL kötettervéről, és címe ott egy fél sor jogán: JÓ A FEHÉR TIGRIS. A szőrehullató fehér tigris a tél, melyet a különös hírnökdő beharangoz, a végkicsengés pedig a tél múlását is vizionálva, a természet körforgásának diadalát jelenti az „*őrült népek*” háborúskodása fölött. Ez *Isten versének ritmusa*: erről a metaforáról írja beleelő plaszticitással

Nemes Nagy Ágnes: „*Mint aki egy rejtett, összenyomott kendőt gyűröget, először megmutatja a csücskét: óh szent Ritmus... átteszi az egyik kezébe: örök szerelem nagy ritmusa... átteszi a másik kezébe: évek ritmusa... aztán hirtelen előrántja, meglobogtatja a kibomló kendőt: Isten versének ritmusa.*”³⁴ Ugyanakkor a természet önmagához visszakanyarodó, ciklikus életének megjósolt fölülkerekedése az emberi faj töprengésein mérsékelt derülátó variáció egy másik, borúlátóbb toposzra, Nietzsche örök visszatérésére.

Babits hirmondójának közlése azért különös, mert egyáltalán nem rendkívüli: ősszel azt adja hírül, hogy ősz van, majd jön a tél, aztán az is elmúlik. Ez hírnek tau-tológia, hiszen régtől tudott természeti törvényt hírel. Ám a szerepjátszásnak minél nagyobb naivitásával teszi ezt, annál erősebb, évmilliók óta igaz törvényt nyilvánít ki – *örökké ég a felhők mögött*, ahogy hat évvel korábbi verse ujjongta. Ennek a mohos, patinás igazságnak a hitelét, a nyílt szóval is ünnepeelt Ritmus ritmikáját tudatosan rontott, torzított hexametek sorozata kottázza le. Az 1. hatlábú sor („*Mint különös hirmondó ki nem tud semmi ujságot*”) uralkodó metrumba a daktilus, rá is hangolt a homéroszi eposzok rapszódoszainak hősi hexameterére, csakhogy már itt az egyetlen kötelezően tiszta daktilikus láb, az 5. szabálytalan, a 3. láb pedig a hosszú ó-t erőszakosan rövidnek olvastatva illik csak bele a ritmusba. Illyés figyelmeztet, a költemény versbeszéde „*föl-föltörő és türelmetlenül tolongó szabad hexameteivel*” mennyire a háborgó lélek lenyomata.³⁵ Nemes Nagy Ágnes a sorok gyakori, hatvanszázalékos átlábolására (enjambement) utal,³⁶ és ez a szintaktikai-verstani sajátság ugyancsak a zaklatottság ritmikai hatását mélyíti el. De nem kevésbé igaz, hogy a versben több szabályos hexameter is akad, mégpedig a Babits erkölcsi elmarasztalását gnómákban kinyilvánító sorok: „*balga az emberi faj, nem nyughat, elrontja a jót is, / százakon át épít, s egy gyermeki civakodásért / újra ledönt mindent; sürgősebb néki keserves / jussa a bandáknak, mint hogy kiviruljon a föld és / a konok isteneket vakítva lobogjon az égig / szellem és szerelem...*”.

A vers ritmusa célzatosan alludál, utal a hősi énekmondókra, és amikor a költő hexameteit lesántítja, a fegyvercsörgésben élő XX. századi ember beszédhelyzetére szabott hangszerelésben adja elő intelmét. Így a *híradás* régi toposzát nemcsak az *örök visszatérés* leckéjével telítette, hanem a hol szabálytalan, hol a profetikus intést szabályosan kizengető ritmussal egy nagy hagyomány légkörének figyelemkeltő perspektívájával elevenítette, a külső formával átfedésben öregbítve egy belső formát. Németh G. Béla a *MINT KÜLÖNÖS HIRMONDÓ* „*alkotásmódja roppantul fölgazdagodott változatainak is egybeötözését*”, valamint „*a klasszicitásra való határozott törekvést is s a szabadvers ötözésének akarását is, a tudatmozgás rögzítésének szándékát is*” méltatva a szerepösszegzés költeményének minősíti.³⁷ Nézete egybecseng a toposzoknak és egyéni célzatú átformálásának mint belső formának jelenlétével.

A toposzok közül a *csodálatos utazás* osztályába tartozik a HAZÁM! Elődei az ODÜSZ-SZEIA, majd az EZEREGYÉJSZAKA Szindbádjának természetfölötti kalandjai szárazon, vízen és levegőben, a barokk képzelet ihlette utazások, így Ariosto Astolfójának útja a Holdba, utóbb a romantika örököseinek, egyszersmind fölszámolóinak, Baudelaire-nek és Rimbaud-nak a költeményei, AZ UTAZÁS, mely a tapasztalati világ kiábrándító végességével szemben a végtelen lelki életbe veti dacos reményét, illetve A RÉSZEG HAJÓ, az örök útra kelés apoteózisa. Vékony szállal idefűzhető Tennyson LÓTUSZEVŐK-je, bár ez inkább a megérkezés keserédese idillje.

„*Röpkülj, lelkem, keresd meg hazámat!*” A nyitány jelzi, ez az utazás nem fantasztikus környezetben, hanem a tudatban történik. Babits tájai részben valóságosak, szenuálisan leírhatók, akárcsak a klasszikus és barokk elődökéi, még ha nem is mesébe illők,

részben azonban allegorikusak, akárcsak a két francia remekműben. A költői én a szülőház, a szülőföld, a közigazgatási ország valóságából indul, aztán a szellemi hazába, sőt Európába, a világegyetembe emelkedve földrajzi, spirituális, mentális messzeségeket ölel magához a lelki kalandban. Ez az utazás úgy csodálatos, hogy helyben maradvá győzi le a fizika törvényeit, de még a geopolitika korlátozásait is.

A bölcsőhelytől a kozmoszig röptető utazás egy másik toposz, a *mennybemenetel* (ascensio) erőterébe is juttat, és képzetkörének kisugárzása így kettős. Ám a vers még egy tagverssel, EPILÓG-gal bővül, mely az érzések menetét az óramutató járásával ellenkező irányban írja le, a kozmoszból vissza a szülőházig, következésképpen a HAZÁM! belső formája harmadik toposszal dúsul föl, és ez megint az *örök visszatérés*. Ha írói portréről, irodalomtörténeti munkáról volna szó itt, ecsetelhetném a személyes tanúságtételt, a transzcendens gondolkodás, az erkölcsi küldetéstudat szerves egységét. De célkitűzésemhez hiven beérem azzal, hogy rámutatok a vers mesteri polifóniájára, arra a párját ritkító művészi eredményre, hogy Babits egy közös szinkép komplementer, egymást kiegészítő, kölcsönösen erősítő összetevőiként jelenít meg három különböző toposzt.

Az ÁDÁZ KUTYÁM a gazda intelme virgonc, csavargó hajlamú foxterrierjéhez. Külső beszéd útján nemcsak a költői én szólal meg, hanem az eb kalandozásainak, viszontagságainak fölidézésével dialógus alakul ki ember és állat között. A párbeszéd az ösztönlény és a bölcs (sőt bölcselő) értelem közt zajlik. Ezért a vers a középkori irodalom óta ismeretes *test és lélek vitájának* a toposzát korszerűsíti.

Test és lélek vitája, *disputatio corporis et animae* az 1508-as Nádor-kódexben olvasható VISIO PHILIBERTI, látomás a testet elhagyó lélekről: utóbbi az előbbit kárpálja, mert miatta jut pokolra. Mint költői tárgyat, ezt a helyzetet megverselte Nyéki Vörös Mátyás, de Horváth János több földolgozást is megemlít, többek közt Pázmány egy prédikációját és, mert betétül tartalmazza, Bethlen Miklós önéletrírását, Arany János megéppenséggel a középkori legenda nyomán kívánta megírni lélek és test vitáját, de kisérelete töredék maradt. (MELYIK A BŰNÖS?)³⁸

Test és lélek dialógusa a *certamen* (vetélkedés) műfaji családjába tartozván, rokonsága kiterjedt. Babits versével nagyjából egy időben született Yeatsé (A DIALOGUE OF SELF AND SOUL), mégis az ÁDÁZ KUTYÁM igazi fölmenője a világi lírában Villon verse, A SZÍV ÉS TEST VITÁJA (LE DÉBAT DU CUER ET DU CORPS DE VILLON), azé a lírikusé, akiről irodalomtörténete többek közt így ír: „Egy lélek, aki mindenén átment.”³⁹

Babits és a sima szőrű foxterrier közti „vita” a nyugtalan eb megtestesítette indulati életforma, a nyers természet és a gondviselés bölcs belátása közti *certamen*, mely végkicsengésül az embert mint az én, az értelem képviselőjét hirtelen szerepváltoztatással egy felsőbb akarat beszélgetőtársává rendeli, ahogy előzőleg ő tette ebével. A Babits és kutyája „párbeszédén” átderengő spirituális eszmecsere a költői én és a kifürkészhetetlen, nagyobb gondviselés közt váratlan fénytörésben kettőzi meg a *test és lélek vitája* toposzt, ki is élesítve egyszeri jelentését.

Az évek során ismételten érték támadások A GAZDA BEKERÍTI HÁZÁT című Babits-verset. Valóságátartalma alkotói gesztusát kihívó elzárkózásnak, a konzervatív világnézet programjának bélyegezték. Ám a vers is az európai civilizáció egyik régi toposzána, a *mágikus körnek* az újjáértelmezése. Varázslataikat a sámánok egy elhatárolt körben hajtották végre, miként a római augurok is a szent esküvét vagy jóslatot az illetékteleneket kirekesztő körben fogadták. Titus Livius nyomán ilyen esetet örökített meg a fiatal Babits VILÁGHISTÓRIA című szonettjében (az ILLUSZTRÁCIÓK MINDEN-

FÉLE KÖNYVEKHEZ 1. darabja), de már első kötetének beköszöntője (IN HORATIUM) az avatatlanokat kitiltó és a VILÁGHISTÓRIÁ-ban latinul idézett szertartásszöveget (*procul este profani*) magyarítja.

A GAZDA BEKERÍTI HÁZÁT Babitsék Esztergom-Előhegyen történt nyárilak-építésének egyik mozzanatát örökíti meg. Egy hétköznapi cselekvés nő tágabb értelmű gesztussá. Ez a második jelentés a költőt egyidejűleg foglalkoztató gondra, „a bokszbajnok ideálja” elleni küzdelmére rimel. (Vö. ÚJ KLASSZICIZMUS FELÉ című esszéjével.) De Babits a szellem nélküli ösztönélettel vívott harcát az ellenfél elé emelt kerítés alakjában az emberiség egy régi magatartásformájára mintázta át. A vers a *Nyugatban ÚJ BARBÁR SZÁZAD JÖVETÉRE* (sic!) alcímmel jelent meg. A fiatalkori szonettből nyilvánvaló, hogy a „barbár” jelző itt nem csupán erkölcsi ítéletet sugall, hanem antik történeti jelentést hordoz: a civilizált világon kívüliekre alkalmazandó, akiket annak idején ki akartak zárni a beavatottak szakrális köréből. Babits értékőrző gesztusán így sugárzik át a régi toposz értelme.

Számos Ady-vers belső formája alakul úgy, hogy valamely korábbi toposz út át rajta. Az ÁLOM EGY MÉHESRŐL az *Árkádia*-toposz önarcképre formált változata. Az ógörög Árkádia napjainkig a megvalósulni remélt vágyak színtere. A görög mitológiában derűs ligetek, mezők terepe, ott született Hermész, az isteni hírnök, aki főként álomban nyilatkoztat ki, szülőhelye is joggal lehet álmkép. Az ő fia Pán, ezért panteista vágykép Árkádiába sóvárogni. Az ókori mítosznak már irodalmi lendületet adott a nápolyi Sannazaro ARCADIA-ja (1502). Ez a költői prózákkal váltogatott eklogafüzér álmvilágként elevenítette föl a mitológiai színhelyet, és teremtette meg a pásztorköltészet évszázadokra életképes metaforáját.⁴⁰ A bolognai festőiskola mestere, Guercino festményén (ET IN ARCADIA EGO) a barokk gondolkodásának hatására a természet derűjét a halálfej emblémája ellenpontozza. Francia festők (Poussin, Watteau) is földolgozták az Árkádia-örökséget, előbbi kétszer is: először a morbid fölfogásban, majd a rémitő attribútum elhagyásával, bár a halál békeltető szellemében festette meg látományát. Az angol irodalomban Sir Philipp Sidney már a lovagregények mintájára használta föl a mitológiai tárgyat (ARCADIA, 1580), Itáliában viszont 1690-ben *Arcadia* néven irodalmi akadémia alakul, s noha tagjai magukat pásztoroknak mondták, az intézmény egyre inkább a merev akadémizmus bürokratikuságát képviselte. Árkádiát az idilli fölfogásban emlegeti Diderot, Schiller és Goethe, nálunk Kazinczy ebben az értelemben javasolja Csokonai sirjára az „*Árkádiában éltem én is*” föliratot.

Ady saját szülőhelyére sóvárog vissza, a vers motívumai falusi magyar porta díszletei, az Ér meg éppenséggel a költő szülőfalujának patakja. Az elképzelt idill egy zaklatott, nagyvárosi élet ellenpólusa. „*Párizs helyett: falu csöndje*”, olvassuk a nyitányt, de a kicsiny hely a költő tudatában fölmagasztalódik, ellentéte a csalogató, hamis, nagybetűs Életnek. Elgondolkoztató, hogy az álomba kalandozó kép egy méhesé, márpedig a kaptárból kirajzó méhek a tavasz hirdetői az ókori, illetve a természeti népek mítoszaiban, sőt termékenység szimbólumok. Amikor Ady fölzaklatott napjaiból a szülőház boldog Árkádiájába vágyik vissza, képzeletben újra kezdi az életet.

Az Ady versénél nem sokkal későbbi, így lényegében kortárs mű, Yeats SAILING TO BYZANTIUM-a (HAJÓZÁS BYZANTIUMBÁ) ugyancsak az Árkádiába vágódás belső formájára épül. A költő röpké, festői környezetrajzot ad, és elvágódását megértetni hivatott, szigorú önarcképe után fohással köszönti Bizáncnak a természetet túl, örök változatlanóságban trónoló isteneit. Northrop Frye miután fölvázolta a komikus-tragikus szemléletpáros öt változatát, épp Yeats e verséről mondja el, hogy a komikus szem-

lélet valamennyi változatának motívuma föllelhető benne: a fa, a madár, a város, a bölcsek köve és kilépés az időből. De Frye „komikuma” a tragikum ellentétéként kapja meg minősítését, és így azonos az álomképpel.⁴¹ A HAJÓZÁS BYZANTIUMBAN Árkádia-képzete azonban sarkalatosan különbözik Adyétól. Amennyire Yeats belső formája időtlen, és költői énje a változhatatlankhoz sóvárog, az ő vágyképe a halál birodalma, mint ahogy Hermész, Árkádia isteni szülötte lélekvezető (pszükhopomposz), az alvilági lelkek kalauza. „*That is no country for old men*” – Jékely Zoltán fordításában: „*Vénnek nem jó e táj*” –, a versnek ez a fölütése a költői én jelenének elmarasztalásával egyértelmű: az a léttelen béke, ahová innen hajózik, a halálé. A Yeats-vers Árkádiája mint belső forma úgy ellentétes Adynak egy méhesről szőtt álmával, hogy ez az élet megszüntetve javított változata. Ugyanabból a toposzból kettéágazó belső forma, Ady és Yeatsé a konstans alap meg egyszerű metamorfózisainak irodalmi használhatóságát szemlélteti.

A SÉTA BÖLCSŐHELYEM KÖRÜL belső formája másféle eredetű. Gyökere, mintája a *seregszemle* (enumeratio), ismert eposzi kelléke a homéroszi eposznak (ILIÁSZ, II.), a SZIGETI VESZEDELEM-nek (I.), a ZALÁN FUTÁSA I–II. énekének, akár Csóri vajda népének bemutatásáig A NAGYIDAI CIGÁNYOK-ból. Ady szülőhelyének nevezetes pontjait, a Bence-dombot, az Ér vizét, Kóté falu hült helyét mutatja sorban fiktív vendégének, ezt a személyes haderejét, énje anteuszi gyökereinek romlott látványát tárja elének. Ady az utóromantika szellemében az elátkozott költő arcmását szülőföldje pusztuló jelenével érteti meg. A verset alakító belső forma így a klasszikus eposz kliséje, toposza, de az egyéni sorsot a *couleur locale* önarcképpé árnyalja.

Ady sétájának belső formai rokona József Attila verse, a FALU. A nyugovóra térő paraszti világ – a kéményfüst, a hajladozó akáclobb, kutyaugatás, lámpagyújtás, a holdfényes rét növényei és állatai, utóbb a földművesmunka szerszámai – a költő tollán úgy hat, mint hadra kelt vezér díszszemléje. A költő szóba öntött érzése a szorongás, mégis a fősorolás harmóniát, föloldódást sugalló képecskéi idilli ellenpontot teremtenek. Seregszemléje végén ez a hadúr bizalommal nézhet csatája elé. Aligha gondolta József Attila vagy korábban a szoborromból Ady, hogy egy eposzi klisé, a seregszemlélet alakítja tovább, éppen csak egy analóg helyzetre reagáltak hasonlóképpen. Az egykori seregvezér az ő haderejét vette számba, korunk alanyi költője a maga csapatát szemléli végig. Megjegyzendő, hogy a krónikás szerepe is változott: az epikus költők más hőszok hadát mutatták be, a modern lírikusok a magukét.

A műfajok – a költőiek közül az óda, elégia stb. – szervezőelvek, minthogy magatartást föltételeznek, és tónusuk, célképzetük van, ezért toposznak tekinthetők. Ahogy utaltam rá, Arany éppenséggel a költői műfajokban érzekelte a belső formát. Wellek–Warren a pasztorált meg a szatírárt már a belső formával azonosítja.⁴² Álláspontom szerint azonban valamely mű mint egy meghatározott toposz alakváltozata csak akkor kapja meg belső formáját, ha műfajának egyszersmind metamorfózisa.

József Attila ELÉGIA-jának címe előre jelzi a belső forma különleges célját. A görög-római antikvitásban az elégia fuvolaszóval kísért sirató volt, szubjektív fájdalmat panaszó, lelki gyötrelmet kivetítő költemény. De már szeretőjének verebét gyászolva Catullus a veszteség kisszerű tárgyát olyan jóval csekélyebb dimenzióba vonja, melynek játékossága eltörli az elégia pátozsát. Az újkorban a preromantika (Young, Gray) föléleszti az elégia kultuszát. André Chénier a guillotine árnyékában szerepvasként is hellén ízlésű siratóéneket ír (A FOGOLY LÁNY), mint ahogy a német romantika, jelesül Hölderlin (MENON PANASZA DIOTIMÁÉRT) „*a végtelen nosztalgiákat hordozó romantikus szerelem nyugodt, elvöröső fájdalmát*” zengeti ki.⁴³ Goethe RÓMAI ELÉGIAI-t viszont itt-ott

ironikus szkepszis, sőt idilli oldódás fűszerezi, MARIENBADI ELÉGIÁ-ja pedig, lévén A SZENVEDÉLY TRILÓGIÁJÁ-nak tagverse, a rapszódia és a katartikus magatartásforma közt csapong. Rilke DUINÓI ELÉGIÁI helyel-közzel imába átcsapó meditációk, Tóth Árpád viszont a tűnődés sodrában sztoikusán emelkedik fölül az emberi sors egyéni és emberközi tragédiáin (ELÉGIA EGY REKETTVEBOKORHOZ).

József Attila ELÉGIÁ-ja azzal lepi meg az olvasót, hogy közvetlen benyomásra leíró vers, mint például A PUSZTA TÉLEN. Minthogy azonban minden cím rámutatás, élnünk kell a gyanúperrel, hogy az előrejelzés keltette várakozás és a szöveg természete közti ellentét vezet a belső formához. A vers gyászának tárgya a pusztuló külváros, közelebbről egy elhagyott gyárudvar naturalis zsánerrajza, melyet épp csak megérint egy-egy sirató észrevétel. A műfaj eredendő elvárása és a kompozíció szociális vádirata teremti meg a toposz egyszerű alakváltozatát.

Ugyancsak az elégius magatartásformára mintáz gyökeresen más, József Attilától is eltérő variánst René Char FASTES című prózaverse; a cím leginkább ÜNNEPEK-nek értelmezhető.

„A nyár kedvenc szikláján dalolt, amikor megpillantottalak; a nyár dalolt, távol tőlünk, akik csönd voltunk, vonzódás, szomorú szabadság, tengerebb még a tengernél is, melynek hosszú, kék ásója előttünk szórakozott.

A nyár dalolt, és szíved messzire úszott tőle. Csókolgattam bátorságodat, megértettem zavaro-dat. Az örök hullámokon át magas tajtékcsúcsok felé vezet az út, melyen házunkat hordozó kezünk halálos erényei keresztetik egymást.

Múltak az évek. Meghaltak a viharok. Elmentek az emberek. Elkiserített az érzés, hogy szí-vedben bizony nincs helyem többé. Szerettelek. Arcom távollétében és kiüresedett boldogságomban. Szerettelek, hozzád hűségesen a mindenné változtattalak.”

René Char elégiájának fájalmát eleve tompítja az emlékezésbe feledkező derű, ugyanakkor a kompozíció a veszteségeket halmozottan jeleníti meg: a nőt, a találkozás színhelyéül szolgáló tengert, az élmény utóéletéül az elmagányosodást. A halmozott földidézés a veszteségeket mégis az önszemlélethez tartozó nyereségnek sugallja, amikor fölfedi, a költői én eltűnt szerelmét mindenütt viszontlátja, mint ahogy hajdani jelene is a tanúskodó elemekkel forrt össze. René Char prózaversének belső formája az elégiának ez az ambivalens alakváltozata: a siratás húrját többször megpendíti, de rendre földidézi az egykori boldogságot, sőt végső soron jelenvalónak éli át, ezért tónusa idilli.

A belső formaként működő elégia mint lírai műfaj abban különbözik a *híradás*, a *csodálatos utazás*, az *ascensio*, a *test és lélek vitája*, a *szakrális mágikus kör* vagy az *Árkádia* hasonló rendeltetésű toposzától, hogy az utóbbiak fizikai cselekvést vagy lelki történetet jelenítenek meg, ezért minden nehézség nélküli öntöminták, szabásformák valamely egyénileg átélt külső vagy belső folyamatrajzhoz. A műfajok viszont, akár csak olyan eposzi kellékek, mint a *seregszemle*, lévén sémák, klisék, azaz egy irodalmi közmeg-egyezés normái, csak úgy alakíthatnak egyszerű megnyilatkozást jelentő belső formát, ha az előfeltételtől különböző esztétikumot, sorselvet, magatartást közvetítenek. Meg-erősítő például hivatkozom Illyés versére: az ÓDA EGY HIVATALBA LÉPŐ AFGÁN MINISZ-TERHEZ a címben jelzett műfaj magasztaló természetével kiáltó ellentétben maró sza-tíra – egyébként kortársként tudtuk, alkalmasint az utókorok is nyilvánvaló, hogy a meghökkenítő „afgán” jelző a honi viszonyokat hivatott elkendőzni. A belső formaként működő műfaj abban eltér a toposzok hasonló rendeltetésétől, hogy rájátszásuk tu-datos, költőjük célja a palinódia. A toposzok eredetileg az emberi egzisztencia alap-

képletei, és amikor Ady, Babits, József Attila, Yeats és mások minden program, föltett szándék nélkül, többé-kevésbé öntudatlanul variálják naiv eposzok és későbbi kollektív gondolkodású korok toposzait, hajdani sztereotípiákat, a humán lét kikerülhetetlen beszédhelyzeteiben szólalnak meg. Műfajok, óda, elégia és társaik deformálói ugyan tudatos célképzettel rajzolják át a hagyományt, de gesztusuk így is a változott sorsföltételeket tükrözi.

Módszertani szomszédságról

Ha nem is belső formáról, de külső és belső fölépítésről (*äusserer und innerer Aufbau*) beszél Goethe MAILIED-jéből kiindulva Wolfgang Kayser. Csakhogy ő a szakozott vers egye strófáit minősíti. Ez nem a belső forma problémája, hanem szerkezeti kérdés, mint ahogy Kayser tételesen is annak tartja.⁴⁴

Az antik irodalom általános továbbélését fejtegető könyvében Ernst Robert Curtius külön fejezetet szentel a toposzok vizsgálatának. Toposzon mindenekelőtt retorikai alakzatokat ért, de egy alfejezete foglalkozik motívummal is, nevezetesen a *fölfordult világ* (*Verkehrte Welt*) motívumával. A fölfordult világ legkorábbi példáját a CARMINA BURANÁ-ból vette, és szemelvényei történelmi személyeket, illetve állatokat természetük fonákjával állítanak elének. Hivatkozásai így többek közt Chrétien de Troyes CLIGÈS-ére (XII. sz.), majd a XVII. századi Théophile de Viau-ra a fauna és a flóra teremtményeinek gyökeres szerepcseréjén sarkallanak, úgyhogy ez a motívum is klišészerűen működik.⁴⁵

Nem így a XX. századi irodalomban. Utalok Kosztolányi ESTI KORNÉL-jának negyedik fejezetére, a „*becsületes város*” példázatára. Ez az a hely, ahol csak egymást becsülő, szerető emberek váltanak köszöntést, a ruházati bolt, a vendéglő, a cukrászda mind kínálatának silánységát hirdeti, az újságok címe *Hazugság, Önérdek, Gyáva útonálló, Bérenc*, s folytatható a sor a mindennapi és közélet számos fordított előjelű megnyilvánulásáig. Kosztolányi városát akár „megfordított világ”-nak is nevezhetnénk, hiszen a társas viselkedési normák mintegy kifordítva működnek: itt már nem retorikai kliséről, hanem az újkori civilizáció szatírájáról van szó. Negyedszázaddal később Sárközi György költeménye, a HIGGY A CSODÁBAN! Ady EMLÉKEZÉS EGY NYÁR-ÉJSZAKÁRA című versének rokonaként a háború küszöbére ért világot itéletidő, tűzvész, földrengés képeivel festi. Ady versének már nyitánya – „*dühödtt angyal dobolt riadót*” – természetfölötti mozzanattal hangol a *fölfordult világ* képzetére, Sárközi rendkívüli, de nem fantasztikus jelenségekből csap át vizionárius képbe: „*ürgelyukba súgja a költő utolsó dalt*”. Curtius Théophile de Viau-tól vett idézetében egy ökör a harangtoronyba mászik, vipera medvével párizik, kígyó sást tép szét, egyszóval a természet túllép határain, de mindezt sztereotípiák fejezik ki, melyek fölsorolása önnemző párhuzamokká válik. A fantasztikum fölveti a dilemmát, vallja Todorov, hogy elhiggyük-e vagy sem, a csoda pedig elhitetni próbál velünk valamit, amit nem hiszünk.⁴⁶ Ady versindítása természetfölötti világba visz, és épp ez a fantasztikum vetül rá e világi valós, lehetséges vagy túlzott jelenségekre. Sárközi tapasztalható természeti katasztrófák retorikai fokozásával sugallja a rendkívüliség képzetét: a költő különös gesztusa egyenes folytatásnak, következménynek tűnik. Ady a *fölfordult világ* vízióját, Sárközi romantikus tragédiáját esetlegve teremti a toposzból a belső forma egyéni változatát.

A belső forma jellegének és szerepének megközelítése Northrop Frye elméletének rokonságába kapcsolja kísérletemet. A kanadai tudós az egyes művek őstípusainak vizsgálata útján nézett szembe az alakító konvencióval. Ezt a konvenciót Jung mély-

lélektana nyomán nevezi archetípusnak. Egyes kritikussai minimalizálják a lélekbúvárnak Frye-ra gyakorolt ösztönzését, ám A KRITIKA ANATÓMIÁJA sokszor, szám szerint kilencszer hivatkozik Jung-ra, és mindig követőleg. „*Archetípuson olyan szimbólumot értek, amely az egyik költeményt a másikkal összeköti*”, írja Frye. A korábbi konvencióra – például tenger, erdő – visszavezetett mű és archetípusa a kettős tükrözésben már-már allegoriaként működik. Egyébként hasonló összszimbólumokra, tűz, víz stb. építette egész elméletét Gaston Bachelard. Ahogy Frye nézetét kifejti, és például a MOBY DICK előzményét a Leviatánban, a sárkányszörnyekben nevezi meg, a jelenséget fantáziaeleménynek minősíti.⁴⁷

Ez az elmélet az irodalmi alkotást a mélylélektantól, tehát egy másik rendszertől teszi függővé, másrészt a későbbi mű elsősorban mint az előzmény megnyilvánulása érdekli. Frye ugyan megállapítja, hogy „*az archetípusok asszociatív nyalábok*”, sőt „*komplex változók*”, és még azt is kijelenti, „*rendszerint olyan, tanultságra valló kulturális archetípusokra gondolunk, mint a kereszt, a korona*”, melyek éppenséggel emblémák. Igaz, szóba hozza a toposzokat, mint konvencionális ősképeket, és megpendíti, hogy „*strukturáló*” elvként gazdagíthatják a művet. Másik végpontnak mondja az újítást, mint a komplexitás növelésének módját, de Coleridge-re hivatkozva ki is nyilatkoztatja, hogy „*a konvencióellenes költészet hamarosan maga is konvencióvá lesz*”.⁴⁸ Végző soron a kísérletem és Frye elmélete közti lényegi eltérést a következőkben látom. Amint példáim szemléltették, az egyes művekben egy-egy toposznak mindig más-más alakváltozata ismerhető föl, és maguk a toposzok is, lévén események, helyzetek, ha műfajokra gondolunk, magatartásformák, már dinamikájuk miatt is föltételezik az egyszeri kifejezést. Frye a műveket viszont eleve mítoszok alakváltozatainak tekinti: ez a fölfogás statikus képet ad a későbbi alkotásról, és nem kedvez az egyénítő gesztus megragadásának, se a kézjegy, se az egyszeri intenció fölmutatásának, modern szépirodalom megközelítésére kevésbé is alkalmas, mint klasszikus alkotások magyarázatához.

A mesekutatás klasszikusa, Vlagyimir Propp szintén a mű fölépítésével foglalkozott. A hősök mintegy harminc szerepkörét felsorolva azonban sztereotípiák rendszerét állította föl, és rendszerezése bármennyire meggyőző, a népmesére korlátozott, értelemszerűen nem is vet számot az alkotói gesztussal. A különböző változatokban is a minta érdeklő: az éltető belső formához mérve a szabvány, a típus, a már-már holt anyag.⁴⁹

Lényegében hasonló észrevételt tett Propp elméletére Jolles, aki a mesét magát az „*egyszerű formák*” fejleszthetetlen műfajai közé sorolja.⁵⁰ Az irodalmi alkotások világában életszerűbb Souriau elmélete: ő a dráma „*kétszázézer szituációja*”-nak véges kombinációjában határozza meg ennek a műnemnek tág körű, mégis önmagába korlátozott lehetőségeit.⁵¹

Bachelard követőjeként lépett föl Gilbert Durand, aki a teremtő képzelet antropológiáját nyomozva az irodalmi tevékenységet ugyancsak a mítoszok alakváltozatainak fogja föl. Mivel szemében a képzelet mélylélektani jelenség, nem a műalkotás, hanem a mintázó személyiség izgatja, mégpedig a társművészetek határain is át. A képzelet nappali és éjszakai műszakját szembeállítva az antropomorf nőiség típusaként nagyítja ki a rontó némbert Goya CAPRICHOS sorozatában éppúgy, mint Hugo műveiben (LES BURGRAVES, LA FIN DE SATAN). Az éjjeli, *horizontális* képzelet ellentétéül a nappali, a *vertikális* a fölülemelkedést, átlényegülést, mennyibemenetelt képviseli Durand szerint. Szimbólumai a jogar és a pallos, példázta a mitológia, ősköltészet, képzőművészet.⁵² Stendhal-központú könyve következetesen a mitikus feltételrendszerből indul ki. Ám

itt sem a művek morfológiáját vizsgálja, A PÁRMAI KOLOSTOR taglalását ígérő kötetcí-mére cáfolva az író egész életművében fölbukkanó lélektani rögzültségeket veszi sorra, nevezetesen a családi élményre visszavezetett „testvérharc”-ot, illetve „a végzetes arany”, a hatalom és az önzetlen, csupa érzés hősi viaskodását, hogy a tucatnyi típusese-tet két példával érzékeltessem. Ez a kritikai eljárás az írói személyiségrajz föltárásának kulcsa, nem a művek belső formájáé.⁵³ Durand harmadik könyve hiába elemez élet-műveket, Gide-ét, Baudelaire-ét, Proustét, Hessét, ezek az esszék a mítoszok dicsősé-gét öregbítik, mivel a mítoszelemzéseket az adott szociális környezet és kulturális pillan-at függvényében végzi, ezért az egyes műalkotások poétikájához nem nyitnak utat.⁵⁴

Genette „transztextualitást” emleget, amikor korábbi művek tudatos vagy célzatos átírását rendszerezi könyvében: példa rá az ODÜSSZEIÁ-ból eredő AENEIS, majd Joyce ULYSSES-e. Ám ebben a megvilágításban az új s újabb művek már-már a kritika mű-fajájához tartoznak, a belső formához édeskevés a közük.⁵⁵

Fónagy Iván új könyve külön fejezetben szemlézi a belső forma jegyeit. Szól a zenei szerkesztésnek néhány, drámát, verset, regényt egyaránt átható eljárásáról, ezek azon-ban a megfogalmazást megelőző formaelvek, és a művekben analógiásan vagy meta-forikusan észlelhetők. Az ismétlődés változatait pedig a poétika nyelvész kutatói már a vers strukturáló elveként tárgyalták.⁵⁶ Fónagy ezt a jelenséget nemcsak szövegte-remtő erőként mérlegeli, hanem szemléleti formaként: szemszögváltás, látszat és va-lóság ellentéte, személyek megkettőződése strukturáló esetével. Példái epikus műfa-jokból és színművekből valók, most a lírát mellőzi, mint ahogy meghatározásánál fog-va (lásd a személykettőződést) a jelenség valamennyi műnemre általánosíthatatlan szervezőelv. Egyébként sem mond semmi egyénitőt valamely regényről lírai és drámai mozzanatainak váltakozása, holott a szerző többek közt Flaubert-re is hivatkozik. Mond ez bármit is a BOVARYNÉ belső formájáról? A „lírai cselekményt” kifejtendő pe-dig következetesen retorikai alakzatokat sorol föl, és nemegyszer a freudizmus mani-fesztációinak, olykor mítoszok alakváltozatai fölbukkanásának örülhet.⁵⁷

Ha meggondolom, kísérletem kiknek az elméletéhez állhat viszonylag közel, Frye-ra és Durand-ra utalva a következő különbséget tehetem szóvá. Mindkettejüknek az egyedí műalkotás a mitikus gondolkodás továbbélését szemlélteti. Fónagy érzékeny műjellemezéseiben viszont nagy világszemléleti rendszerek: freudizmus, mitikus gon-dolkodás, társművészeti analógiák szinkretizmusa érvényesül. A belső forma így csak-ugyan „a tartalmi elemek művészi elrendezése”,⁵⁸ s noha valóban nem önkényes játék, de nem is a tudatmozgást irányító elv.

Példáim közös, más rendszerektől eltérő elvét, a Curtius fölfogásában alkalmazott toposzokat szerintem áthatja a mintázó fantázia. A képzeletről van szó, a mű születésekor és csecsemőkorában még nem céltudatos alakításról. Kerülöm a képzelet jel-zőjéül a „teremtő” szó használatát, mert a teremtés a BIBLIA szerint Isten ügye: ő alkot a semmiből, az író már valamire vési rá egyéni képzeit, még ha már volt gesztusokat értelmez is át. Képzeten nem a fantasztikumot vagy éppenséggel a romantikus kép-zelgést értem, bár ki sem zárom a belső forma születésének lehetőségei közül, nem: elsősorban az érzékelést, az észlelést befolyásoló, tágabb, olykor többszörös képzetkap-csolásának tekintem. A mintázó képzelet a korábban már említettem egyénítőerő: így a fölfordult világ toposza mint „becsületes város” Kosztolányi ESTI KORNÉL-jában az asszociatív fantázia szülötte, Ady verse, az EMLÉKEZÉS EGY NYÁR-ÉJSZAKÁRA vérbeli fan-tasztikum, hiszen a költői én tapasztalaton túli mozzanatokot tolmácsol, mégis mind-két alkotás azonos toposz más-más alakváltozata.

Jegyzetek

1. Arany János: IRÁNYOK. In: A. J. ÖSSZES MŰVEI. Szerk. Keresztury Dezső. XI. k. Kiad. Németh G. Béla. 1968. 159. A. Csengery Antalnak írt levelében (1856. jún. 23.) már ott a gondolat maga és a műszó. L. A. J. LEVELES-KÖNYVE. Vál., szerk. Sáfrán Györgyi. 1982. 341. A levélre Domokos Mátyás hívta föl figyelmemet; Kosztolányi Dezső: ÁBÉCÉ A VERSRŐL ÉS A KÖLTŐRŐL. *Új Idők*, 1928. jan. 8. Újra: NYELV ÉS LÉLEK. Összegyűjtötte és gondozta Réz Pál. 1971. 436.; Fónagy Iván: A KÖLTŐI NYELVRŐL. É. n. (1999.) 333.
2. Gero von Wilpert: SACHWÖRTERBUCH DER LITERATUR. II. kiad. 1959. 184–185.; René Wellek–Austin Warren: THEORY OF LITERATURE. Magyarul: AZ IRODALOM ELMÉLETE. F. Szili József. 1972. 205. A szerzők szerint nem világos, hol a határ belső és külső forma közt.
3. Vö. ARISZTOTELÉSZ POÉTIKÁJA. F. Geréb József. 1916. Hatodik fejezet. 34–35.
4. Johann Peter Eckermann: BESZÉLGETÉSEK GOETHÉVEL. F. Lányi Viktor. (Válogatás.) 1956. 176. 1831. jún. 20-án.
5. Henryk Markiewicz: AZ IRODALOMTUDOMÁNY FŐ KÉRDÉSEI. F. Bojtár Endre. 1968. 73.
6. Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE. Átdolg. és bőv. kiadás. 1936. 598.
7. FLAUBERT LEVELEI. Vál. Gyergyai Albert. F. Rónay György. 1968. 128.
8. Gustave Flaubert: BOVARYNÉ. F. Pór Judit. 1993. 20. E kiadványból idézek.
9. I. m. 30.
10. I. m. 40.
11. I. m. 42.
12. I. m. 46.
13. I. m. 47.
14. I. m. 48.
15. I. m. 63, ill. 68.
16. I. m. 73–74.
17. Georges Poulet: LES MÉTAMORPHOSES DU CERCLE. 1961. 385–387.
18. Mihail Bahtyin: A TÉR ÉS AZ IDŐ A REGÉNYBEN. In: A SZÓ ESZTÉTIKÁJA. F. Könczöl Csaba. 1976. 300.
19. A párbeszéd aránya e jelenetben negyven százalék, magasabb, mint a regényben bárhol másutt, ezért Claudine Gothot-Mersch a történet igazi kezdetét innen számítja. L. LA PAROLE DES PERSONNAGES. In: TRAVAIL DE FLAUBERT. Szerk. Gérard Genette és Tzvetan Todorov. 1983. 202–203.
20. Gustave Flaubert: BOVARYNÉ, i. m. 93.
21. I. m. 95.
22. Brunetière-rel ellentétben, aki szerint Flaubert csak a tárgyak felszínét érzékeli, Jean-Pierre Richard az írónak a dolgok kérégt átható, tágasságukat és mélységüket láttató tekintetét dicséri. L. LA CRÉATION DE LA FORME CHEZ FLAUBERT. In: LITTÉRATURE ET SENSATION. 1954. 126.
23. „Tudok látni, sőt úgy látni, mint a rövidlátók, belátni a dolgok pórusaiba” – írja Flaubert 1852. január 16-án kedvesének, Louise Colet-nak, majd azt fejtegeti, hogy két ember lakik benne, és a másikat így jellemzi: „Ugyanolyan sokra tartja az apró tényeket, mint a nagyokat, és szeretné szinte anyagilag érzékelhetővé tenni mindazt, amit visszaad.” FLAUBERT LEVELEI, i. m. 102–103.
24. Gustave Flaubert: BOVARYNÉ, i. m. 177.
25. I. m. 318.
26. Wellek–Warren, i. m. 354., Ernst Robert Curtius: EUROPÄISCHE LITERATUR UND LATINISCHES MITTELALTER. 1948. L. „Topik”. 87–113.
27. Horváth János: AZ IRODALMI MŰVELTSÉG MEGOSZLÁSA. 1935. 270.
28. André Maurois: G. K. CHESTERTON. In: LOGICIENS ET MAGICIENS. 1935. 154.
29. Gustave Flaubert: BOVARYNÉ, i. m. 228.
30. Albert Thibaudet: GUSTAVE FLAUBERT. VI. kiad. 1935. 109.
31. Hans Robert Jauss a beleézés hermeneutikájának Gadamer megfogalmazta „dialogicitását” árnyalva, Bahtyinnak a te és az én megtapasztalása „kitüntetett útját” gondolva újjá adja elő idevágó nézeteit. L. HORIZONT-SZERKEZET ÉS DIALOGICITÁS. In: RECEPCIÓELMÉLET – ESZTÉTIKAI TAPASZTALAT – IRODALMI HERMENEUTIKA. 1997. 293–299.
32. Rába György: BABITS MIHÁLY. 1983. 292.
33. L. Homérosz: ILIÁSZ. 18. ének.
34. Nemes Nagy Ágnes: A HEGYI KÖLTŐ. 1984. 150.
35. Illyés Gyula: VERSENYT AZ ESZTENDŐKKEL! Babits Mihály új versei. *Nyugat*, 1933. I. 691.
36. Nemes Nagy Ágnes, i. m. uo. 148.
37. Németh G. Béla: BABITS MIHÁLY: MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ. SZEREP, VÁLLALÁS, IDEN-

- TIFIKÁCIÓ. In: SZÁZADUTÓRÓL – SZÁZADELŐRŐL. 1985. 266.
38. Vö. Horváth János: A MAGYAR IRODALMI MŰVELTSÉG MEGOSZLÁSA. 1931. 197–198.
39. Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE, i. m. 209.
40. A metafora sorsáról, a motívum alakulásáról I. részben Pál József tanulmányát: IKONOLÓGIA MINT ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTUDOMÁNYI DISZCIPLÍNA. In: IKONOLÓGIA ÉS MŰÉRTÉLMÉZÉS. 3. A HERMENEUTIKA ELMÉLETE. 10–11.
41. Northrop Frye: AZ IRODALOM ARCHETÍPUSAI. In: IKONOLÓGIA ÉS MŰÉRTÉLMÉZÉS. 3. A HERMENEUTIKA ELMÉLETE. 1998. 370.
42. Wellek–Warren, i. m. 351.
43. Szerb Antal: A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE. 1941. 2. 203.
44. Wolfgang Kayser: DAS SPRACHLICHE KUNSTWERK. II. kiad. 1951. 163.
45. Ernst Robert Curtius: EUROPÄISCHE LITERATUR UND LATEINISCHES MITTELALTER. 1948. 102–106.
46. Tzvetan Todorov: INTRODUCTION À LA LITTÉRATURE FANTASTIQUE. 1970. 88.
47. Northrop Frye: ANATOMY OF CRITICISM. 1957. Magyarul: A KRITIKA ANATÓMIÁJA. F. Szili József. 1998. 87–88.
48. I. m. 90.
49. V. J. Propp: A MESE MORFOLÓGIÁJA. (1928.) F. Soproni András. 1975. 281.
50. André Jolles: EINFACHE FORMEN. 1930. 252.
51. Étienne Souriau: LES DEUX CENT MILLES SITUATIONS DRAMATIQUES. 1950.
52. Gilbert Durand: LES STRUCTURES ANTHROPOLOGIQUES DE L'IMAGINAIRE. 1960. L. különösen 69–433.
53. Gilbert Durand: LE DÉCOR MYTHIQUE DE LA CHARTREUSE DE PARME. 1961. 251.
54. Gilbert Durand: FIGURES MYTHIQUES ET VISAGES DE L'OEUVRE, DE LA MYTHOCRITIQUE À LA MYTHANALYSE. 1976.
55. Gérard Genette: PALIMPSESTES. 1982. 467.
56. Vö. J. M. Lotman: A SZÖVEG KONSTRUKCIÓS ELVEI. In: SZÖVEG, MODELL, TÍPUS. F. Gránicz István. 1973. 65–88.
57. Fónagy, i. m. 333–420.
58. Fónagy, i. m. 409.

Johann Wolfgang Goethe

NYUGAT-KELETI DÍVÁN

Részletek

Teremtés és életre keltés

Mi volt Ádám? Agyagdarab,
mit emberré dagasztta
az Úr, de bizony ott ragadt
még sok otromba rajta.

Az orrán át befúvatott
jó Elóhim-lehellet;
ettől már többnek látszhatott,
mert, lám, prüszkölni kezdett.

De csak félig volt emberi
még feje, törzse, lába,
mígnem Noé – ez kell neki! –
a kupát föltalálta.

A sárkolonc nem tétováz;
nedvesedvén megéled,
miképpen tésztát a kovász
dagaszt, mozgat, megéleszt.

– Követvén, Háfiz, éneked,
és szent példádat látva,
jussunk, csendítve serleget,
teremtőnk templomába.

Tatár Sándor fordítása

Fetva

Olvasta Misri verseit a mufti,
gondos figyelme fonalára fűzte
és így is vetette mindet a tűzre,
a szépen írt könyv lángba veszve húnyt ki.

Így vesszen – szólt a bíró, e hatalmas –,
ki Misri módján szólna s hinne. Tűzre
ezért őt *magát* semmi ne úzze:
a költő-tehetség osztója Allah.
Ha bűnre jut poéta-éremével,
ő intézze e dolgát istenével.

Tandori Dezső fordítása

Aranymíves pici boltján...

Hátem

Aranymíves pici boltján
tarka lámpák lángja röpköd:
széplányok, körülrajongván
a már ősbehajló költőt.

Lányok

Váltig csak Szulejkát zenged!
Mi meg őt el sem viseljük.
Nem teérted, csak a versed
miatt kell őt irigyelnünk.

Volna csúfok csúfja bár ő,
szépek szépévé avatnád,
de mi már agyonolvastuk
Boteina s Dzsámil kalandját.

Mi ne lennénk szépleányok?
Nekünk is festmény dukálna –
s ha olcsón meg is csinálod,
szép kis summa jár utána.

Hátem

Jer, Barnuska! arca rávall:
minő kis kerek kecses fő,
fésűkkel, copffal dicsekvő,
mint a mecset kupolával.

Jösszte Szöszke! te legnettebb,
akin minden helyre, tünde,
joggal jutnak hát eszünkbe
rólad karcsu minarettek.

S ott te, hátrébb, szemed fénye
nyilait kétféle szórja,
s mindkettővel visszaélsz te;
jobb veled nem állni szóba.

Egyik szeme hunyorászik,
csillagfényét pajzs takarja,
az alól kacsint a selyma;
annál komolyabb a másik.

Ha az megsebez horoggal,
ez sebedre gyógyító drog –
hisz senki se lehet boldog,
ha nézése sose kancsal.

Így mindet dicsőíthettem,
szerethetem mindet méltán,
hisz míg őket mennybe vittem,
csak az Úrnő volt a példám.

Lányok

Költőnek úgy jó, ha szolgál,
hírnevet ezzel szerezhet:
de jól főleg úgy megy dolga,
ha Hölgye is lantot penget.

Talán szebb dalokra képes,
mint amik nekünk adatnak?
De hát éppen ez a kétes,
hogy ő titokban dalol csak.

Hátem

Ki tudja, hogy s mint csinálja?
Nem is sejtitek, mi mély.
Átélt dalnak szökken árja
ajkán – igaz költemény.

Költőként ti soha őtet
meg se közelítetek;
dala engem gyönyörködtet,
tiétek – csak titeket.

Lányok

Lásd be, csak aféle húrít
varázsoltál le a földre.
Ám legyen! Hacsak nem bújik
ki egy földi lény belőle.

Somlyó György fordítása

Visszfény

Nekem csodás tükör lett,
folyton néznék bele,
kettős fényt tündököltet,
mint császár rendjele.

Bár tetszelegni látszom,
nem magamat keresem,
mind csak a társra vágyom,
és itt meg is lelem.

E csendes özvegyi zugban
tüköröm nézdelve hisz
velem együtt ki-kikukkant
belőle a kedves is.
S hiába foszlana köddé,
mihelyt megfordulok;
őt tükrözik vissza örökké
a szerelmes dalok.

Írok, saját utat járva,
mind csinosabbakat,
a gáncs és gúny dacára,
magam hasznára csak.
Gazdagon díszített minták
emelik fényüket;
arannyal rózsaindák
és lazúros keret.

Halasi Zoltán fordítása

Bülbül éji dala

A bülbül-dal fagyban, éjben
felszáll Allah trónusáig,
és ő arany kalitkát nyit
éji ének díjaképpen.
Az emberi test e ketrec.
Bár elszállna e világból
a lélek, de belegondol,
s szól: „Jobb ha új dalba kezdesz.”

Imreh András fordítása

Ne használjak hasonlatot...

Ne használjak hasonlatot
tetszésem szerint?
Az Úr bezzeg hasonlíthat,
s bogárnak tekint.

Ne használjak hasonlatot
tetszésem szerint?
De mátkám szembogarából
énrám Ő tekint.

Parti Nagy Lajos fordítása

MAGYARÁZAT EGY RÉGI FAMETSZETHEZ, AMELYEN HANS SACHS KÖLTŐI ÜZENETE LÁTHATÓ

Vasárnap van. Hogy ébredünk,
már műhelyében mesterünk.
Nincs rajta szurtos bőrkötény,
ujjas feszül ma termetén;
nem szurkoz, varr és kalapál,
a kisszekrényben vár az ár. –
Pihen a hetedik napon.
Körötte csend és nyugalom.

Ám amint kél a zsenge nap,
kedvet már új munkára kap:
érzi, belül egy kis világ
forrong, feszíti homlokát,
minden mozogni, élni kezd,
s ki kell, hogy adja, mondja ezt.

Kapott az égtől hű szemet,
amelyben ész van s szeretet,
hogy tisztán lássa, mire néz,
legyen azt felidézni kész,
s nyelvet, mely bőven áradó,
melyen kecsesen kél a szó.
Ezért döntöttek úgy a múzsák,
mesterdalnokká koszorúzzák.

És most belép egy ifju hölgy,
telt keblű, erős mint a tölgy,
lába szilárdan tartja meg,
nemes járással közeleg.

Csípején nem ring fardagály,
körbe hiún nem kandikál,
mérőrudat hoz, úgy halad,
derekán arany övszalag,
kalászkoszorú van fején,
tekintetében tiszta fény.
A neve: *Tevékeny Tisztesség,*
Igazságosság, Nagylelkűség.

Köszön a vendég, hangja víg,
s a mester nem csodálkozik:
e jóságos, szép hölgy neki
nem idegen, rég ismeri.

S szól az: „A lárma bármi nagy,
az én választottam te vagy,
mert benned leltem tiszta észet,
mely ízetlenre sose készit.
Míg mások bőszen marakodnak,
járd te utána az okoknak,
s míg ők panaszba fúlanak,
te vígan tárd ki gondodat!
Védd, ami tisztos és jogos,
ami szerény és ildomos,
ragyogjon erkölcs és erény,
s a gonoszt is nevezd nevének!
Nem kell cicoma, cirkalom,
sem enyhítés sem irgalom.
A világot meg úgy mutasd,
mint Albrecht Dürer látta azt:
szilárd lelkűnek, férfiasnak,
mit önérti igazgatnak!
A Természetnek Szelleme
fogja kezéd és járja be
veled az emberéletet,
a csodás szövevényeket,
a tévelygést, a keresést,
csúszást és vad tülekedést:
mily tarkabarkán fut, lohol,
nyüzsgök az örült hangyaboly!
Úgy látsz mindent, ha véle mérsz,
mint ki varázsdobozba néz.
Adj mindehhez a földi népnek
summázatot is, melyből érthet!”
Kítárta most az ablakot,
s a kint nyüzsgőkre mutatott,
a sok-sok ég alatti lényre,
mintha, kit ír majd, máris élne.

Amint a kedves mester itt
boldogan elgyönyörködik
e látványban, mely ily való,
mellé csoszog egy vén anyó.
Az ő neve *História*,
Mythológia, *Fabula*.
Púpos e vén hölgy, nyútt, beteg,
így tisztelet illeti meg.
Amit zihálva, sántikálva
cipel, egy nagy, metszett fatábla.
Rajt' tág redők közt látható
az Úr, a gyermek-oktató,
az őszülőknek bűnbeeste,
Szodoma és Gomorra veszte,
a tizenkét fenséges asszony
s erénytükre, hogy kedvet adjon,
száz gaztett, vérszomj és gyilok,
tizenketten a zsarnokok,
bölcs szavak, díszbetűkbe metszve,
ott van Szent Péter és a kecske,
melytől a szent leckét kapott,
Urát bírálni volt-e ok;
távoli térségek világa,
ott látható a gúnya, málha,
földünknek üdv- és büntörténete.

Mesterünk mohón issza be
szemével mind, mit fölfedez,
s örvend, mert tudja, haszna lesz.
Tudja, mindabból, mit ma látott,
példát merít majd, jó tanácsot,
s úgy mondja el, mit megtudott,
mintha maga járt volna ott,
mert úgy megfogja őt a kép,
hogy meg nem fordítná fejét
arra sem, hogyha most mögötte
csengő s kereplő csapna össze.

S ekkor egy bolond jó elő,
bakként, majomként szökdelő,
hogy mesterünket, így berontva,
vidám kis közjátékba vonja.
S tódul utána, madzagon,
tenger kicsiny és nagy bolond,
kövérek, cingárok hada,
mely úgy, ahogy van, ostoba.
Vezetőjük egy bikafarkkal

mindenkit majomtáncra sarkall,
hogy aztán kigúnyolja, hogy' lép,
s fürödni küldje, józanodjék. –
Ezer fenyítést mér e népre,
amért nem akar fogyni mégse.

Nézzel a mester százfelé,
nyaka már szinte fáj belé.
Minderre szókat hol talál,
hogy' fér mederbe ily nagy ár?
Hogy' marad mindig tetre bátor,
s ontja a szót, a dalt magából?
S im, most egy felhő peremén
besiklik fent egy égi lény:
a Múza. – Szent minden vonása,
Miasszonyunknak képe mása.
Világosságát adja át,
erős, hatékony igazát.
„Jöttem, hogy fölszenteljelek
– mondja –, s hogy áldásom vegyed.
A szent tűz, mit bent őrizel,
lobogjon lánggal égve fel!
Mégis, hogy tápod, életed,
erőd jól újíthassa meg,
bensőd számára én adok
választott, drága balzsamot,
mely mint harmatcsepp nyílt rügyet,
gyönyörrel tölti lelkedet.”

A hátsó ajtóhoz viszi,
tekintsen titkon rajta ki.
A kicsi kertben, ott kívül,
szépséges ifju lányka ül
a bodzás patakocska partján.
A fűvön ül, fejét lehajtván,
egy árnyas almafa alatt,
magába zártan, hallgatag.
Ölében rózsák, melyeket
koszorúba fon, tűzöget,
friss levelűbe, bimbajúba.
Kinek készül vaj' koszorúja?
Amint ott ül, s fon réveteg,
reménység borzongatja meg,
lényét oly sejtés tölti be,
amelynek nincs is még neve,
s kebeléből e súly alatt
egy sóhaj végül fölszakad.

Mi búsít, kedves, mi gyötör?
E sajtó, édes kín, gyönyör,
a boldogító szerelem
kész neked *egyvalakiben*,
ki a sors-adta zűrzavart
szemedben csillapítja majd,
s ízelve édes csókjaid
újból világra születik;
ki karcsú tested fonva át
felejtí minden búbaját,
és édes karjaidba hullva
ifjú erőben éled újra,
új ifjú életet ad neked,
fölkelti dévaj kedvedet,
ingerkedő sok női csinyed,
mikkel sebzéd és üdvözited.
Így nem lesz vén a szerelem,
s nem hül a költő ki sosem.

Élvén ily boldog életet,
feje fölött már ott lebeg
a hervadatlan tölgyfalomb,
mit rá utódi hála fon. –
Posványba süllyed mind a nép,
mely mást követ, nem mesterét.

1776

Mann Lajos fordítása

Breuer János

„A MÚLTAT VÉGKÉPP ELTÖRÖLNI”?

Wilhelm András Szabolcsi-értékelésének margójára

„Meg kell [...] mondanom, hogy a magyar zeneesztétikában e pillanatban komoly bajok vannak. Ezeknek a bajoknak a forrása egyszerűen abban keresendő, hogy erre a területre a marxizmus filozófiája még nem tudott betörni. Esztétáink többségükben idealisták [...] Nekünk ez az ideológiai elmaradottság, ez a szűzies szembenállás a marxizmussal annál fájdalmasabb, mert olyan ritka tehetség, mint Szabolcsi Bence is martaléka lett.” Mihály András 1949. február 3-án a Magyar Dolgozók Pártja Kulturpolitikai Akadémiáján tartott előadásából idéztem

(BARTÓK BÉLA ÉS AZ UTÁNA KÖVETKEZŐ NEMZEDÉK). Aki elmondta, az MKP–MDP kamarillaként működő Zenei Bizottságának szakmai vezetője, kvázi elnöke, zenei ügyekben Révai József főtanácsadója ez idő tájt. Nem véleményt, hivatalos álláspontot fejtett ki Szabolcsi Bence 1949-es dátummal megjelent EURÓPAI VIRRADAT-jának gyorsolvastán, inkább ürügyén. (Gyanakszom, az elmarasztalás szándéka korábbi lehetett a kötet kiadásánál.)

Wilheim András meg sem született még, életkora pontosan felezi a Szabolcsi Bencét. Ismeretanyaga bőséges arról a korról, élményanyaga – ha az élmény meghatározás helyénvaló egyáltalán – semmi. Irigylem is érte módfelett. Hanem, kutyafutta megjegyzés részéről: „Szellemtörténeti ihletésű zenetörténeti dolgozatait politikai indíttatású támadások is érték...” (PROLEGOMENA SZABOLCSI ÚJRAOLVASÁSÁHOZ. *Holmi*, 1999. szeptember. 1106. o.) Mert szó szerint életveszélyes volt ez az „is”. Hogy mennyire, mutatja Molnár Antal példája, ki az MDP szószékéről AZ ÚJ MUZSIKA SZELLEME című, 1948-ban kiadott könyvéért marasztaltatott el, s „legközelebb” 1959-ben publikálhatott könyvet. Létezett még atomnyi demokrácia, jelzi a *Zenei Szemle* 1949. márciusi számában ki nyomtatott referátum lábjegyzete: „Ennek az előadásnak Molnár Antalra vonatkozó megállapításával nem értek egyet, és azokra vita formájában kívánok visszatérni. Szabolcsi Bence.” Hanem „a magyar zenei élet sűrűke eminenciása” (Wilheim minősítése, 1107. o.) ezt már nem tehetette meg.

A Szabolcsi-kritika megértéséhez vissza kell lapoznunk egy évet a történelemkönyvben. 1948. február 10-én hozta meg az SZKP Központi Bizottsága hírhedt zenei határozatát, kodifikálta zenére (is) a zsdanovizmust (teljes szövege: *Szabad Nép*, 1948. február 17. 4. o., új kiadása – tudtommal – nincs). Roppant zavarodottságot okozott, mivel nálunk ismeretlen volt a zene ügyeibe történő ilyen durva beavatkozás. Felismerte s megkísérelte elhárítani a veszedelmet Szervánszky Endre (*Szabad Nép*, 1948. február 22.), Vargyas Lajos (*Válasz*, 1948. április). Szabolcsi Bence azonban kőkeményen bírálta az SZKP dokumentumát az *Új Világ* című hetilap 1948. június 18-i számában. (Közli Kroó György: SZABOLCSI BENEC. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, Budapest, 1994. 521–523. o.) Tesz ugyan egy tiszteletkört, a lényeg azonban a következő:

„...van három körülmény, mely a határozatban aggodalommal tölt el, mert káros hatásától tartok.

1. A »formalizmus« kifejezés, mellyel a határozat egyes mai irányokat megbélyegez, fogalmilag teljesen tisztázatlan, tehát minden szűk látókörű szekta, minden személyes indulat, minden szellemi gyávaság visszaélhet vele [...] 2. Mindenfajta elvi elzárkózást, akár kelettől, akár nyugattól, akár fejlődő, akár hanyatló zenekultúráktól szükségtelenné, sőt károsnak tartok [...] 3. [...] felmerül az aggály, nem egyengeti-e a határozat, azzal, hogy a művek közvetlen, széles körű megérthetőségét fogadja el döntő kritériumként, akaratlanul is egy átlagosabb, kispolgári izlés diadalra jutását egész Kelet-Európában... Helyesen mondta Zsdanov, a kiváló szovjet gondolkodó, a moszkvai határozathoz fűzött fejtegetéseiben: »Nem minden, ami közérthető, remekmű, de ami remekmű, mind közérthető«; amihez csak annyit fűznék hozzá: »vagy közérthetővé válik idővel« [...]

Az államhatalom pozitív beavatkozása művészi ügyekbe nyilván elkerülhetetlen, hiszen a polgári művészetpártolás elhanyagolásával az állam, mint a társadalom szervezett képviselője, mint új munkaadó lép a művésszel közvetlen kapcsolatba s nyilvánítja vele szemben a maga igényeit. Mégis, a művészetet nem tartom sem irányítandónak, sem irányíthatónak [...]

Kamikaze volt, aki mindezt 1948 júniusában nyomdafestékre bízta. Szabolcsi egyszerűen nem volt hajlandó tudomásul venni: Moskva locuta, causa finita. Ezért állították a sarokba mint marxista filozófiából bukottat az MDP Kultúrpolitikai Akadé-

miáján. Ezért (is) került a könyvesboltokból hamarost zúzdába az általa szerkesztett DOLGOZÓK HANGVERSENYKALAUZA (1949), melyet munkás-karnagyképzőbeli tanítványai írtak. A szerkesztő lelkén száradt Bach H-MOLL MISÉ-jének, a MÁTÉ-PASSIÓ-nak, Beethoven MISSA SOLEMNIS-ének, a CANTATA PROFANÁ-nak szentelt ismertetés.

Ennek értelmezéséhez teszek egy kis hangversenytermi kitérőt. Azokban az években a vokális Bach reprezentatív alkotása a PARASZTKANTÁTA volt, egyházi kantátái közül egy sem hangzott el. 1950 áprilisában hallottam Ferencsikkel a H-MOLL MISÉ-t, legközelebbi előadására 1956 februárjában Hermann Scherchen vezényletével került sor. A MÁTÉ-PASSIÓ egyáltalán nem volt műsoron, a JÁNOS-PASSIÓ egyszer szólalt meg (1954). Beethoven MISSA SOLEMNIS-ét csakis a Mátyás-templomban lehetett meghallgatni, igaz, Bárdos Lajossal. Liszt miséi teljes feledésben, előbányászták igazán nem jelentékeny PROMÉTHEUSZ-kantátáját. Ismerve a Kodály-művek utóéletét, példátlanul hosszú időt töltött várólistán a MISSA BREVIS zenekari változata (bemutató: 1948. szeptember 9., Worcester; magyarországi bemutató: 1956. május 5.). Van még adat bőven, de ennyiből is kitetszik, hogy a művelődéspolitikai számúzte a hangversenyte-remből a szakrális zenét.

„Kínosan aktuálpolitikai megnyilatkozásairól tudható, hogy az ő pozíciójában és szerepvállalásával nehezen lettek volna elkerülhetők; amíg alkalmi cikkekben fogalmazódtak meg, nem is jelentenek gondot a mai olvasónak – problematikusabb azonban, ha Szabolcsi legfontosabb témáinak látjuk közvetlen visszacsatolását a korszak ideológiai elvárásaihoz.” (Wilheim, 1104. o.)

Kínos az aktuálpolitikának lehetett volna – ha tud olvasni –, hogy a némaságra ítélt Bach-remekművekről, az érett Bartók minden leírt hangjáról miként bizonyítja Szabolcsi a szerteágazó népzenei gyökérzetet. Mert ő megfordította az SZKP zenei határozatát, amely a népre apellált szüntelen a nagy műalkotásokkal szemben – ezt tette különben Révai is, amikor levétette a műsorról A CSODÁLATOS MANDARIN-t. Más kérdés, hogy Szabolcsi Bence „pozíciója és szerepvállalása” nem volt elegendő az aknák gyutacsának eltávolításához, de az én olvasatomban népi és egyéni vizsgálata, néki centrális témája az ötvenes években, arra szolgált, hogy a nép, ha tetszik, a közönség ne lehessen bunkóként használható a zeneszerző ellen. A „határozat” – Maróthy János fogalmazásában rendszabály – idézett magyar közreadása vastagon szedett alcímben ugratta ki a „népellenes és formalisztikus elfajulások”-at. 1948-ban a magyar emigráció életben maradt s Moszkvából hazatért tagjain kívül senki nem tudta, mit jelent *expressis verbis*, ha valami „népellenes” vagy valaki „a nép ellensége”. Hogy védekezni kell, azt tudta-megérezte Szabolcsi.

S még egy szót Bachhoz. Egy évvel azelőtt, hogy Szabolcsi a protestáns korálnak, mint *népzeneből* származó templomi éneknek az életműben betöltött centrális szerepét mutatja fel, verték szét az MDP Zenei Bizottságának tervezésében (erről írásos dokumentumom van) a Zeneakadémia elitképzőnek számító egyházzenei tanszékét. Néhány tanárát kiszórták, mert nem írták alá a Mindszenty bíboros letartóztatását forrón üdvözlő körözünyt, másokat korlátoztak működésükben. Szabolcsi teljesen időszerűtlenül bizonyítja az egyházi és világi Bach egységét, mélyen vallásos maga is. „*Ein feste Burg ist unser Gott*” – a Rádió hangarchívuma mindmáig őrzi gyönyörű elemzését a 80. KANTÁTÁ-ról. Azt csupán az emlékezet, hogy a Zeneakadémia hirdetőtábláján 1950-ben, ’51-ben is ki volt függesztve: „*Szabolcsi tanár úr szeptember ...-án/én nem tartja meg óráit.*” Nem zenetudományi, erkölcsi kategória, hogy ő oly korban tudatta nyilvánosan: hosszúnappor böjtöl és imádkozik – pedig szóban, nyom nélkül közölhette volna az osztálytal, aznap nem tanít –, amikor úttörőket állítottak vasárnap a templomkapu mellé, hogy feljegyezzék, melyik osztálytársuk jár misére.

Még ami címe szerint kötelező aktuálpolitikai megalkuvásnak látszik (SZTÁLIN NYELVTUDOMÁNYI CIKKEINEK TANULSÁGA A ZENETUDOMÁNY SZEMPONTJÁBÓL, 1950; megjelent: *Új Zenei Szemle*, II. évf. 9. 1951. szeptember, 2–4. o.), az is a visszájára fordul Szabolcsi egyéni-közösségi alkotáskonceptiójában.

Szabolcsi, a zenepolitikus – és/vagy szürke eminenciás gazdagon dokumentált szakmai portréját Tallián Tibor ábrázolta szamizdat-publicitású folyóiratban (*Magyar Zene*, XXI/4. 1980. december 402–410. o.). Vágyat és szándékot, illúziót és vereséget. „...mint történész, a hagyományvitában megkísérelte békíteni a szembekerült népi és kommunista végleteket: szavának éppen azért lehetett hitele, mert nem az ideológus, hanem a történész szava volt, s ha politikailag mondandója Don Quijote-i is, kultúrtörténetileg messze magasabb rendű a szélsőséges gyakorlati esztétáknál.”

*

Járdányi Pál fejevétele volt a célja ennek az 1951 novemberében, az I. Magyar Zenei Héten lefolytatott nyilvános vitának. Nem véletlenül minősítették az előadott művek értékelésekor oly sokan formalistának Járdányi DIVERTIMENTO CONCERTANTE című kompozícióját. Szabolcsi úgy vitakozott, hogy egyszersmind védelmezett is, mindenestre hatalmas részt vállalt a látványos kivégzés megakadályozásából. (Járdányi Erkel-díjas 1952-ben és 1953-ban, Kossuth-díjas 1954-ben!) A zenepolitika szürke eminenciásának alighanem utolsó megnyilvánulása volt kiállása Szervánszky Endre mellett. 1960 tavaszán mutatta be Ferencsik János Szervánszky HAT ZENEKARI DARAB-ját, a megújuló, hangváltó magyar zene első hírnökeinek egyikét. Fogadtatására jellemző, hogy a közönség a teljes művet megismételtette. (Utoljára Bartók TÁNC-SZVIT-jével történt meg ez 1925-ben, a Cseh Filharmonikusok vendégszereplésén, 1960 óta soha.) A Rádió a művet betiltotta. Szabolcsi Bence levélben kérte dr. Kiss Kálmánt, a kulturális ügyekben illetékes alelnököt e negatív álláspont revideálására. Kiss Kálmán 1985-ben nyugdíjba vonulván – önkritikus kommentárral – publikálta e levelet a Rádió műsorújságjában (bár eltettem volna). Közéleti groteszk, hogy a másik védőügyvéd, Maros Rudolf írásos petícióját számon tartotta a muzikusok céhe, a Szabolcsiét évtizedszám nem.

*

Szabolcsi Bence Bartók-képe nem tárgya Tallián érzékeny vizsgálódásainak (ő az ötvenes évek kortárs magyar zenéjével foglalkozik), nem tárgya Wilhelm gondolatmenetének sem. Bartók-szégyenünk Mihály András idézett előadásával kezdődött (1948 októberében még megrendezhette Budapest a maga első Bartók-fesztiválját hírhedten formalista nyugati zeneszerzőkkel a műsorán). Az általam rég feldolgozott történet nagyon hosszú és ágas-bogas. Csak annyit: 1950-ben, Bartók halálának ötödik évfordulóján Kodály tett hitet Bartók mellett (szeptember 25-én elmondott emlékező beszédét durván meghamisította a *Szabad Nép* másnap), művekre-tendenciákra lebontva meg Szabolcsi Bence (BARTÓK ÉS A NÉPZENE, *Új Zenei Szemle*, I/4. 1950. szeptember, 39–47. o.). Ott sorjáznak mementóként mind a betiltott művek: a CANTATA, a ZENE, a MANDARIN, a III–V. VONÓSNÉGYES. Mindaz, amit karrierépítő „esztéták” Zsdanov szellemében elítéltek. Öt évre rá, amikor a Bartók-per ügyészei hamut öntöttek fejükre, s megszággatták ruháikat, Szabolcsi Bence két írása (BARTÓK BÉLA ÉLETE; A CSODÁLATOS MANDARIN) lett a teljes, csonkítatlan életmű feltámadásának esztétikai-zenepolitikai fundamentuma. Ha szinte minden érvénytelen volna a munkásságában – amit persze nem elég deklarálni, tételesen-aprólékosan bizonyítani is szükséges –, fennmaradását ez a tett egymagában is szavatolná.

Igaz, egy teljesen irracionális világot idézek vissza, amelyben – 1951-et írtunk – a hatalom a VARÁZSFUVOLÁ-t mint szabadkőműves szemetet ki akarta tessékélni az Operaházból (nem sikerült!). S amelyben a Magyarországon már háromszor betiltott MANDARIN-t az 1956. június 1-jére kitűzött felújítás előtti napokban Andics Erzsébet vezetésével pártközponti cenzúrabizottság tekintette meg, eldöntendő, engedélyezheti-e pártunk és kormányunk a nyilvános előadást. (Nem merték megvonni a nihil obstatot; akkor már egy éve minden értelmiségi petíció, szignálták legyen írók vagy más művészek, első helyen követelte A CSODÁLATOS MANDARIN visszatérését.)

*

Magam úgy tizenöt évvel korábban jártam Szabolcsi osztályába, mint Wilhelm András. Nem éreztem(tük) jelmeznek-póznak-felvett magatartásnak, amit fiatalabb kollégám emlékezete ekként őriz. De mindez oly mértékben szubjektív, hogy szóra sem érdemes.

Finale ultimo gyanánt Fodor Géza Wilhelm Andrásnak címzett leveléhez (*Holmi*, 1999. szeptember, 1202–1204. o.), kiegészítésül megemlítem: Szabolcsi Bence Beethoven-monográfiája (1947) óta magyar tollból nem készült a teljes Beethoven-felmutató könyv. 1941-ben Tóth Aladárral közösen írt Mozartja szépszerével szintén az utolsó hazai ábrázolás (Lesznai Lajos könyvét – MOZART ÉLETE, 1956 – nem szívesen adnám ama művelt olvasó kezébe, akire Fodor Géza apellál). Szabolcsi Tanár Úr meg tudta szólítani a Zenetudományi Tanszak és a Rádió hallgatóit, tudott egyidejűleg ismeretet és élményt adni – nem éppen sokan vállalkoznak erre manapság.

*

„Temetni jött, nem dicsérni” Wilhelm András. Engem továbbgondolásra készítetett mindenképp, mert „*a múltat végképp eltörölni*” azoknak sem sikerült, akik pedig nagyon akarták.

Jánosy István*

ISTEN

Mikor az esti ösztövérfaágon
holdsugár-húrok feszülnek, zenélnek;
mikor az álom zörget a pillákon,
akkor feléled és beszél a lélek.

Már nem csörömpöl szívemben az élet,
nem kartácsol a vágy: kicsiny világom
új, fenséges egekben úszik: látom
az Istent, róla zeng nékem a lélek!

* A nyolcvanéves költő kiadatlan fiatalkori versei.

Nagy isten-fénye a szemembe vájja
a Krisztusarcot, hogy azt lássam mindig,
kezei szívem hittel telehintik;

Egyszerűség-úrról beszél a lélek,
kit nem fog ember fogalom-zablája,
félelmes, kivel senkitől se félek!

1936. május 15–22.

KOLDUSLÁNY DALA

Hosszú úton, nyítt ruhában,
gúnyos, ködös ősszel, télen
komédiáztam és jártam,
billegetem rongyos kötélén
botolva sok kósza bogban:
kormos, kegyetlen napokban.

Emberek csak ucca-lánynak,
szürke, szurtos kis csibésznek;
jószívűek hát árvának,
kis nyomor-pillének néznek;
felnőtt vagyok, már öreg rég:
mi másnak nap, nekem egy év!

És a napok oly egyformák,
soha nem pihenek, kések;
bárcsak néha megzavarnák
újabb, bujább szenvedések!
S az év, élet is egyforma,
mintha egyetlen nap volna!

Botorkálok házudvarba
házudvarból remény-étlen,
játékomat elhadarva
eltáncolom, elismétlem;
nem túrnek: a vége kinn ér...
néha koppan csak egy fillér.

Tudom, hol kopogok, lépek,
falak s szürke szívek várnak;
kósza álmok mégis szépek,
s kacsintok a napsugárnak:
nem sírok: ha a ma rossz nap,
a holnap úgyis csak rosszabb!

Döcögnek a gyermeknapok...
gyermek vagyok, vagy talán se?
holnap is csak így virradok:
nem lehetek szűz se, lány se,
nem lehetek anya, asszony,
csak virág, hogy – sárba asszon!

Kér az Élet: Istent, álmot,
tarlott lelkeket lopja, tépi;
de „ad” is, mert ő nem álnok,
ad a haláltól nem félni:
dideregni Semmi-vizen,
jobb, mint élni, hiszem, hiszem!

1936. május 26.

Závada Pál

MILOTA ELŐADÁSAI A FŐTÉRRŐL

Kedveseim, hallgatóságom!

Bizony meglehetősen az a felelősség, mely ránehezedik a honfoglalások vezéreinek válára, kiknek előbb azt az utat kell megmutatniuk, amely nem csupán a szóvirágos elvi sikon visz a kánaáni boldogság felé, hanem igazán végigjárhatóan is éppen oda vezet, ahol utóbb aztán ugyancsak önkik kell kijelölniük az új otthon, a haza vagy a ház helyét, végül ott a miheztartás végett le kell verniük a megalapozások sarokpontjainak összes cövekét is. Ha e gondok száz rétege közül most a helyes otthonteremtésnek csak a csupasz topográfiai dilemmáit vesszük, ez már ömögében is kacifántos ügy.

Na de kezdjük el!

Füleljetek csak bele, drágáim, ti is a mélységben csörtető múltnak zúgó kagylójába! Melyből én negyed évezrednyi távoból is hallom ostorpattogatását annak a hangadónak, hivatásból élenjáró iránymutatónak, ki hadak híján nem hadúr, hanem mezei gazdák telepasseregének kalauzoló vezére, közügyeik választott bírāja. Akit mondjuk

a valahai sámáni tiszt két örököse, az Első Lelkész meg az iskolamester, továbbá a jegyző, az albíró és a tíz esküdt kísér. Nem szabad eltévedniük, akár tajtékzó hátszlovakon, akár laprugók kagylóján ringó, fűrge társaskocsikon robognak előre újra és újra, hogy megbizonyosodjanak róla, valóban ugyanerre jártak-e három vagy öt hete a legjobb településhelyet kikeresni Rudnyánszky báró pusztáján. S hogy eldöntsék, az úttalanságban melyik a rövidebb vagy a járhatóbb út, melyen a nehéz, ökrök vontatta szekerek porba veszően hosszú karavánja is végigevickélhet. Végül pedig akkurátusan célba kell érniük, egyrészt tehát helyrajzilag is a legalkalmasabb ponton kell meghatározniuk a mai piacteret, hogy a köré rendezhessék a nyolcvan beérkező család minden ponyvasátoros lakószekerét, saroglyás és tárkocsiját s közöttük terelt összes állatát, másrészt tartani muszáj magukat a célba jutás pontos határidejéhez is.

Mert meg van határozva, hogy az 1746-odik év Szent György-napjáig ők a jelölt pusztát tartoznak csupa jámbor, istenfélő, jó gazdákkal társulva megszállani. Kontraktusuk szerint ettől a naptól fogva már ez a közösség kell hogy fizesse földesurának e pusztá földje és települése után az esztendőnkénti hétszáz rhénusi forintokat a beneficiumokért s a jobbagyi kötelességek váltságáért, megtoldva egy akó olvasztott tehénvajjal és ajtón hízott szalonnával (ne kérdezzétek, az milyen), azonmód, hogy a summa felét Szent György-, másik felét Szent Mihály-napon kötelesek majd évről évre a nevezett naturálékkal együtt, fogyatkozás nélkül Pestre adminisztrálni. Ezenkívül számíttatik a mindennemű veteményekből az uraságnak járó kilenced, s őt illetik meg a bírságiumok és egyéb szokásosan kötelező jussok, például a magvaszakadtak fennmaradó javai meg a határban találandó tévelygő marhák.

Mindezek fejében lehet a maradék szabadsággal élni, házhelyet s művelendő földet kijelölni, építeni, termesztetni, tenyésztetni és szaporítani. Meg szaporodni, sokasodni, családot alapítva, Isten akarata, illetve az ágostai hitű evangélikus felekezet törvényei szerint.

Ily módon az ideköltözöttek első gondja volt, hogy nemcsak községileg, hanem egyháziilag is szervezkedjenek, vagyis haladéktalanul nekilássanak a paplakot és az imaházat magába foglaló épület megalkotásának.

Megállott tehát a bíró, az Első Lelkész meg mondjuk a tanító valahol ott, azon a ponton, ahol majd úgy százötven évvel később Mikszáth Kálmán a Tizenkettedikkel, körbejártatták előbb a tekintetüket, majd a csizmáikat is keresztül-kasul ezen a helyen, amely voltaképpen az ér partján terül el (hisz valamirevaló települést kettészél a folyója, úgy szép az), de a káka és náderdő sűrűjén át csendesen folydogáló vízhez mégiscsak annyira közel, hogy ott már rendes szintre emelkedjék föl a medret övező lapály, ahonnan már kissé távolabbról hallik a nádveréb rikácsolása, a szárcsa buffögése meg a vadruca sáporogása, belevegyülvén a békák koncertjébe. Szemöldökvonogató, komor ábrázattal szemlélték e vidéket a jeles férfiak, iskolamesterükkel hajtattván el a léptenyomon máris ott lábatlankodó, rajcsúrozó gyermekhadakat, végül pedig rövid tanakodás után, mikor nyomban le is hurrogták a tanítót, ki a maga építményét akarta volna majd épp azon a helyen látni, összebólogattak, s erélyes léptekkel indultak meg ama terület felé, ahová főzőcskézni összeverődött asszonyok holmi tábortüzeket készültek már rakni, s így a kelekótya fehérnépet határozott férfiszókkal volt muszáj onnan kipenderíteni. Merthogy akkurát itt kell lennie, ergo tehát itt is lesz a templom. Vagy hát imaház, egyelőre.

Nak szem zaszatnye ten kocs zo zvonom!, vajt bele az Első egy keresztet csizmája sarkával a földbe, pontosan a mai torony helyének a közepébe. Azt parancsolta tehát,

hogy ide álljon az a kocsi a haranggal, amelyet ők négy évvel korábban, még szent-andrási telepes korukban vettek Budán abból a huszonöt arany jutalompénzből, amit felséges koronás királyné asszonyunk kegyelméből azon fáradozásukért kaptak, hogy megfékeztek bizonyos Cibakházán föllázadt garázdálkodó katonákat.

No tak skola zasz tu bugye!, iramodott neki az iskolamester a térségnek, hogy szemközt, az ér felőli oldalon pedig ő vesse meg a lábát, kijelentvén, hogy márpedig akkor az iskola meg itt lesz!

S valóban ott is épült fel, és szolgálta az aprónép lutheránus szellemű oktatásának ügyét egészen addig, míg az elvénuült hosszúházat Adamec bácsi le nem bontatta.

*

De hát ugyan ki tudja, mi hogyan történt?!

Jön egy másik levéltári búvár, és azt mondja, szó sincsen róla!, nem úgy ment ez a falualapítás, ahogyan azt a romantikus helyi historizálás mondaköltői mesélik! Mint például én mint nyugalmazott anyagbeszerző, ám aktív méhész. Hanem hogy ez a honfoglalás is kettős vagy még többes volt, sőt kisebb-nagyobb hullámokban való beáramlásnak és beszivárgásnak lehetne mondani inkább.

Mint ahogy még a Szarvas mellett fekvő Szentandrásra sem úgy jöttek őseink, hogy Rudnyánszky báró belefűjt volna toborzókürtjébe, s egyszeriben odahurcolkodott Gömör és Hont megyéből egy népes csapatnyi szlovák. Hiszen mint agyonsanyargatott jobbágyok sokan már tíz-húsz évvel korábban megszökdöstek hazulról, és például a szécsényi járás uradalmaiban próbálták megvetni a lábukat, hogy onnan mégiscsak továbbszivárogjanak. Ha pedig tehetősebbjeiket befogadta a báró szentandrászi tisztartója, lassan követték őket otthonról a rokonok és ismerősök.

A szentandrászi pusztát egyébként már korábban, az 1720-as években elkezdték benépesíteni, mégpedig bihari református magyarokkal, még a báró anyósának idején, akinek egyik harmincas évekbeli jobbágysanyargató bérlője nem kis részben vált a Péroró-féle betyárlázadás kiváltójává. Emiatt meg egy pestisjárvány következtében a lakosság itt ismét megfogyatkozott, ám az újratelepítettő Rudnyánszky, illetve az ő korrupt tisztartója mégsem örült minden jövevény lutheránus szlováknak. Különösen a gyűlevész népeknek, a szökött jobbágyoknak és nincsteleneknek nem, merthogy kiszállt a szellem a palackból, és többen jöttek a kelleténél, meg amúgy is csak a bihari magyarok által pusztán hagyott földeket vehették birtokba. Így talán nem is a vallási civódás volt a feszültségek oka, hisz a tisztartó végül már azt mondta, nem lesz itt vége a torzsalkodásnak másképp, csak ha a tótok mind kiűzetnek innen, bármi légyen is a hitük.

Eleink, a jámbor szlovák jobbágyok ily körülmények közt a szomszédos Csabacsüd pusztát szerették volna lakhelyül megkapni, hogy ne kerüljenek messzire szarvasi és csabai testvéreiktől. Ezt az igényüket papjuk közvetítette a bárónak, de Rudnyánszky inkább a mi pusztánkat proponálta nekik, Orosházától délre. Ám ezek makacskodtak mégis, nem hajlottak erre, és állítólag inkább szétszéledtek a szegvári uradalomban, Szarvason, Csabán, Mezőberényben vagy Orosházán. Végül azonban 1746 januárjában csak sor került a szerződés megkötésére a báróval, és a szentandrászi szlovákok – ha nem is nyolcvan családdal, mint a Tizenkettedik írja, hanem inkább csak a felével – mégiscsak megalapították ezt a falut.

Habár ez sem olyan honfoglalásos diadallal ment végbe, mint a Feszty-körképen! Kezdve azon, hogy ez a mi honfoglalásocskánk is csak papíron történt akkor, amikorra

bejegyezve van. Kisebb csoportok ugyanis már legalább két-három évvel korábban megjelentek ott, ahol ráadásul még saját maguknál is fürgébb előhírnököket, hosszabb-rövidebb ideje már e helyütt tanyázó kaszásokat, bojtárokat, pásztorokat találtak. Így hát az ő hajlékaik körül kezdték fölhúzni saját házaikat, továbbá kijelölték, sőt használatba is vették a mai Ótemetőt.

Miközben csak a rá következő, 1746-os évben került sor a falu megalapítására! Ami hát elég faramuci, hogy falu még nincs is, de a temetője már üzemel. Elég az hozzá, hogy ezen a tavaszon nekilendülő hullámokban kisebb-nagyobb telepescsoportok kezdtek érkezni egymás után, hónapok, évek alatt gyülekezve ismét össze, legalább öt-hat irányból, a szétszéledésből. A falu házai pedig nem a hagyományos ólas-keretes halmazfalu-szerzetben épültek, hanem sorban, szabályos utcákat alkotva.

Na és ki jelölte ki az első két utcát meg a főteret? A bárónak az a korrupt szentandrásai tisztartója! Vagyis állítólag egyáltalán nem úgy volt, ahogy én tegnap meséltem, hanem, nehogy aztán később a honfoglalás kétségbe legyen vonva, mint Szentandrásón, ezt a megvesztegetendő tisztartót hívták meg a karóleverések aktusára. Akit aztán közreműködéséért eleink meg is jutalmaztak egy harmadfű csikóval. És különben is tartoznak neki továbbra is engedelmességni, kontraktusuk szerint.

A valóság – ha mai mesém egyáltalán közelebb áll hozzá, mint a tegnapi – valahogy mindig szürkébb és kiábrándítóbb az elképzelt históriánál. Még szerencse, hogy a Tizenkettedik eligazít minket a nyilván nagyon is helyeslendő kiegyensúlyozott gondolkodásról, szokásomhoz híven most is csak fejből idézem, hogy azt mondja, ne képzelje azonban a mai nemzedék, hogy ez az építkezés valami nagyszerű lehetett, de ne is gondolkozzék kicsinylőleg e törekvés felől. Építkeztek ugyanis úgy, miként csekély tehetségökhöz mérten építkeztek. Ki-ki saját erejéhez és szükségletéhez képest gyürkőzött neki, úgyhogy már 1746-ban s a rá következő év tavaszán az új telepítvény hasonlított – na, mit gondoltok, mihez? – azon méhkaptárhoz, ahol minden méhecske hord, épít, ragaszt.

Na jól van, a hasonlatért mindent megbocsátok.

*

Hogy a települési gyökérverés fundamentumai, a zsenge hajtások kicsírázásától a szétburjánzó virágbaborulásig, kősziklaszilárdan meg lettek vetve, azt eme képzavaron túl az is bizonyítja, hogy alig félszáz év alatt a lelkek száma már ötezer, a házaké pedig hétszáz fölé kúszik, továbbá, hogy a község- és egyházigazgatói jólét úgy megemelkedik, hogy kétszeri imaházbővítés-építés után harmadjára, a roppant tekintélyű Hatodik Lelkész merész kezdeményezésére 1795-re már nagytemplomot bírnak emelni, nevezetesen szép toronnyal, ugyanebben a pompás formájában, amilyennek ezt a felülmúlhatatlan helybéli alkotást ma is látjuk.

Mely hajlékában az Istennek, de tágabban az egyházban és községben is az erkölcs és fegyelem szintűgy elégségesen szilárd, még a Hatodik szerint is, nem számítva a mindkét nemű tacsó fiatalságnak az isteni tisztelethez nem méltó, dévaj suttogását vasárnapokon, mi azonban, amennyire lehetséges, irtatik. De amúgy az egyházi törvénykövetés, melynek érvényt az előljáróság a saját közegei által szerez, figyelvén és büntetvén az éjjeli csavargókat és Istent káromlókat, a kor kívánalmi szerint átható. A bűnök, mint másutt, mindközönségesek, nevezetesen káromkodás, részegség és lopás, melyeknek kevesbitéséért, hogy ne mondjuk, kiirtásáért a lelkész eleget soha nem tehet. Ezért mint a lakosok és hivek vezére és lelkiatyja nemcsak a templomi szentbe-

szédben és a szentségek kiosztásában kell hogy érintkezzen testvéreivel az Úrban, hanem otthonukban is látogatván őket jó, ha tudakozódik a család szellemi állapota, szükséglete vagy erkölcsi fogyatkozása felől, hogy a netán tapasztalt durvaságokat gyomlálja, a gonosz indulatúakat dorgálja, a resteket buzdítsa, a szomorkodókat vigasztalja és a kishitűeket erősítse, szóval hogy a népnek ne csak prédikátora, hanem valósággal hű pásztora, lelkiorvosa legyen.

E nemes munka hatékonyságát pediglen a testületi elöljárók hivatottak emelni, kik a közerkölcsiség éber őreiként szigorúan ügyelnek is arra, hogy mind a községben, mind az egyházban mindenk ékes rendben menjenek, s noha a modern világnézet szerint talán túl szigorúan, de a magok erkölcsi felfogásához híven minden kihágást annak rendje és módja szerint büntetnek. Ennek meg is van az a jó hatása, hogy valami cégeresebb bűnök nemigen fordulnak elő, és hogy lakosaink más községek lakói előtt a tisztelet, földesuraik előtt pedig a szeretet tárgyát képezik.

Kivéve Kuhajda Ádámot.

Aki nővére jó szerencséjének hírét véve Gömörből ez idő tájt jut el ide, ám sógorának hajthatatlansága miatt csak az aklokig. Ahol a rokonság disznófalkája körében pedig kedvére kanászkozhat, az ólban meg is alhat, mégse hálás, hanem káromló követelődzésekkel szegül ellen a jó szónak. Hogy így meg úgy, és nem elég, hogy mint későn jövő nem foglalhat s az újraosztások rendjében se kap már földet, de még a rokonai is mint egy koldussal bánjanak el vele! Hogy se hátsó kamrában, se asztalvégen, se szekérsaroglyában nincsen neki helye, hogy aztán még azon disznók leölésére se hívják el, melyeket ő nevelt, s ahol a rokonság egész pereputtya ott eszik-iszik! És akkor a sógor tetejébe még a családi templompadból is hátrautasítsa, mikor a karácsonyi úrvacsorából jött volna ő is venni?!

És nem, és csak nem csitul, kivált, ha olykor ittasan támad föl a Kuhajda Ádám jóérzéseket megbotránkozató indulata! Hogy aztán a közerkölcsiséget is megrengetve, jogosítvány nélkül húzzon föl az aklok mögött egy házacskát, és abban ördög tudja, honnan szalajtott, fekete loboncú leánnyal, ki még az is lehet, hogy cigány, vadházasságra lépjen. És Istentől elrugaszkodott viselkedésében még az se tudja megingatni, hogy a Hatodik minden egyes vasárnapon kipredikálja, hogy sógora már a kanászkozást is visszaveszi tőle, s végül pedig hogy távollétében, nem tudni, kicsodák, ütlegekkel kergetvén el balkézről feleségét, hajlékát is ledöntik.

Mire föl Kuhajda Ádám kiáll a piacra, és átkokat szór a szemforgató brigantik egész falvára, erre a zsványbandánál is rosszabb hiénafalkára, melyet meg is fenyeget aztán, hogy visszajön, és megmutatja ő még.

Hírek szerint, senki se tudja, miből, de pompás legelőpusztát bérelnek eztán asszonyával a közvetlenül szomszédos határban (nem véletlen épp ott), ahol bárki részére kiváló jártassággal legeltetnek, hizlálnak és szaporítanak marhát, birkát meg lundat, csinálnak túró, tejfelt és brindzát, köpülnek vaj, tépnek és tömnek libát, tímároznak birkabőrt, nyírnak és mosnak gyapjút, az eladni való hizott lábasjóságot, a szaporulatot s mindeme termékeket pedig szép részesedéssel közvetítik kupecoknak, házalóknak, tollas-bőrös és libás zsidóknak meg tejeskofáknak. A gulyából, a nyájból és a libafalkából, de aztán még a használt legelőből is évről évre egyre több az övek, öt faluban sincsen haragosuk mégsem, csak ebben az egyben.

Ahova mégis ide tér vissza Kuhajda Ádám és a vele már egybekelt Ádámné, csecsemőfiúcskával a karján.

Mégpedig azért jönnek, mert illő tisztelettel deputátust küldött értük a község. Hi-

szen körül fél karéjban Kuhajdáé már a szomszédos határ, a falu pedig szaporodik, földjében meg terjeszkedne, árendába venné hát a község azt a legelőt, ha Ádám nem számítaná valami drágán.

Kidülleszti a mellét, szétveti kissé a lábát a nagyérdemű képviselő-testület előtt a valahai földönfuttatott, és ezt mondja:

Dobre, nyedbám. Kibérelhetik, nem bánom, de csak a felét. És én is csak ugyanúgy számítom az árendát, ahogy a falu másoknak is fizet. (A testület fölsóhajtva könnyebül meg.) Ámde ezekkel a kikötésekkel!, kezdi mutatni ujjain Kuhajda.

Primó: Házam ledűtéséért nem kérem, hogy térítsék meg a káromat, nem vagyok rászorulva. Hanem adja el nekem rendes árán a község itt ezt a vicejegyzői házas telket a hozzá tartozó javadalomfölddel és vinyicával! Eddigi használójának meg adjon mást, ha akar. Az a főutcai viskó úgysis roskad, új házat köll oda fölhúzni, és mert én tudom, hogy ez a piszkos nótárius volt a legfőbbik felbujtó, hát én akarok az ő helyén lakni!

Szekundó: A Tisztelendő úr vasárnap a jelenlétünkben veszi vissza a kiátkozást, bekebelez a gyülekezetbe, kijelöli a minket megillető padot a sógoroméék melletti, bal középső padsor élén, megköszöni szépen az oferát, amit az imént küldtem át neki, és követendő például állit minket a feleségemmel az ifjúság elé.

És terció: Ezek után a tisztelt községi és egyházi képviselő- meg virilistestület, körbe mind az első négy templomi pad, feleségestül!, libasorba áll, és az elszenvedettekért kiengesztelésül kezet csókol az én asszonyomnak, Dorottyának, saját nővéremmel és sógorommal az élen! Azok a gazemberek pedig, akik hitvesemre kezet emeltek, sorban térdepelnek ezenközben, bűnbocsánatért könyörögve az oltár előtt!

De ha mindezekből akár csak egy csekélység is nem így teljesül, akkor az Isten legyen könyörületes magukkal! Mert akkor másképpen fogok már beszélni!

A megkövetés aktusainak részesei, ki nagyon, ki kevésbé szorítva össze a fogát, de mind lenyelték a békát. A többiek pedig dohogva, kárörvendve vagy épp az igazságnak kijáró elégtétel érzetével szemlélték, hogy Kuhajda Ádámnak hogyan teljesül minden föltétele vasárnap a templomban, ahol eközben senki föl nem mert kuncogni. S tanúja lehetett mindenki, hogyan hurcolkodik el a segédjegyző, majd Kuhajda miként építkezik és gyarapodik tovább, hogy a megszerzett vinyicában (mely a filoxérajárványok miatt később már csak a nevében volt szőlőskert) mintakertészettel kísérletezik, hogy kalapot emelnek előtte és asszonya előtt az utcán, s végül hogy új házat a további gyermekáldás sem kerül el.

*

Drága feleségem, János fiam s ti más legközelebbiek énnekem! Meg aki hallgatja még. Itt van a főtéren ez az Adamec-villa, átellenben a templommal, tényleg a legjobb helyén a falunak. (Mert arra, hogy „város”, bocsánat, de nem áll rá a szám, és már nem is fog.) Elmondanám, mit tudok erről a házról. Lehet, hogy a fantázia is lábra fog benne kapni, az öreg Milota Gyurka ezt nem tagadja sosem, legfőljebb elfelejtkezem róla, vagy ha belekérdeznek, már nem is tudom, mit honnan szedtem, mi a faktum brútum, ámbár ki az, aki tudja?, és mi az, amit talán onnan tudok csak holtbiztosra, mert az a saját, ezerszer elmondott szövegem. Mint ahogy erre a magnóra is addig mondom, törlöm és mondom, amíg jó nem lesz. Nem pedig addig, amíg igazzá nem válik, hisz az lehetetlen.

Mert – hogy letérjek máris a kijelölt csapásról – szerintem a mi hajdani nagyérdemű helytörténetírónk, a Tizenkettedik Lelkész is ezer históriát költött vagy szaporított magról, csiráról, nekilódítván tollát a szabad szárnyalású falumonográfának. Nyilván

az idő is sürgette, hisz a millenniumra ki kellett hogy nyomtassák (amúgy nem is akárhol, hanem Kner Izidornál Gyomán), s mert utánanéztem, tudom, hogy ilyenformán írni alig öt hónapig írta. No meg fűtötte őt, gondolom, az ambíció, s repítette az irodalmi pegazus patás madara is, úgyhogy a mi históriaköltő papunk az éjszaka alkotói magányában, pennával a kézben nyilván Selmechányára képzelte vissza magát, ahol, mert ezt is belevési a művébe, Mikszáth Kálmánnak volt ő gimnáziumi padtársa. Hisz abban a fejezetben, ahol az itt szolgált evangélikus tisztelendők egymás utáni sorában legvégül magamagáról is életrajzot ír, harmadik személyben, avval dicsekszik el, hogy versenyben komponáltak Mikszáthtal verset és önképzőköri dolgozatot, ám a németből való fordításban legalábbis mindig ő főzte le az utóbb nagynevűvé vált írókollégát.

Erről persze rögtön az jut eszembe, hogy ifjabb koromban, az ötvenes-hatvanas évek fordulóján jó párszor voltam tanúja, hogyan adomázott a mi Tizenkettedik Lelkésünkről az „intelligens ultiasztal” három nagy öregje, Antalóczi doktor, a nyugalmazott körorvos, Feuer ügyvéd, akit az osztályellenség szakértelőjaként fosztottak meg a praxisától, meg a nyugdíjas Mihalkó matematikatanár, mert ők a tizes-húszas években mindhárman jól ismerték még az addigra megvénült papot.

A bőbeszédű derék lelkesznek ekkortájt már minden eszmefuttatása az ő Mikszáth Kálmán cimborájánál kötött ki, s hol kérkedett a nagy palóc valamikori barátságával, hol pedig még holtában is vetélkedve annak szellemével, feltolni igyekezett magát hozzá vagy olykor fölébe. Ekképpen tudni való volt, hogy ha valahai papunk nem oly lelkiismeretes ember, aki mindig a mi hitbuzgalmi és szellemi fölemelésünket választja legelső kötelességéül, akkor sokoldalú kiműveltsége és talentuma a Kálmánéval vetekedő pályára is predesztinálhatta volna őt.

Hiszen vegyük csak, hogy Selmeceen nemcsak hogy hamarabb kezdett ő versköltéssel foglalkozni, mint az e példát éppen őtöle elleső Mikszáth, hanem még a stilisztikai helyesen írásra is őneki kellett okítani a keményfejű szklabonyait, aki akkortájt bizony szívesebben eszelt ki tréfát és kópéságot, mint önképzőköri műveket. Mely műfajokban pedig ugyan kinek a hősies ódái és költői elbeszélései vitték el az érdemkönyvi pálmát, ha nem őneki, a Tizenkettediknek a „Palkó bácsi halálára” meg a „Furfangos csolnakos” címűje?, mely utóbbi, humoros kicsengésénél fogva, közderülségi sikerrel szavaltatott el a liceumi örömmünepségen is szerzője által! Maturálás után pedig kinek a versét nyomták ki Jókai Üstökösében szintén?!, ugye. Míg a Kálmánka zöngeményét viszont őneki volt muszáj megigazgatnia, és nem azért mondja, hogy ne tette volna meg ezt szívesen a barátjáért, de azt a zsenget bizony úgy kellett neki ajánló fölszólamlásokkal betuszkoltatni az emlékkönyvbe, mit a diák Petőfi szellemének szenteltek hajdan!

Nem szólva továbbá a műveltségről, ugye. A Kálmánnak a természettudományokban való jártasságát, hát azt jobb, ha most hagyjuk, de soha nem volt képes fölfogni a gazdasági folyamatok természetét sem! Miközben az, hogy fogalma se volt a váltóról meg a leszámítólásról, később sem zavarta őt abban, hogy regényeiben a tőkekapitalizmus motívumait és figuráit szerepeltesse. Valamint még legérdekesebb alakjainál is feltűnő, hogy egyszerűen süket volt ő a lélektani finom rezdülésekhez. De hát még a történelemből is! Hisz abból is inkább csak a kuruckort meg Rákóczi kultiválta, esetleg még a törökvilágot. Jó, megengedi, hogy később némely részterületekben bizonyos hozzáolvasásra is szert tett, habár túlzásba ezt sem vitte, hiszen még *A fekete város*hoz is csak akkor kölcsönzött forrásmunkákat, amikor az már folyt a Vasárnapi Újságban!, egyszóval globalice!, s ezt azért vétek volna elhallgatni, sosem volt áttekintése Mikszáthnak a generális históriáról sem.

Aztán vegyük a nyelveket! Melyekből, ugye, ahányat nem bírunk, annyi emberrel vagyunk kevesebbek. Hát akár szégyellte a Kálmány, akár sem, de nem tanult meg rendesen se latinul, se németül egész életében, utóbbit nemhogy nem röstellte, hanem később is avval hivalkodott, hogy ő hazafiságból bliccelte el a németórákat. Ugye, a liceumban kötelező görögöt, a fölvehető franciát és angolt már nem is mondom, melyeken (és persze németül) jómagam viszont nem pusztán olvastam és előadásokat hallgattam Hallétól Párizson át Londonig, hanem amelyekből Schiller és Lessing jó néhány költeményét, valamint Zchokkénak pár humoros elbeszélését le is fordítottam, sőt franciából Dumas Sándornak a *Saint-cyri kisasszonyok* című ötfelvonásos színművét is, ez utóbbi azonban, mint erről sajnos utólag értesültem, már a negyvenes években át lőn magyarra ültetve, így e munkám még kéziratban pihen. Idézte föl Antalóczi doktor Tizenkettedik Lelkészünk valahai szónoklatát.

De Mikszáth az ilyet nem ambicionálta, szólt a folytatás. Mi több, meg fogtok botránkozni nyilván, de nemcsak hogy a kultúrnyelveket nem sajátította el, hanem még szlováku is csak alig-alig és tessék-lássék beszélt! Az ő tót atyafiai nyelvét is csak mimelte, itt-ott fölszedte és följegyezte, megjegyzem, hibásan! egy-egy kiszólásukat, szavajárásukat, hogy elbeszéléseiibe aztán mint díszítő egzotikusságokat beletoldozgassa, de evvel őneki készen is volt az idegennyelv-ismeret. Míg én, ugye, nektek nem kell mondanom, hogy egy életen át szlovákuul prédikáltam, s mellé, ahogy az elő volt írva, a gót betűkkel nyomtatott, régiesen biblikus, kralici cseh nyelven rögzített liturgiából celebráltam templomi szolgálataimat.

De hát hiába próbáltam én agitálni a Kálmányt, még amikor, elvégezvén a pozsonyi teológiát, 1870-ben meglátogattam őt mint pesti joghallgatót, és biztattam, hogy el ne tespedjen már, az ég szerelmére!, hanem tanuljon még! S ne abban spekuláljon, hogy máris becsücsül a balassagyarmati főszolgabíró mellé esküdtnék, ahol majd eltunyul, hanem kerekedjék föl, és induljon a világba tanulmányútra, most van itt annak az ideje.

Hogy könnyű nekem, de őneki hol van erre pénze.

Micsoda?, hogy nekem?, hiszen jól tudod, hogy az én apám még nehezebb sorsú gazdálkodóember, mint a tiéd!, hát azt hiszed, hogy ő fizeti ki mellényzebből nekem az utamat? (mert akkor készültem a berlini szemeszterekre), hát a magunkfajta, mondom, nem úgy, mint a grófok, hanem megpályázza a stipendiumokat, s úgy utazik!

De Kálmány csak legyintett, hogy neki más tervei vannak.

S míg én aztán a berlini egyetemen mélyítettem teológiai tudományomat, s a protestáns szellemnek a maga egyszerűségében is megkapó nyilvánulását a nap mint napi életben közvetlenül is szemléltem, hogy abból jövőendő pályámhoz meritsek lelkesedést, amiként a porosz népnek a franciákon vett diadalából származó örömmámora is maradandó benyomást tett rám, addig Mikszáth az ő balassagyarmati princípálisának lánya körül legyeskedett már, hogy aztán még a szülői beleegyezést is nélkülözve szöktesse meg ezt a Mauks Ilonkát Pestre.

Magam, letudva közben már két hallei félévet is, mielőtt visszatértem volna Berlinbe a zárószemeszterre, életem örömteli ajándékaként öt hónapon át utazhattam keresztül-kasul Európán. Lenyűgöztek Svájc természeti szépségei, Párizs pezsgő életének színes élményei avagy Londonnak kolosszális építményei s múzeumainak nagyszerű műkincsei, mint egytől egyig olyan dolgok, melyek maradandó benyomást tesznek bármely fogékony kedélyre, nemhogy az enyévre!

Ekkor hazatértem, de avval, hogy a szünidő leteltével visszautazhatok ismét. Élményektől roskadozva kerestem föl Mikszáth cimborámat, kiről megírták már nekem,

hogy Pesten a Magyar Néplapnál redaktorkodik, s noha övele nem leveleztem, tudtam azt is, hogy időközben elbeszélések írására adta a fejét, amibe rögtön bele is bukott szegény, mert a maga költségén kinyomatott könyvét kutya sem veszi.

Dacára ennek, igen megörült nekem mégis a Kálmány, s arra biztatott, írjam meg a Néplapba úti élményeimet. S erre föl engem, mi tagadás, megcsapott ismét a nyomdafesték bódító szaga, és némi rejtve ácsingózó hiúságot is föltámasztott bennem a nyilvánosság, ez a tarka condrajú, könnyűvérű néember, mely léhán csábítja olykor az embert a bizony felette mulékony és illanékony közismertséggel. Buzgón vettem hát papírra egy sorozatnyi élménybeszámolót, s e közben hevesen vívódott bennem egyfelől az, hogy nagyon is megértem én a mindenáron írni akaró Kálmányt, aki a siker késlekedése, sőt a nyomor gáncsolása dacára is kitart programjánál, másfelől viszont az, hogy talán bűn ennyire önösnek lenni, erre az egyetlen, önző becsvágyra föltenni valakinek nemcsak a maga életét, de betegen csüggedő párjának sorsát is, nem szólva a szolgálat parancsának gőgös sutba hajtásáról, mely kötelességek teljesítésével pedig az ember az övéinek feltétlenül és örökké tartozik.

Mert egyéb ambíciók a magam lelkiismerete szerint csak ezután következhetnének. Pedig nehogy azt hidd, hogy énbennem nem buzdulna föl ugyanúgy az írni akarás tálentuma, ha engedném. Összegeztem Kálmánynak is erkölcsi álláspontomat, mikor ő körülményeit vázolta.

Erre megint csak legyintett, beszéljünk másról, hogy például nem készülök-e nőszülni.

Nincs annak itt még az ideje, mondom, s itthonról távol lévén, nem volt alkalmam se rátalálni arra, aki rám vár. Különbben is, mondom, visszamegyek még egy évre, éppen ma kaptam meg az igérvényt a Szirmay-féle stipendium hatszáz tallérjáról.

Hatszáz tallér!, sóhajtotta Mikszáth. Ha csak ötvenem volna most, meggyógyíthatnám a feleségemet, és megmenthetném a házasságomat. De így az lesz a vége, hogy Ilonka itt hagy és hazamegy.

De, mondom, mért nem teszel már valamit?!, hát igenis, tessék akkor hivatalt vállalni, hisz nem kényszerítheted rá, hogy temiatad és teerted nyomorba jusson betegem!

Igazad van, nem kényszeríthetem. Föl fogom neki ajánlani a válást.

Ezen aztán alaposan összekülönböztünk, mert én, ha egyszerűen akarom mondani, megvetem az ilyen magatartást, de hát mindnyájan tudjátok az irodalomtörténetből, hogy valóban ez következett be végül, mely tévelygő bűnét az én cimborám azzal ütötte végre helyre, hogy hét év múltán újra feleségül vette az ő Isten előtt mindvégig, holtáig feleségének maradt feleségét.

Hanem addig még eltöltött közben Szegeden, a Naplónál is egynéhány igen tevékeny esztendő, s épp a nagy árvíz meg az újjáépítések élménygazdag idejét, és érdekesen esett egybe, hogy Kálmánytól csak alig háromórányi kocsútra én is akkoriban telepedtem le itt, ebben a tót ajkú, Békés megyei faluban mint végre megválasztott s kinevezett rendes lelkész az akkor újonnan fölépült parókiában. De Istennek hála, nem egyedül már, hiszen szarvasi segédlelkészkedésem s történelmi és nyelvészeti szakos főiskolai tanárkodásom megkoronázásául elnyertem a helybeli tanító s jeles orgonista Rózsika leányának kezét, kivel már együtt települtünk át új állomáshelyemre, mely falusi lett ugyan, de csakis a mi fészünk. Nos hát és ez időben kocsizott át olykor hozzánk Szegedről a már nagy ellenzéki lapiró hírében álló Mikszáth, s töltött el minálunk többször is igen szép napokat, jóleső közös ejtőzésekkel, tervek szövögetésével

és megírni való történetek kölcsönös elmesélésével, idézte az öreg Antalóczi a Tizenkettedik hajdani visszarévedő szavait.

Hát persze, doktor úr!, mondom neki, lehetett ez úgy 958-ban a Komló Szála hátsó termének kártyaasztalánál. Nyilván ez a mi reverendásunk diktálta le a jó palócnak az összes tót atyafi kalandját!

Ha ennyire nem is, felelte Antalóczi doktor, de az bizony már igaz, papunk maga mesélte nekünk, hogy később is sokat eljárta a Mikszáthhoz Pestre, az István Szálló éttermébe, hogy elbeszéljen neki megörökítésre érdemes történeteket.

Bizony! Például a Noszty fiú esetét cskpakk, úgy, ahogy van!, szólt közbe Feuer ügyvéd. Ez a ti papotok bányászta ki Mikszáthnak a korabeli pletykák közül a valóságos történetet!

Ernő bátyám, ha megengeded, mondom, közismert, hogy azt a sztorit akkoriban minden újság megírta!

Na de legelőször ennek a papnak jutott tudomására az a bácskai eset!, erősködött Feuer. Mert ő személyesen ismerte a milliomos Ungárt, akiből a regény Tóth Mihály lett, aki nem adta oda a dzsentrigyereknek a lányát! Hát ez így van, mindenki tudja! Táviratilag hívta ide Mikszáthot a pap, hogy előadjon neki mindent, amit megtudott!

De nem csak erről van szó!, toldotta meg Mihalkó tanár. Ennekem meg is mutatta azt a nagy füzetét, amelyikben a jegyzetei voltak, és hosszasan mesélte, hogyan készítette elő Mikszáthnak majd hogyan az egész regényt, a szerkezetet, a figurákat, és hogy miféle vázlatokat, sőt jellemekre vonatkozó javaslatokat írt le neki. Amiket Mikszáth meg is fogadott!, ezért is lett olyan jó az a könyv. Emlékszem, az öreg pap azzal is eldicsekedett, hogy a báró Kopereczky Izrael Izsák főispán neve és elnevezésének története is az ő leleménye volt, megtoldva azzal az anekdotával, amit szintén ő hozott angliai tanulmányútjáról, és úgy mesélt el Mikszáthnak, hogy főispáni székfoglalójaként Kopereczkyvel ugyanazt a beszédet kell elmondani, amellyel előtte éppen őt üdvözölték. Ami közismert adoma volt az idő tájt Londonban.

Így van!, mondta tovább megint Antalóczi doktor, és akkor a Mikszáth eljött, ez lehetett olyan kilencszázegyben vagy kettőben, napokig itt vendégeskedett, mindent fölírt és megjegyzett, úgyhogy aztán már csak meg kellett neki írni.

Ami a mi papunk tehetségéből is ugyanúgy kitalált volna, nem?, nevettem az öregekre. Csak éppen ő annyira önzetlen volt, hogy odaadta Mikszáthnak az egészet, hogy vigyed!, legyél csak te a nagy író, ennekem nem olyan fontos a hírnév!, mi?

Jól van, csak gúnyolódjál, és ne hidd el az egészet, hogy a mi falunknak is van köze Mikszáthhoz!, legyintett rám Antalóczi doktor.

Ugyan, doktor úr! Szerintem magukat megvezette kicsit ez az öreg csuhás!

Már hogy mért gondolom.

Mert én nem vagyok ugyan a történetmondó tóditások ellensége, hiszen ismernek, meg a költői szabadságnak sem, de legalább arra vigyázzon, ha hazudik az a költő, hogy rajta ne kapják.

Hogyhogy?

Vegyük csak azt, már az előbb is akartam mondani, hogy a szegedi nagy árvíz 1879-ben volt, nagyérdemű Tizenkettedik Lelkészünk pedig csak 1882-ben lett ide kinevezve, amikor Mikszáth már két éve újra Pesten volt, sőt addigra meg is nősült megint, mert a *Tót atyafiak* meg *A jó palócok* sikert és pénzt fialtak neki, úgyhogy kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy itt ábrándozgasson ő egy lelkeszlakban.

Hát akkor csak később volt itt látogatóban, már Pestről.

Nem járt az itt, a mi falunkban egyáltalán, higgye el nekem! Egyrészt háromszor is meggondolta, hogy utazzon-e bárhova is, mert inkább azt szerette, ha őhozzá jön el a világ, s nem neki kell utána futkosni, másrészt ha itt megfordult volna, annak lenne valami nyoma.

Hogy nincsen?, hát hogylene volna nyoma!, kontrázott rá most már Feuer, az eltiltott ügyvéd is. Maga az Adamec-villa!

Amelyik 926-ban épült!, vetettem oda, ne vicceljél már, Ernő bácsi. Tizenhat évvel Mikszáth halála után!

Szó sincsen viccről, csukta össze lapjait ekkor Mihalkó, a nyugalmazott matematikatanár. Éppen akkoriban, amikor Adamec rőfös megvette az egyháztól azt a telket, lebontatta a régi tanítói hosszúházat, és nekifogott kiásatni házának alapját, akkor mesélte nekünk a pap, ahogy az építkezést bámultuk.

Micsodát mesélt?

Hogy pedig ezt a telket még Mikszáth Kálmán is kinézte magának.

Hogy ő? Ezt a telket?

Úgy bizony!, vette vissza a szót Antalóczi doktor. Leült itt a pappal, régi barátjával, ott oldalt, a mai hársak alatt, az éppen szétszéledő piacon át nézett a templom felé, majd föl a szép fodros-csipkés bronzpalástos toronyra, mely különösen megtetszett neki, aztán körbejártatta tekintetét a téren, mely a lebombázott gyógyszerár foghija meg a középre odapakolt szovjet emlékmű nélkül még arányosabb volt, ivott pár kortyot a borából, megtömte pipáját, rágyújtott, majd megfordult, és az impozáns bokros-fás kerten át lenézett a nádas érpártra, ahonnan épp akkor kapaszkodott föl két, egyformán szőke hajfonatos helybéli süldő lány, akik megkerülvén a kertet, ott sétáltak el egymással csacsogva őelőttük, mire Mikszáth megjegyezte, hogy:

Drága tót leánykáim!, ezek oly mézédeseen, selymesen lepetyelnek, mint egy patak-csobogás az alkonyati csöndben!

Papunk pedig azt mondta erre: Látod, itt már csak ők csacsognak, mert ezen a sík földön a patak, az nem csobog.

Nem baj, őket akkor is elhallgatnám az idők végezetéig. Ide költöznék, erre a szent helyre! Igaz, hogy nem ilyenre vágyom, mint ez a tanítóház, de amúgy is nemsokára roskadozni kezd, hát ledöntetném, és fölhúzatnék ide egy kedvem szerinti. Villát! Tudod, látok mostanában már, főleg fürdőhelyeken olyan újfajta, négyszöglet formájú, négy- vagy akár hatszobás üdülőházat, vízvezetékeset, fürdőkamrást és villanyosat, nagy ablakkal, park felé kinyúló terasszal, kihajtós ablakos ajtókkal, olyat. A luga végébe pedig méheskertet telepíttetnék, hadd hallgassam azt az édes zümmögést! Nem eladó ez a telek?, Istenemre mondom, megveszem!

Jaj, ne bolondítson már minket, drága jó doktor bácsi...!

Én csak úgy mondom, ahogy hallottam! És észrevehetnéd, hogy papunk szerint a nagy palóc nemcsak hogy itt vágyott volna lakni, hanem megjövedölte ráadásul azt a villát, amit Adamec bácsi vagy negyven évvel később valóban fölépíttetett.

Doktor úr!, mondom neki. Tegyük föl, én elhiszem, hogy maga így hallotta. Na de hogy hihette ezt el a papnak?, mikor tudvalévő, hogy Mikszáth Kálmán a régi ámbitusos udvarházakat szerette, s ki nem állhatta a modern építészetet!

Te meg honnan tudsz mindent?, és mért képezed, hogy valóban is úgy van minden, ahogy teszerinted van?

Hát evvel már nem vitakoztam. Mégiscsak öregember.

Három sokat látott öreg. Nap mint nap ott, a kártyaasztalnál. Ápolják csak ezt a

szép hamis legendát, ha ez hiányzik nekik!, gondoltam, meg aztán hátha van benne igazság, ki tudja?, és csak néztem őket elérzékenyülten 958-ban, meg előtte is, utána is sokszor.

Ma már mindhárman halottak. Nem szólva a Tizenkettedikről.

De most ötlik eszembe: hátha ez a három öreg kópé csak engem akart beugratni ezekkel a Mikszáth-históriákkal, amiket állítólag a Tizenkettediktől vettek volna?

Szabó T. Anna

FÁK

Fák nevét olvasom most: vasfa szivarfa puszpáng
 kocsányos tölgy cukornyr berkenye tiszafa –
 szálerdők lombos erdők fenyőfák vonulása
 tűlevél roppanása rézsütös fény szaga
 elnehezült gyümölcsfák részeg dongás a fűben
 pikkelyes kéreg résén szivárgó gyantacsepp
 sokszemű sima törzsek bámul a néma erdő
 tavaszi nyirkos földszag ágak közt fellegek
 szélnyikorgatta gyertyán vergődő nyír sirása
 sodrásban fűzfa ága alámosott gyökér
 holdfénytől kába bükkfák lélegzet jár a lomb közt
 odú esővíz fészke rezgőnyárfán a szél
 toboz zölddió íze olvadt akácfaillat
 az ingoványon éger sírokon ciprusok
 földön platánfa kérge pörgő juhar-propeller
 szírom szítál fehéren esőhang lomb zuhog
 egyetlenegy fenyőfa sűrű erdőzúgása
 egyetlen öreg hársfa ragadós mézszaga –
 a korhadékony törzsek a fénybe tárt levélzet
 a gyökér közt sötétben furkáló éjszaka –
 időm hozzájuk mérem lassítom szívverésem
 tudja őket a csontom a bőröm a szemem
 nem név de iz szag emlék sóvárgás közelükre –
 tág létük érintését könyv nélkül ismerem.

SZÉL, LOMB, ESŐ

Előbb a hársfák, most a jegenyék,
fújja a szél a száraz levelet.
Megtartható-e, amit látsz, a kép?
Szorítsd erősen. Hunydr rá a szemed.

Siklik a síkos, szélsodorta lomb
a sűrű zápor szálai között.
Csak csattogás, susorgás, surrogás.
A hang, a hangok. Hallgasd az esőt.

Ha múlni akar, mért őrizni meg?
Üres tükör legyél, ha nézni kell.
Gyűjtsd tenyeredbe az esővizet.
Szorítsd, szorítsd. A volt most múlik el.

ÉJSZAKA

(Két négysoros)

1

Éjjel fehérek az utak,
a vizek fölé pára száll.
Alvók száján a lehelet:
sötét lombok közt jár a szél.

2

Víztükör: éjfél foncsorozta,
a világot kifordította,
ezüstben, feketében játszik:
színe helyett visszája látszik.

Halasi Zoltán

KAPCSOLATMŰVÉSZET?

Azt mondd, van gonosz. Hogy megismerted.
 És hogy az élet értelme a kapcsolatművészet.
 Igen, de mely szabályok mozgatják az egészet,
 és hogyan gondolkodjunk az emberköziségről?
 Hasonlatszerűen? Racionálisan? Akár egy kertet,
 úgy képzeljük el? Elvadult, ápolt, növényegyenek
 koegzisztenciáját? Ha fák vagyunk, kik nyesegetnek?
 Vagy féktelenül terjedünk? Talajfogásunk a másik
 rovására megy? Öröm, hogy így-úgy átereznek
 idegen gyökerek? Kicsit föld is vagyunk mindannyian?
 Mit nevel, mit pusztít, ha van, a kultúra mint létkör?

Vagy értelmesebb bolyt, csordát venni, ilyen állatian
 működő-megnyilvánuló összetartozásfélét? És akkor?
 Mi dominál: a kifele élő, elnagyoltan megírt közszerep?
 És az: ágyéktól diktált vajon, vagy szívtől, vagy kobaktól?
 Vagy ez a három végeredményben úgyis egyre megy?
 Na és amikor esélyt latol, érzéseivel maszatol, majd a
 szomszédba hatol, nem a hierarchia-e a bevált terep,
 nem a függőség-e a cél, egy újabb rendelődésfajta,
 egy nagyobb egység állandóságkényszere? Mi volna
 az egyénnel enélkül? Másrészt: ha nem lesne rá a nemlét
 réme – a kóros kapaszkodhatnék is egyszersmind oldódna?

Ne legyünk tökéletesek? Elég, ha eufón módon
 artikuláljuk a viszonzható? Vegyük kezünkbe,
 ami valamennyiünket kézben tartani látszik, a sorsot?
 Ha bármi elmúlni készül, arra érett fővel lemondón
 legyintsünk? Marad a *carpe diem*, a többi meg a bomlott
 hús szagával ajándékoz meg? És ha történetesen zeng is,
 ugyan ki lehet karmestere egy ilyen zeneműnek?
 A véletlen? És nincs-e tempója továbbá, ahány, annyi,
 az alkalomnak? Hány metronóm ütéséből adódik össze
 ez? Van-e közös idő? A gonosz, amely mindenkől kisémmiz,
 hol kap helyet ebben? Mint örök nyerőt, ki lehet iktatni?

Mi igaz a földről-égről, testből elvont, ránk vetített
 mindenféle kontinuos meg diszkontinuos izékből?
 Létezik-e valódi, folyamatlagos összefüggés ember és
 ember között, ami nem puszta metafora? Joggal hirdet-
 e holmi kötelekeket és kozmoszokat az együvé terelés

fogalmi igénye? Tudatból vagyunk? Anyagtalan képből?
Vagy úgy járunk át egymáson, mint kísértet a falon?
Magunktól fájunk, élvezünk a másokban, és a „te” nem egyéb
merő bálványimádásnál? Nem egy civilizatórikus
hazugság süvít át a gyászban, kéjben megrendült jajon
mindannyiszor? Nem az „én” rója csupán céltalan önkörét?

AZ, AKI

Újságot árulsz, legfrisebb híred én vagyok.
Pincérnő vagy, engem viszel, pohár bort.
Autót vezetsz, az út alattad, én futok.
Nyaralni mégy, rajtam nyúlsz el, a plázson.

Nem jut eszedbe semmi otthon, én vagyok.
Én a járdaszél a rendszeres lomtanitáshoz.
Én, ahol befordulsz mindennap, a ház-sarok.
Ahová hátizsákosan sietsz, a villamosmegálló.

Ha fejed fölveted, ha orrod lóगतod,
ha rám villan szemed, vagy ha mélyen lesütve,
ha nagydobra vered, ha jól eltitkolod,
viszonyunk akkor is egy azonos eltérülte,
mert hát mégis te vagy az, aki én vagyok,
csak épp magától most nincs elidegenülve.

Csengery Kristóf

ÁTVÁLTOZÁS VERSE

Takaríts bennem, míg alszom: simítsd ki,
rázd fel a lélek gyűrött anyagát,
porolj, szellőztess – el se fogja hinni,
ha majd ébred, hogy otthonára lát.

Azt mondja inkább: valami varázslat
történt – minden olyan friss, fényes és
barátságos lett! Jó most a szobákat
végigjárni: csupa felfedezés

az út. Régen is így dédelgetett
ez a hajlék? És én észre se vettem?
– lelkendezik a lélek, önfeledten

dicsérve, amit munkádtól kapott:
új önmagát. Te dúdolsz, folytatod,
nem áll meg tejfehér, eres kezed.

HÁROM TESTŐR

Nyári ruhád anyagán Afrika
állatai: oroszlán, leopárd,
zebra. Nagyon megbánja, aki ma
leszólít vagy kezét emelne rád!

Mikor a ruha a vállfán pihent,
halkan kiadtam a napi parancsot:
„Ha közelít, te, zebra, *odalent*
rúgod meg. Te, oroszlán, mellső mancsod

lendítve vágod fültövön. Pettyes, te
átharapod a torkát.” A Király-
lépcsőn is járhatsz már, drágám – nem árthat

neked senki: ők védenek. De este
ha megjövök s ölelnélek: ne várj,
vedd le hamar a testőrös ruhádat.

Gábor Miklós

AZ 1990-ES NAPLÓBÓL (III)

Augusztus 7. Kedd. Szabadi

Tegnap este 6 óraker megyek a sima, kánikulai vízbe. Előttöm egyszerre megjelenik a borzongás, a szél! Még sose láttam így megjelenni a szelet, a határát, csodás volt és vidámitó. Néhány pillanat múlva már körülöttem is mozdult, mozgatott, csapott a szél, a hullám, még tarajok is megjelentek egyszerre mindenfelé.

Mára aztán vége is a kánikulának, szél van, sok felhő, elég hűvös, de ez még mindig a nyár.

Ádám Ottó vagy Major Tamás: témák ezek nekem? Azt hiszem, igen. Nekem igen. Tágítani őket, megfejteni abban, amiben ők maguk se tudták megfejteni magukat. De ki tudhatja, merre jár és járt Ádám Ottó? Fura elgondolni, hogy ez az ember egyszerre csak *abbahagyta* (milyen bölcsen! de lehet-e, szabad-e „bölcsen abbahagyni”? ez az elhallgatás shakespeare-i? hogy értelmezzem?). Úgy érzem, hogy nem békébe ment ő, hogy marja valami még ma is... de ezt talán csak én gondolom így, mert engem bizony marna? vagy mar is? kétségtelen: „Valamit tenni kellene!” – vagy: „meg kéne magyarázni”, vagy: „beolvasni kéne!” Hogy értelmezzem hát Ádám Ottót?

Akár Major, akár Ádám: természetesen *kettőnk* kapcsolatáról kéne beszélni. Hisz mindketten koruk *egyéniségei* voltak, én meg mindkettő mellett a *lázadó* hülye szerepébe szorultam, amihez semmi kedvem nem volt pedig, ízlésem ellen volt. És például Nádasdy Kálmán, aki több nemzedék igényét elégitette ki mint központi jelenlét a világban, mintegy helyettesítette Ádám Ottót is, és – ez elég furcsa, elgondolkoztató – rám semmi hatással nem volt, észre se vettem.

Augusztus 8. Szerda

A hosszú szárazság és kánikula után most itt az őszi augusztus. Olyan hihetetlen, hogy a nyár így végét járja, s hogy a nyárral nem lehet békésen, hosszan, állandóan *együtt élni*, a diákkori nyarak mintha sokkal hosszabbak lettek volna, jobban elnyúltak, esők, rossz idők után visszatértek, lakott bennük az emberfia, létezett, nem csak úgy kirándultunk a nyárba, hanem beleköltöztünk. Szoritanám magamhoz Évát: örülünk még a nyárnak! Hisz a nyár el is mehet akár, csak mi tartsuk egymást még, és akkor mintha a nyár is maradna, nem kérek még az elmúlásból, a szenvedésből és a kórházakból, ebből a testből, amely egyszerre csak itt marad, hogy el kelljen takarítani, teherként, bajként, formátlanságként, hogy éppen, akik szeretnek, ők érezzék minden súlyomat és összes kilomát... egyszerűen múlik a nyár?

Felvidéki Jutka és a kislánya érkeztek néhány napra. A hűvös parton videofelvételeket készített (itt van, körülöttünk ugrál Artúr, a szomszédék vizslaszukája, aki mégis Artúr). Nagyon vén ember vagyok a felvételeken, de aztán eljátszom egy kabaréjelenetet, ezen röhögünk, Éva pedig befont farkocsával olyan, mint egy szép indián nő, Felvidéki Jutka mondja is.

Aztán persze Irak. Egy újabb Hitler. A világ azért nem tud igazán örülni, hogy a

SZU legyőzött (egyszer), mert érzik, hogy a világ nem Amerika meg a SZU, ez tévedés volt, ezek ugyanannak a világnak a maradékai csupán, Európa maradékai (Róma és Bizánc?), ezek a gyűlöletes barbárok, arabok meg a többiek, ezek és mi: erről szól a világtörténet, Marx vagy a kapitalizmus, ez nem is olyan nagy különbség, csak nekünk fontos, akik éppen benne vagyunk, de a világtörténelem már másról szól, valami ennél tágabb horizontú rothadásról. Az embernek kijön a gálája. És miért, mi lenne más? Ez a történelem. Ez az undok ostobaság. Ez a csürhe. *A gazda bekeríti...?* Nos hát, talán.

Augusztus 9. Csütörtök

Gyönyörű balatoni nap, amikor gyorsan futnak a felhők meg a habok, meg zúgnak a fák, ragyog a víz, inkább a szörfözők napja, nem a fürdőzőké.

A Babits-lemezt dolgozom fel újra. (Hogyan csinálhattam ilyen hazugul? No nem mindegyik verset, de a legtöbbet? Egy világ változott azóta.)

Augusztus 12. Vasárnap

Már őszi az idő, bár a nyár rövid napok után visszajött. A Babits-lemez verseit mondom újra, és közben elfelejték lemenni a partra. Aztán be a vízbe, a lemenő nap felé, a víz tükre szeles – leírtam ide, amikor a szél megérkezett, és én a vízben találkoztam vele? benn a vízben? amikor húsz méterre tőlem elkezdett dideregni a víztükör, aztán egyszerre ott találtam magam a nagy mozgalmasság közepén, mert már *itt volt?* egyik világból a másikba, ahogy még sose értem meg? egyik kezem a szélben, másik a szélcsendben?

Jutka divatosan égnekállóra nyírta-cibálta Éva haját, ezzel a hiúság búvalbaszott napjai után a mosolyt (ferde szemecskéje amúgy is ravaszdi mindig) adta Évának, indulásuk előtt egy félórával még ezt, gyorsan, a parton. Fénykép készült erről.

De hogy figyeljük itt az időt, amely Pesten oly észrevétlen fut! Ott ijesztget: *jé, már elmúlt!*, itt meg, ahol a Nap útját követjük fény és árnyék között, arccal a múltó Idő felé: *jé, hogy múltik!* meztelenebb itt az Idő, közvetlen társunk, szelidebb, de könyörtelenebb. Az Időjárás, az Év, a Hónap, a Nap, az Óra – és amikor lefelé megy vörösen a Nap, a hegyek és a felhők mögé (Éva ilyenkor öntözi a füvet) – ilyenkor még a Perc, Másodperc is számlálható, mint randevú előtt, csak mi bizony nem sürgetnénk, viszatartanánk.

Éva, a hiúság miatt nem érzed tán, hogy itt a szerelem körülöttünk, itt bennünk, közöttünk, a szerelem *épp ilyenkor a miénk, amikor ilyen gyermekien nyári, élj soká, vigyázz magadra, kedves, nem tudok már élni nélküled, veled élni jó, ha te vagy, örökké élnék, szép az élet – ez a szerelem!* A te szépséged nem a frizuráké (bár az is szép, az is jó, az is kell, no persze! hisz oly jó vicc, hogy szépek vagyunk, meg jóképűek, meg tetszünk, tetszetősek!), hanem a félénk és ijedt öröm ez, a meglepetés, hogy tudunk szeretni! És hogy életünkben milyen sok volt mindig a szerelem, hogy nem apadtunk el most sem, bármennyit ijesztgettük magunkat, hogy milyen gonoszak is vagyunk, mint gyerekkorunkban a tükrök előtt, míg bógve menekültünk saját grimaszaink elöl – és kihez? Hát persze: Mamihoz! És utána a tó meg a pajtások, a játékok szervezésének felelősségteljes gondjai, míg kialakultak a szabályok, és kezdődhetett az önfeledtség! (Most reggel fél tíz, Éva még alszik, mert soká néztük a tévét az este, no meg, gondolom, söröcske is volt, a strandon hangos a megafon, a szomszédból Anita két gyerekének hangjai – és süt a nap a roletta lécei mögött – ráériünk!) –

Augusztus 13. Hétfő

Reggel 8 óra, ébredek. Éva már kinn van, öntözi a kertet – a félig-meddig kiszáradt gyepet, az egy szál fánkat (a szomorúfűz tavaly meghalt, Karcsi valamilyen föld alatti kis rágcslót üldözve olajat öntött a talajba), de mégis kert ez, a végében ott a Balaton: a kert még hús árnyékban, a tó hús napsütésben (hisz már augusztus van, ne feledjük, már huszadika felé sietnek, már nem cammognak a napok, ilyenkor már mintha minden csendesebb lenne, még a kánikulában telt strand is. De ilyen korán egyelőre csak egy kislányt látni a szomszéd stégen, négy-öt éveset, mélézva, meg se mozdulva nézi a párában mozdulatlan, most még fenékgig átlátható vizet, ahogy a kislányok bámészkodtak, álldogáltak errefelé már akkor is, amikor még tehének méléztak itt a sekély parti vízben, és legfeljebb egy-egy stég, egy-egy deszkabódé a pallók végén). Szóval Éva locsol, kék melegítőben, jó a nyitott ajtó keretében nézni őt, hogyan irányítja a víz sugarát, amely egy ponton minduntalan előcsillan az árnyék mélyéből. Fél hat óta fenn van, itt ért a vizen, a lebegő sirályok közt egy magányos hattyút is, meséli. Még egy kis idő (a rádióban meghallgatjuk a gonosz iraki híreket és az időjárás-jelentést: marad a szárazság). Lassan-lassan, majd egyszerre sokan: a strand tele! Egy gyerek eltévedt, a mi lépcsőnkön lépdel fel, hirtelen észreveszi magát, hogy eltévedt, ijedten visszabotladozik a kövek közé, be a vízbe, hogy tovább gázoljon valamerre. A strand megafonja is megszólal; Éva megkönnyebbülten fecseg Anitával és Zsuzsával a szomszéd kertben; Anita két kedves fialánya már a gumiágyon a vízbe gázol: Rákóczi úr, a téészes, a szomszéd gazdag villa gazdája is ott a kis vízben előrehajolva a fenéken vizsgál valamit. Minden színesedik, hangosodik, német beszéd, gyerekkiáltások, Éva hangjának is egy gyerekhang válaszol a kerítésen túlról, aztán ott vannak a pocakosok, jó árnyékos asztalnál ülök, írok a zöld ernyő alatt, Éva rendezte el ezt ilyen finomra nekem – van ennél jobb? Az alacsony vízben az a fura rendetlenség, amit a kiemelkedő és idegen emberek okoznak a tájban, az élvezet és szórakozás szabados rendetlenségét az imént még elmélkedő, mozdulatlan és emlékező tavi semmiben – és az evezők, és a strandi mentősök szép formájú ladikja (nekem ez volt mindig a „csónak”, ez a balatoni fajta, csak azóta hívom „ladik”-nak, amióta tudom, hogy máshol is vannak hasonlók, tengeren, tavon – mint ahogy ma se szoktam meg, hogy a fenyő inkább illik a hideg osztrák tavakhoz meg a Balaton északi, hegyes partjához, éppúgy, mint a faragott verandák, amelyeket mindenki más „alpesieknek” mondana, hisz a Kárpátokban láttam hasonlókat katonakoromban, nekem mégis, változatlanul a sekély vízű, mediterrán balatoni déli parthoz illenek...).

Itt a nagy, szép kánikula, nyaralók öröme! Sokat vagyunk vízben, szép barnára sültünk, Éva is, én is naponta markolásszuk derekunk körül a hurkákat: jó lenne fogyni, de csak annyira, hogy ne kelljen aggódni miatta. A tó szép, a fürdőzők elevenek itt körben, mindenfelé körülöttünk a világban (kár, hogy oly sok nő nem hord felsőrészt, ettől olyanok, mint a férfiak, hisz lesült keblük beleolvad a testükbe, minél többet mutogatnak magukból, annál kevesebb lesz a kívánnivaló rajtuk, a testrészek elvesztik önálló jelentőségüket, a láb, a derék, a kebel, a többi: már nem külön fétis, már nem minden mell más, már nem a női *egyéniségek* mindenkitől különböző és oly nehezen meghatározható jellemzői – ámbár a fiatal nők szép sudáruk lesznek, valóban szépek, de nem erotikus, hanem *szobrászi* értelemben – az erotikus egyéniből, mint a szép? Hát persze. Bizonyos fokig még *szellemibb* is, nüanszizozottabb, törvénytelenebb, titkosabb. De ezek csak szavak – és szavak okozta „problémák” –, úgy látszik, hogy a női

testek kívánatossága nyaranta más, a fürdőruhától függ, melyik szezonban mi az erotikus, a karakterek és szerepek is változnak – ez is mind csak fogalmazási, kifejezési probléma? a meztelen szépség oly egyszerű, nem Venus, hanem a bennszülöttek nap színezte, homogén, gyermekes és anyai egészsége?

Szóval itt a kánikula. De nem örülünk zavartalanul. Életünk, pályánk valahogy nem központja még saját figyelmünknek sem, a világ számára pedig mintha semmit sem jelentene. (No persze, ezt is rég tudjuk, ugyebár, csak azt nem tudtuk, hogy *ennyire*...?!) Aztán meg ez a meleg, ez az esőtlenység. (Éva kora reggel és napnyugtakor öntözi az egykettőre ismét poros füveket.) Igen, az ország kenyere, a szárazság... de hisz nem csak erre gondolunk. Hanem még a világvégére is: az ózonlukra, a pusztuló erdőkre, őserdőkre, a pályájáról letért Földgolyóra is, hisz babonákban élünk, és legfőbb babonánk a tudományunk, amely maga is elkezdte babonának vallani magát, hogy hinni tudjunk benne... És az én Balatonom nagyon sekély mostanság.

Augusztus 15. Szerda

Még mindig kánikula. Ha nem alszom és nem mondom a Babits-verseket (rendszerint a reggeli ébredés órája után, amikor Éva már lemegy a partra), akkor benn vagyok a vízben, ráülök vagy rákapaszkodom a gumiágyra, elfekszem a vízben, úgy lököm magam előre a lábammal, be vagy kifelé, fejemmel lenn, alig a víz színe fölött, körülöttem a strand erre elköszáló vendégei, két-három ügyetlen szörföző, ha mégiscsak mozdul valami szélféle, a víz most már 24–25 fok, órákig ellehet benne az ember.

Évát gazdául fogadta a szomszédék kutyája, Artúr (aki egyébként szuka), követi a vízbe is, megrohanja, ölébe pattan, ha a zöld ernyő alatt üldögél, és nyalja-falja. (Sose jut eszembe az *Artúr* név, Albertnek, Arnoldnak, Adalbertnek, Alfrédnek hívom, amíg végül mégiscsak beugrik a kerekasztal.)

Estefelé jönnek a fura, ijesztő fények, sötétségek és felhők, meg velük a borzongások, mintha lázunk lenne, nem tudjuk, fázunk-e, vagy ellenkezőleg, mintha lámpák világítanak meg egy-egy fénylő felületet (házfalat vagy újságlapot), aztán villámlik, meg dörög a menny, eső is jön, de kevés, az idő nem romlik el, az idő, holnapra visszajön a hőség, ez még nem az augusztusi váltás.

Éva lefogyott valamicskét, megszabadult néhány kilótól fontos helyeken, ezért aztán mostanában kiegyensúlyozottabb, vidámabb, *jópofább*, szeretjük egymást, most jó, mindig heteket vesztegetünk el, amíg végre megtaláljuk nyaralni képes önmagunkat.

Hírek arról, hogy a magyar színészet 200 éves, Pesten színészbált tartanak, sztárfelvonulást, ilyesmiket, mi is kaptunk leveleket, hogy vegyünk részt – de ez egyszerűen elképzelhetetlen! Mit csinálhatnánk mi ott? Hogyan kell az ilyesmit? Elképesztő messze kerültünk mindentől, ami színészet (kivéve magát a színpadi játékot, de az is csak... szóval az se az, ami). Nehéz elképzelni, hogy ezt másképp éreztem valaha.

Visszont egy-két év, és nem lesz miből megélnünk, házbért fizetni.

György Péter esztéta, Fidesz.

Augusztus 17. Péntek

Ma délután megérkezett az eddigi kánikulához méltó hatalmas és gyönyörű szélvihar. És hát persze, ahogy szokott, már fájt is a szívünk az elmúlt kánikula után. De milyen gyönyörűek ilyenkor a tajtékok meg a színek meg a fények!

A szomszédból elmentek már a fiúk, elvitték Artúr kutyát is.

A tévéhíradóban a világ megszokhatatlan örültsége, Irak meg a Szomszédok – hazánk. Aztán egy szép és jó angol film a világ Hamletjeiről (Olivier, Burton, Gielgud stb.). Milyen okosak, és milyen remek színészek! És a szívfájdalom, hogy a *Hamlet* már a múlt, no meg, hogy nem vagyok sehol. De hogy *valahol* legyek, ahhoz színésznek kellene lennem – és mit tegyek, abban, ami most itt a színészet, nem találom, de nem is keresem a helyem. Nem, nem érdekel igazán, ez csak pici sértettség meg nosztalgia, de nem igazi valami. Hát bizony minden Hamletet elfelejtenek egyszer, ezen nem lehet változtatni. Félremagyaráznak, aztán elfelejtenek. De hát *ki* legyen az, mit kívánál, aki emlékezzen?!

A világ: ezek a színes bőrű katonák romok és sivatagok közt, meg orvlövészek, mindenféle egymásra lövöldöző gyülekező csoportok meg éhezők, elmebajos diktátorok, közben *Európa* – no hiszen! – meg Erdély, meg Erdély Miklós „barátom” utódai, az apránként, de mind gyorsabb tempóban széthulló világ, mindenféle sivatagokban mindenféle fegyveres csúrhék, aztán a menekülők, a rémültek – ez az *életmódjuk*, „Európa” meg eközben? Itt a „béke” – hurrá! Amerika holnap már lőni fog? A SZU mit tegyen? Már ezen is túl vagyunk. Csak ezek a kódorgó hordák, az újmódi fegyvereikkel, nofene!

Augusztus 18. Szombat

„Ó, én korom boldogságos, lagymatag demokráciái! jujj, miféle szörnyűséges népirtások várnak rátok a következő századokban. Jó, hogy azt már nem fogom megérni.” (Spiró: *A Jövevény*, 527.) [...]

Igen, azt jó lenne végignézni, hogy is voltam én mindig a *fensőbbiségekkel*, az *igazgatókkal* és *főrendezőkkel*, milyen szívesen rajongtam volna értük, de hogy tehettem volna, amikor olyan *áruló* módon nem teljesítettek semmit abból, amit követeltem tőlük?

És milyen jó lenne, ha tanítványaim lennének, akik szeretnek!

Augusztus 19. Vasárnap

Hűvös, északias, szép nap, órákig tartó, fantasztikus napnyugtával. Ősz ez már. Éva szülei vannak itt. Majd szomszédaink társaságában üldögélve nézzük a napnyugtát. (Ilyenkor mintha fémből lenne a víz, a túlsó part, a felhők, még a piros szín is *hideg*.)

Este a *Hamlet*-film második része. Milyen kedves, okos, lelkes színészek, milyen szépen csinálják, amit csinálnak! És a nosztalgia, szívfájdalom: Hamlet fiatalsága és szépsége után – milyen szép volt, csoda volt, milyen szép, hogy volt, milyen áldás (itt ül Ophelia és Hamlet megatva) – és milyen hihetetlenül semmit se jelent, hogy volt, milyen nagyon *nincs* most – de hogy ez így van-e, csak akkor tudhatnám, ha egyszerre lenne nem volt és volt, hisz milyen lenne az életünk Hamlet nélkül?

Igen, az árnyékok máskor és másutt jelennek meg, mint eddig, a nagy zöld ernyő helyét másutt kell keresni ma, mint tegnap, máshova helyezni az asztalt – ez már egy másik évszak, és nem tudom, felhúdom-e még egyszer a fehér gumitalpú vászoncipőt, amellyel a vízbe szoktam gázolni. Ma egészen közel volt a túlsó part, ez vihart jelent nyáron, de ma nem azt jelentette, és *egész* közel látszott – ha abba az irányba néztünk, Tihany mögött a badacsonyi koporsóhegy is. Hova lett hát a nyár? A nyári szomszédok hol vannak? Évát meg úgy szeretem! Ez a rövid haja olyan jól áll neki, hogy ilyen *szomorúság nélküli* az arca, olyan jópofa és bátor! Hisz úgy szeretem őt! Hamarabb el-

nézem a gyávaságot férfinak, mint nőnek! (Így leírva ez nem igaz, de mégis így igaz: életemben több bajt, csalódást okoztak nekem a gyáva nők, mint a gyáva férfiak.)

Igen (Éva mondta), ma olyan volt a Balaton, hogy az ember azt hihette, behavazott csúcsú hegyek veszik körül!

Lám, apám „kapitalizmusa” és igaza győzelmesen visszatér! Ezt sose tudtam elképzelni. Pl. Éppen szégyellhetném is magam. Ehelyett: lám, életem vonala, igazam vonala mégse olyan töredezett, olyan követhetetlen, mint gondoltam. Hisz elmondhatnám úgy is történetemet (az emberek többsége az én helyemben így mondaná), mint egy tisztességes és tiszta ember történetét. De ez a történet engem sose érdekelt *annyira*. (Igaz, hogy ahogy én mesélem, az csak akkor igazán érdekes, ha egy tiszta ember életének a *másik oldalaként* tekintem. Egyik a másiknak az árnyéka – csak együtt érvényes a kettő (bár „két árnyékból” hogyan lehetne valami „érvényes”?).

Augusztus 20. Hétfő

Az *Én*, Hamlet-film második része. (Ezt az első személyt, a film magyar címét „én találtam ki”, bár a darabból idézve: *Én vagyok Hamlet, a dán*, a *Tollalban* idéztem a naplóból: hogy ez a legfontosabb, *én vagyok Hamlet*, hogy ezt érezzem.)

Miben is különbözött az én Hamletem ezekétől a drága és nagyszerű, annyira okos és annyira intelligens kollégáktól? Talán nálam a legfontosabb az *alapállás* volt, amelybe Hamlet ismét és ismét visszahúzódott, az, amiről ők nem beszéltek, nálam meg amúgy is minden erről szólt. Ez az *önarckép*, amennyiben minden színész, de minden művész alapállása ez: mi más a művész, mint az adott pillanatban visszahúzódó? (Színpadra, íróasztalhoz stb.) Irónia? Elidegenítés? Ez utóbbi nem (és remélem, nem csak hiúságból tiltakozom a szakkifejezés ellen). Hisz épp e visszavonás az a pont, ahol leginkább azonosulunk Hamlettel, mivelhogy épp ő az, aki elidegenedik magától is, a világtól is, a semmibe tudniillik. Hisz mi marad belőlünk a világ nélkül? Ez a gyerekek mindent tudó üressége is, a majomszemek bölcsessége, a tekintetek, amelyek mögött semmi sincs (a mély női tekinteteké?), ahol már nincs semmiféle jellem, egyéniség, megnevezhető *én*?! Ez a maszk, az álarc, a feladat *megtagadása*. (Ez volt *Ferkó*, a „láthatatlan ember”, aki nem titok, hanem a *semmi*. A színjátszás maga filozófia, ha az, az emberi jelenség egészében filozófiai kérdéssé válik. Hamlet = én = semmi. Csiribicsiribá, egyszerre eltűnt Hamlet egyénisége, jelleme, vele a színésze is.)

Hamlet azért olyan csodálatos szerep, mert erre a bűvészmutatványra lehetőséget ad, ezt kívánja. Miközben ez a *semmi* maga a fiatalság, az imádni való, a már elszállt ifjúság, mindaz, amiről ezek a drága kollégák is beszéltek. És hát hisz lehet, hogy azért voltam mégiscsak jó Hamlet, mert „felfogásom” semmiféle akadályt nem jelentett: elbűvölő és imádni való voltam, *királyfi*, és ezen a figurán keresztül sugárzott valahogy a *semmi*, valami ijesztő? Ilyennek képzeltem magam – hogy milyen voltam „lentről”? Erről semmit sem tudhatok.

A mai nap is csillogó volt, és kicsit hűs is már, a szinte zavartalan napsütés volt a hűvös. *Bemenni a vízbe*, ez a nagy program, a nagy tennivaló, legalább félóra be meg ki, a gumiágyon lóbálózva, beteg lábamat mégis megmozgatva, ahogy előre-előrelököm magam a túl alacsony vízben hasalva, orrommal, tekintetemmel egészen lenn, a ringó, ringató, alig hullámos víz színénél, szemben a nap tükröződésével, vagy éppen, amikor kifelé tartok, a parti lombok kulisszájával, ez a remek program, amelytől megvál-

tozik az egész nap, ez a könnyű, erő kifejtést nem igénylő testmozgás a változatos élményeket nyújtó vízben, amely mégiscsak *nagy*... ma még kijutott ebből is, de holnapra hidegfrontot ígérnek.

Évával olyan *otthonos* itt. Szeretik őt a gyerekek, a kutyák. És én is szeretem.

*Száradt teveszart sodor a szél
Két arab így beszél:
Bagdadba, Bagdadba,
basznak az arabok az ablakba,
egyik arab azt mondja a másiknak:
hagyd abba, hagyd abba,
szálka ment a farkamba, farkamba!*

(Szomszédasszonyunk, Timár Éva, diáklány korában tanulta e költeményt, amelyet most aktuálissá tesz Szaddám Huszein. Básti Lajos stílusában sikerrel előadható.)

Augusztus 21. Kedd

Vége a nyárnak. Fénytelen, szürke, esős és néma világra ébredtünk. Elmúlt aug. 20. Anita a Volvóján elvitt az ABC-be telefonálni. Éva mamájának viharkabátját vettem fel. (Juli táviratozott, hogy holnap érkezik Gáborral, szeretttük volna lebeszélni őket, de nem találtuk a munkahelyén, a Harcsa utca nem felelt.) Hazamenjünk-e holnap? De itt lenn is kellemes. (Viszont Pesten bármikor kirabolhatják a lakást.) Alkonyfelé kisüt a lemenő nap, a leveleken csodálatos csillogások, a távoli stégen gyerekek csoportja, a strandon egy lélek se, a meteorológia hideget, szelet és esőt ígér – menjünk? maradjunk? A szívfájdító búcsú a nyártól, *emberi* érzés szorongatja boldogítón a torokom. Babits-versek; Éva Anitáéknál sörözget, a szomszédban.

A tévében Hofi Géza. Most esett át egy infarktuson. Sokan bántják. (Ma tudom meg Évától, hogy egy pletykalap engem is megint piszkál a Sztálinnal, ez rosszkedvűvé tesz. 1941-ben a *Nemzetőr* lezsídózott, akkoriban éreztem ilyesmit.) Hofi sírva fakad. Érzem benne az infarktus utáni ijedséget és elgyengülést.

Apám egy derék és intelligens vidéki mozis volt. Jómódú, de nem gazdag. Én, aki moziban ismertem meg a nagyvilágot, aki úgy lettem színész, hogy a hősöket irigyeltem és nem a sztárokat (kovboj akartam lenni, nem Reagan, nem kovbojszínész), sose vágytam többre, mint apám életformájára, ennyit el is értem. Nekem nagyon megfelelt a kádári szocializmus, a tenger helyett a Balaton, Cannes helyett Siófok. Nem, nem utaztam apámmal Amerikába, hogy világsztár legyek, és kedélyesen beértem a Trabanttal is. A *legnagyvilágibb* dolog, ami velem történt, a *Hamlet* volt, az megmutatta méreteimet, és erre szükségem is volt, de arra már nem volt hajlandóságom, hogy tovább terjeszkedjek. Inkább „bensőséges” helyekre vágytam, nem kalandokra és hódításokra. Ezért is ragadt rám ez a „komoly”, szinte professzoros hírnév, mert van bennem valami kicsinyes, „bűneimben” is, izlésemben és izléstelenségemben is. Ha a színészekről megszokott elképzelésekkel mértek, hihették, hogy morálból maradok szűk köreimben (legyünk őszinték, néha magam is csaknem elhittem) – az igazság azonban az, hogy kicsinyes természet vagyok és békeszerető.

Hogy mik derülnek ki!

Augusztus 22. Szerda

Eső. Ború. Szél. Hazainduljunk? Éva leengedi a gumiágyakat, a gumicsónakot; megmossa a kocsit; leengedi a frizsidert; aztán mégis maradunk, délután kisüt a nap, száguldanak a felhők, még napozni is kifekszünk kis időre, de azután újra beborul, esni kezd, a szél elvadul... Napozás közben is szél volt, ettől a tó és az ég a vágatózó felhőkkel és száguldó árnyékaikkal oly szép! A szörfözők is repülnek a víz háborgó felületén, a strandról felöltözött emberek nézik őket... Ez szép nyár volt, nagyon szép, és nagyon közel kerültünk egymáshoz.

Nem lehet semmiféle eredményt előidézni, megcélozni, leszögezni, erre a színészet megtanított. Csak a *megelőző* pillanatig lehet eljutni, csak addig lehet *tudni*. Ami azután jön, az a *rögtönzés*, a halálugrás, a váratlan! Ebbe bele kell törődnöd!

Vagyis hát: mindig bízni kell! Aki jó színészeket rendezett már, és kicsit is szerette őket, vagy akár ne is szeressük őket, csak viseljük el jelenlétüket! hisz ez se könnyű! azt meg kellett hogy szégyenítse, amit ők váratlanul adtak néha! Az a hihetetlen teljesítmény, hogy elejétől végig el tudnak játszani egy darabot! Hogy tudják, miről van szó! Igazán tudják! Hogy mi minden jut eszükbe! Hogy milyen felnőttek és önállóak tudnak lenni! Ez valóban az élet csodája, *isteni* csoda, mint a születés maga, mint egy növény, bármi – hogy a színész *él!*, hogy valami működik, érdekes, titokzatos, olyan, amelyet még sose láttál – idegen, felszabadult, felnőtt, elszállt, ahogy a legszeretettebb élők is elszállnak, valami felfoghatatlan, elviselhetetlen hidegséggel – már nem szeretnek! (Pedig mostig azt hitted, hogy te nem szereted őket.)

Augusztus 23. Csütörtök

Haza akartunk menni, Éva már mindent elpakolt. De olyan szépen sütött a nap – bár ősziiesen, hűvösen –, végül is úgy döntöttünk: szombatig maradunk. Békességes, őszi-es, szép nap ez. A strand is csaknem tele, Anitáék is csak holnap utaznak, Éva a gyerekekkel játszik, keresztretjvényt fejtenek együtt Anitával, én Babitscsal is foglalkozom kicsinyég (sajnos ma nem tetszenek a felvételeim, amelyek tegnap még tetszettek!), aztán Jókait (!) olvasok (*A janicsárok végnapjai...*) – életemben először tetszik, elbűvöl: így is lehet! milyen élvezetes! milyen jó lehetett így írni, és milyen jó lehetett akkoriban olvasónak lenni!

De szép nap ez megint! Ez a csaknem kihalt tópart...

(Délelőtt Anita bevitt a siófoki postára, mert távirati értesítőt kaptam. Siófok rémületes!)

(Nem tudok már *leírni* semmit, még írni is alig tudok, valahogy mintha görcsösebben mozogna a kezem. Szeretnék Spiró Györggyel meg Esterházy Péterrel meg Nadas Péterrel üldögelni, beszélgetni... Ivánnal? És miért nem? valahogy kiszorultam? felesleges az érintkezés?)

Babits ma megint más, titokzatosabb, bejárhatatlanul nagy és sokértelmű; hisz itt mindig Istenről van szó meg a nagy félelmekről! Mint Vörösmarty! És csupa titok! Ezeknek a titkoknak is neki kéne most vágni ezekkel a versekkel, ezeknek a távoloknak!

(Most, hogy '68-ra emlékezik a tévé, mit kellene tennem? '68-ban én már aggodalommal néztem a fiatalokra. A forradalmakat már kipróbáltam. Ha egyszer nem bírtam elhinni, hogy erről meg erről van szó! Esztétikai izgalmakból nem lehet forradalmat csinálni!

Augusztus 25. Szombat

[...] Pesten – így mondja a rádió – karneválozik a 200 éves magyar színészet. Én meg... de istenemre, ez nem coriolanuszi póz!

El kéne mondanom Évának, ha tudnám... Mert mégiscsak bennem, egy fedél alatt a békével és boldogsággal, a sértettség és bosszúvágy is. Nem vagyok keresztény, hiába.

Gyerekkorom óta hiú majomnak tartott mindenki. Nyilván igazuk volt.

Király voltam? Annak hittem magam?

Ezzé lett ez a napló itt a kezemben? Végő tromf?

Ezeknek?

Ha el tudnék szakadni! De nem tudok! Vissza kell mennem közbük.

MGP milyen fölényesen beszélt a *hősökről*. Igaz, én is bátornak hittem magam. Hol az a felsőbb hatalom, akivel egy *Szigetről* is kapcsolatot lehet tartani?

Nem tudom megalázni magam. Pedig lehet az igazság más, mint megalázás?

Talán valóban bele kellett volna avatkoznom, talán valóban elmulasztottam küldetésemet. Senki sem szeret? Azt sem tudják, hogy vagyok!

Ilyen gondolatok miatt ne lássam ezt a szép reggeli tavat?

Augusztus 27. Hétfő

Hazakocsizunk a Katona József utcába. Nem törtek be. Spiró levele öröm. Egy ostoba újságcikk, Mihályi Gábor, tisztelóm a kecskeméti időkből. Pontos kép pályámról és koromról – csak kutyafülit sem ér az egész. Összeollózott cikkeimből, interjúimból ezt-azt, és harmadik személybe tette. A sok-sok marhaságot, amit összefirkáltam életemben, és most szó szerint veszik. Éva itthon fáradni és nyugtalankodni kezd. Egy meghívó a 200 éves vacsorára, már lekéstünk. És Évát nem is hívták! Az otromba bugrisok! A tévében negédes pofák a vacsoráról: Jézus Mária! Spiró rajongó levelében tapintatosan közli, hogy nem tekint írónak (nekem ez a legfontosabb közlendője, de erről ő nem tudhat). Az ő lelkes sorai mögött is valami félreértést vagy nézeteltérést érzek.

Egy kis *önéletrajz*. Mit is jelentett félzsidónak lenni Székesfehérváron, a katonaságnál és pl. Siófokon?

Az „ellenállási mozgalom”.

A partizánok; a hazafiság. ('45-ben nem mentem Amerikába.)

Önkritika? És kollégáim.

Egy „höss”?

Egy hiú és gyáva ember?

Major? Ádám? Miért?

Augusztus 29. Szerda

Amilyen a gutaütés lehet, az ember feje (a *fizikai* feje, a csontjai) szét akarnak robbanni (holott a vérnyomásom alacsony, ma még vízhajtózom is): mi váltja ki ezt az indulatot? Csak a tehetetlen gyűlölet. A sértés, amit nem torolhatok meg.

Ezt éreztem, amikor a nyilasok lezsidóztak

ezt, amikor most kisserkesztettek

és a *nemzetiségi érzés*? A kisebbség kiszolgáltatottsága. (*Biciklitolvajok.*)

Az ostobaság (ez *hiszi*, amit mond! elképesztő!) – de azt tudja, hogy sérthetetlen, hogy ő az erősebb (ő a gyáva, de én látszom gyávának), az öröme, hogy megalázhat (miközben ő a becsület harcosa! a diktátorok! ezek a nagyra nőtt csordavezérek! és

én, aki nem találok a megalázkodás módját, amely pedig az okos többség számára oly kézenfekvő) – *elégtétel pedig nincs!* (Füst M.: *IV. Henrik!* mégis meg kéne újra rendezni?)

Ugyanezt érzem a magyar politika láttán, hallatán. Igaza van-e a vatrásnak (hogy is hívják?)? Miért utálnak bennünket annyira? Az önismeretünkkel bibi van. (A bécsi döntések napját már akkor gyásznappak tartottam. Tudtam, hogy itt nem a románoknak van gyászolnivalójuk, hanem nekünk. Ők talán épp nekünk köszönhették, hogy teljes felmentést kaptak, sőt. „Maguk szabadították fel magukat.” Micsoda végzetes baleség a miénk!) A seggnyalók jól fejlett szaglása. A morál és a politika aljas összekeverése, Shakespeare után századokkal! A politikában a morál csak kétszínűség lehet!

A reménytelen kisebbségek. Semmit nem várhatnak! Így élni!

Hável: az író persze hogy király szeretne lenni, a cseket szeretem is. De féltelek, öregem!

Cini nyilatkozata. Szinte hihetetlen, de ő azt gondolja, amit nyilatkozik. Gyanútlanul beszél, ő valóban ilyen korlátolt. Miért kedvelem mégis? Örökölt valamit apja személyes varázsából? Jó író. Okos író, lelkiismeretesen leírja. Nincs semmi különös tulajdonsága. Nem is igazán humoros vagy szellemes. És mégis: az írásaiban is szerettem ezt az embert. Derék fiú vagy. A magad világában élsz, ahogy szeretsz élni. Korlátolt vagy – de otthon vagy. Ez, úgy látszik, mégis nagy érték.

Augusztus 30. Csütörtök

„Igen tisztelt képviselőtársam...”, irónia, ahogy Móricka elképzeli. [...]

Nyálzó szájú hősök és szentek.

Babits aktualitása.

Akiknek küldtem a könyvemből. Hátha „felfedeznek”? (Nem befolyásosak.)

Természetesen elvállalom a *Magyar Irkát*.

Pletyka: Bodrogi Gyula mondta rólam és Sinkovitsről, hogy temperamentumos, kedves színészek voltunk, de rákényszerítettek, hogy „tragikusak” legyünk. Van benne valami, magam is bosszankodom eleget emiatt. De nem én tehetek róla. Tanner a Hamlet mellett, *Ex a IV. Henrik* mellett; *Hermelin*, *Családi ágy* stb.

A kritika a nagyképű, nem én. Az írásaimat is félremagyarázzák. Lényegem az irónia (Shylock).

Nem bírom az unalmat! Ezért ragaszkodom a szabadsághoz. Ezért volt Kecskemét is. Mindent elmondtam már, hányszor?!

A „tragikus” szerepekben is mennyi humor, irónia, groteszk: Hamlet is, de főleg Henrik! A magyar humortól kijön a gálám. (Kern, Bodrogi, Major jók!)

Cocteau-ban tűntem fel. De mit jelent ebben az országban az *elegancia*?

Persze nem kell nyalni a „könnyű műfaj”-nak sem. Hofi versenyen kívüli nagy bohóc. Ő a magyar *commedia dell'arte*.

A színházról csak közhelyeket lehet mondani. Mi a fenétől hatódnak meg az okos és intelligens emberek is, ha színházról kezdenek beszélni? Egyszerre mind kíméletesek lesznek, mintha valóban elhinnék, hogy „a nemzet napszámosai” vagyunk, a művészet „papjai”, de legalábbis aggastyánok, mintha halálhírt kellene velünk tapintatosan közölni, úgy szólítanak meg – mi pedig alkalmazkodunk hozzájuk. Muszáj. A következő

pillanatban esetleg belénk harapnak, hogy ehetők vagyunk-e, esetleg seggbe rúgnak, megveregetik jóindulatú elnézéssel a lapockánkat... nem tudnak velünk mit kezdeni. Nem is lehet velünk kezdeni semmit. Reménytelen társaság vagyunk. Kikérem magamnak, hogy ide számítsanak!

Mi a fenét magyarázni, amit már annyiszor elmondtam? (Olvassom könyvemben a *Henrik*-rendezés oldalait, hogy lássam, milyen is ez: „egy napló”? Ezeket írom [aláhúzással]: „*egy helyben topogás*”, a „*rettenetes fáradtság*”, a színészek mondjanak le tudásukról, „*vidéki ügyetlenséget*” követelek, valódi, adott szegénységet, a színház lerongyolódását – annyi életet, amennyi maradt.)

Ruszt Józsa *Romeó*jától lelkendeznek, akkor észre se vették. (A közönség igen! A kritika csak most ünnepli, mert mostani kis csoportját politikai botrány és „hősiesség” híre kíséri. Ez már így van, el kell fogadni. A színháznak kell egy kis politikai reklám is, elviselhetetlen.)

Szeretem Karinthy Cinit.

Beleolvasok abba a régi Shakespeare-tanulmányba. Nem is rossz. És van egy lényeges tulajdonsága, amiért megőrzi frissességét: minden mondat a gesztusra épül, a színészi mozgásra, nem világnézetre vagy felfogásra.

Szeptember 1. Szombat

Még mindig itt a nyár. Miért vagyunk Pesten?

Este égiháború és mentőszirénák. A sarkon összefut egy troli meg egy autó. Ezeken a sarkokon... már 35 éve, hogy nénikék itták a szimplát itt szemben, éjszakára kinn hagyták a székeket. Most jalkiáltások... Elveszett a kilátás arra a gangra itt szemközt, a romba dőlt amerikai garázs felett.

Elmúlt a nyár!

Szeptember 2. Vasárnap

Igen, vége a nyárnak.

Mihez kezdjen egy *nyugdijas házaspár*?

Teniszversenyek a tévében. McEnroe idegbaja.

Szeptember 3. Hétfő

A színházi lap ünnepi száma. A hiúság reflexe, lezajlása: harci kérdés. És: Éva.

A siker (könyvem egyik legfőbb témája) lealjasít, akár van, akár nincs. Sose elég. Mi nem fedezünk fel senkit és semmit, csak mint a tőzsdén: lehet-e rajta keresni? (A sajtonak, egész életünknek, amely a színpadi munkán kívül, bár a színházért folyik, annyi köze van a színházhoz, mint az aranybánya részvényének az aranyhoz. Fontos, hogy az egész működhessen – de hogy mi az arany, azt mégiscsak a bányász meg a szép asszony tudja, no meg a zsarnok, aki a fejére rakja. A részvényes még sose látott aranyat. Ezért átok az arany.)

Délutáni álmom Somláról. A világos felöltőmben. A fal és köztem halad el, az utolsó percben veszem észre, késve adok helyet, befordul a színház sötét kiskapuján. *Szerovusz, fiam* – mielőtt mentegetődzhetnék. Felébredek a *sikító* érzésre: *soha* nem lesz még egyszer!

A hagyatékából sajtó alá rendezte Vass Éva

G. István László

AZTÁN CSAK MAGÁRA

Olyan séta, aminek hangja nincs,
avartalan csend, az évszakokat,
ahogy a cipőről lejön a sár,
könnyen veszítjük, könnyen és egyszerre
ég a lomb, az ág, a füstje
kettőnknek egy sál. Megfogom
kezed, valaki más imádkozik,
nézi a kezét, hogy összeillik-e,
nem látja bűnét, az egyik kézen
körberágja a hosszabb körmöket,
peregnek szét a körömdarabok,
ahogy a tájat egyengető szél forgat
össze lombot, ágat, füstöt az ég színével,
csak szemedre, aztán csak magára gondol.

VIGILIA

Nem azé a szemed, aki látja,
be kell öltözni végre a gyászba,
bekeríteni, mint az elfelejtett estét,
hogy megizmosodjon benne az üresség:

levélzúgásban az ág hiánya –
két reggel között, ha este lesz.
Két levél között az ág hiánya:
mintha anyád volna, ami nem lehetsz.

Pupillátlan szemét hiába nézem,
megcsúszik a nézés azon a fényen:
mintha másnak szólna, az is lássa,
nem való a szemem virrasztásra.

Bódis Kriszta

VIRRASZTÓ

döndül a tenger döng szelidül a gáton
a doktor markában a csönd jég-csigaház
döndül a tenger apa szemhéja mögött zúg
megáll a hideg kőfalhoz dől csattan a tenger
a parton a permet hűvös homokban
apa teste ütötte árok bálnacsont-fehér
álomtalan arcon mint a csönd
parkettre viasz mint a jég

ÉSZAKI PART

Fészkel a bányaveremben
a gyurgyalag, költ a tojó
verdes a him.
Környezetőr videózza
a lyuggatott homokot...

a bringák a betonnak lökve.
Anna combjátövén
csordul a sperma,
cseppen a mohafűre, inog,
jégzsinór...

Széthúzott nádbuga,
a bokrok visszanyesve,
szálkás tavon távolodnak
a nádarató gépek,
néma pontok,
peng a jég.

Halász Margit

FERI BÁCSI

Én nem tudtam, ki az a férfi, a kredencen hűsölt a képe a fekete-fehér fotográfiák között, vizenyős volt a szeme, kackiás a bajusza, távolinak tűnt, távoli rokonnak, az én apámék szikkadt szeműek voltak, a meleg nyár, igen, a meleg nyár meg a hideg tél jól elbánt velük, mégis úgy tudtak nézni azon a keskeny szemrésen, hogy kedvemre énekelhettem, ehettem, ihattam a jelenlétükben, az apámék nem undorodtak a rajtuk futkosó ragacos lábú legyektől, nem zavarta őket már semmi, de ha erre a színes nagyúrra néztem, rögtön összezavarodtak a gondolataim, elfelejtettem az évszakokat, éveim számához is hozzáadtam egyet-kettőt, a négyest ötösre hazudtam, és a legyeket hajkurásztam, nehogy egy óvatlan pillanatban megkörnyékezzék.

Én nem tudtam, ki az a férfi, azt hittem, rokon, távoli rokon, az amerikai Feri bácsi, mert egyszer a kép hátulját is megnéztem, kislabizáltam, hogy II. Ferenc, biztos van már egy a családban, gondoltam, azért kellett megszámozni, Amerikában mindenkit számoznak, a ruhája, igen, a ruhája is amerikai népviselet, prémes sapka, bársonykabát, ékköves mente, de hát Amerikában indiánok is élnek, jutott eszembe, lehet, hogy egy indián nagyvezér lett a mi Feri bácsinkból, mintha hosszú lenne a haja, a termete is megvan hozzá, a válla alapján lehet vagy hat magyar láb magas, nem, mégsem, indiánságra születni kell, magyar ő a legjavából, a mi kutyánk kölyke, éppúgy görbül a szája, mint az anyámé.

Én nem tudtam, ki az a férfi, de már aludni sem mertem tőle, amikor a hajnal tompa ujjja megrajzolta a tárgyakat a szobában, ő valósággal tündökölt, mert az ablakon át nyomuló fény egyenest duzzadt ajkára esett és hosszú orrára, persze hogy a legjobb hely járt neki, naná, hogy a nappal farkasszembe, nem volt egy élhetetlen fajta, mégsem égett le, hófehér arca a délelőtti fényben kikerekedett, mint egy jól táplált anyatejes csecsemő, nyugodt volt, már csak arra vártam, hogy örömeiben gögicsélni kezdjen, de nem, néma volt, akár az istenek.

Én nem tudtam, ki az a férfi, de éreztem, titka van, és én azt a titkot, ha a fene fenét eszik is, kipuhatólom, milyen jogon bámul így ránk, anyám, apám, éjjel-nappal a földéken, mi az iskolában, ő meg itt a kredencen a mattok között villog, a nézésével öl, még az ételt is kinézi a szánkából, én már a leveshez is villát kérek zavaromban, tudom is én, mi lehet náluk a szokás, nem tűrhetem tovább, összetépem a pofalemezét, kiutálom a szobából, nem tudom, hogy kezdek hozzá, talán egy falka fémzöld döglegyet uszítok rá, vagy pörköltzsirba ejtem, véletlenül persze, van itt ész!, nézegetem a képét a lábos felett, aztán nyegle kis mozdulat, és jaj neki, nézhet akkor meg fintoroghat kényes orrával a zsíros szaftban.

Én nem tudtam, ki az a férfi, ha a vérünkéből van, ha tényleg a mi Feri bácsink, mért játssza itt meg magát, minek van rajta az a sok cirádás gönc, igen, a ruhája miatt nem tud természetes lenni, sóhajtottam fel, ilyen ruhában a saját anyját is elfelejti az ember, a ruha kényszeríti rá azt a karót nyelt mosolyt, nem is igazak a közmondások, a ruha teszi az embert, sőt a ruha elhülyíti az embert, de mi van, ha ráadták, ezt kellett viselnie, punktum, a fényképész kényszerítette rá, aztán rajta maradt, Amerikában ilyen ruhát adhatnak az emberre, mielőtt lefényképezik, de akkor is, egy ilyen marha nagy

ember miért tűrte, miért nem kérte ki magának, hogy ő ingben meg zakóban, nyakkendő sem kellett volna, egy férfi ne legyen piperkóc, fehér ing, zakó, kész, na, jó, esetleg valami V alakú kardigán alatta.

Én nem tudtam, ki az a férfi, de amikor egy esős délután felfedeztem, hogy a vállára panyókázott mentéje fehér szőrmével bélelt, betelt a pohár, kezembe vettem a képét, kisompolyogtam vele a tiszta szobába, az összecsukható hatalmas tükör elé tettem, ott nem volt egy fia fénykép sem, majdcsak észhez tér itt magában a hideg falaktól, gondoltam, két hét múlva ránézek, ha még mindig affektál, biz' isten olyan dolgot teszkek vele, amit magam is megbánok, lassan telt a két hét, de minék szaporítani a szót, tíz nap múlva bementem a hideg szobába, ránéztem, de semmi változás, hát ez már mindennek a teteje, ez a hideget is bírja, szittyá ősmagyar, direkt csinálja, ha egyedül van, állítom, hogy ő is hanyatlik, az orrát piszkálja, netalántán bőfög, de ha szegény rokont szimatol, rákezdí újra.

Én négy éven át egyfolytában találgattam, ki lehet az a férfi, mígnem egy kegyes húsvéthétfőn meghallottam a szuszogását a tiszta szobában, fekete autója, mint egy gyászbárka, udvarunkon horgonyzott, még a tyúkok is messzi elkerülték, igen, alig bírom az izgalomtól leírni, de tényleg megérkezett a mi amerikai Feri bácsink, bőrröndjein a cédula, ő az, USA, azaz Amerika, éjszaka érkezett titokban, s bevackolta magát a nagy szomorú szekrények közé, mint egy anyatejes csecsemő, jóízűen szundított a kormosra sötétített szobában, kora délutánig aludt, a locsolók az udvaron lötytyintették rám a szagos vizet, mit érdekeltek engem a locsolók!, fő, hogy nem zavarták Feri bácsi álmát, bámulták a bárkát, az ez-igent, én meg már alig vártam, hogy felébredjen, hogy azonosítsam, fél kettőkor, emlékszem, nagy csörömpölést hallotunk, berohantunk a szobába, Feri bácsi cingár kis testével, véres arccal állt a törött tükör előtt, megfordult velem a világ, mondta, a hosszú repülés, nekimentem a tükörnek, nézd már, nyomott a fejemre egy barackot, és felvette a színes képet, a csudába már, mondta áhíthatosan, és véres állát törölgette, ez meg itt a nagy fejedelem, második Rá-kó-czi Fe-renc.

Bán Zoltán András

EGY UNALMAS TÖRTÉNET

A. P. Csehov emlékének

1

Él valaki Budapesten, zenetudós, akadémikus, professzor, számos külföldi egyetem levelező tagja vagy díszdoktora, az opera időszerkezetét taglaló, több nyelven is megjelent alapkönyv szerzője; hazájában és külföldön, különösen a Beethoven-kutatásban, valóságos orákulumnak számít, tisztelőinek hada figyeli minden publikációját, tagja számos külön- és albizottságnak, ösztöndíjak odaítéléséről döntő grémiumnak. Mindig az élet napos oldalán járt; szerelemből házasodott, szép és vagyonos nőt vett feleségül, két, immár felnőtt gyermek apja; pályája ugyancsak szerencsésen alakult,

első nagyobb terjedelmű műve, a Bartók kamarazenéjét tárgyaló monográfia külföldön is egy csapásra közismertté tette a nevét. Péntek esti fogadónapja, melyen szellemi össztáncot jár a budapesti *crème de la crème*, oly legendás hírű, akár Rossini szombatjai. Hamarosan hatvanéves, ekkor tucatnyi kitüntetés mellé majd bizonyára másodsorra is elnyeri a Kossuth-díjat, vagy ha nem, akkor a Széchenyit; remek, a szüleitől örökölt, kétszintes, sokablakos, szép teraszos, gondozott kertű házban lakik a Rózsadombon, a nyarakat őrsegi parasztházában vagy külföldön, leginkább Olaszországban tölti. Ha majd végleg eltávozik, bizonyára a saját halottjának tekinti valamelyik Akadémia. Jó név, nagy név, szerencsés név. És aligha kétséges, hogy én vagyok a viselője.

2

E fényes név viselője, vagyis én, külső megjelenésemben már korántsem vagyok hódító jelenség. Legyünk őszinték: jelentéktelen jelenség vagyok. Erősen kopaszodom, gyér, könnyen zsirosodó tincseim szeszínűek, fogaim nagy része kihullott, a megmaradtak sárgák az örökös dohányzástól. Arcbőröm sajtszínű, tudóm, gyomrom állapota rossz, már-már aggasztó. Az utóbbi időben, bármennyit eszem is, egyre csak fonnyadok. Görnyedten járok, könnyen kiüt homlokomon a verejték, két emelet megmászsása már gondot okoz. Kamaszkorom óta szemüveget hordok, homlokom lapos, felkunkorodó turcsi orromban van valami bohócos, füleim elállóak, átsüt rajtuk a nap. Rövid karom asszonyosan telt. Nem, nem vagyok szép. Talán ezért is fordítok oly nagy gondot öltözködésemre. Ruháimat a legfinomabb angol gyapjúból varratom, cipőim is méretre készülnek, olasz ingeket hordok; abban a tudatban ringatom magam, hogy drága selyem nyakkendőim a lehető legválasztékosabb ízlést tükrözik. Mindig kalapban járok; és egyébként is igen konzervatív módon ruházodom. E ruházat valósággal megbénítja a hozzám bizalmasabban közeledőket, páncéllá alakul, és bizonyos félelmet kelt. De nem bánom; hosszú évek óta próbálom elhithetni magammal, hogy semmi dolgom az emberekkel. Jól van, csak féljetek tőlem, és ne próbáljatok megszólítani – ezt mondogatom magamban némi kéjjel.

Hangom nem túl erős, se nem basszus, se nem tenor, kissé náthás orrhang, ha nagy ritkán felemelem, úgy tűnik, rikoctozom. Ennek ellenére, elsősorban humorom meg persze átfogó tudásom révén, jó előadónak számítok: még képes vagyok másfél órára lekötni hallgatóim figyelmét. Am az írás nem kenyerem; egy-egy tudományos cikkel elboldogulok valahogy, de egy magánlevél megírásakor már előbukkannak gyengéim: száraz stilusom, rossz szórendem, megkopott jelzőim. Nem is igen írok magánlevelet; persze nem is kapok – így aztán kinek is, minek is írnék. Még annyit: németül vagy angolul jobban fogalmazok, mint magyarul, ami nem csoda, hiszen a szakirodalom nagy részét e két nyelven írták.

3

Az utóbbi időben legfőbb gondom az álmatlanság. Némi olvasás – főleg az orosz klaszszikusokat kedvelem – és egy pohár konyak után rendszerint éjfél körül fekszem az ágyamba. Már régóta nem alszom együtt a feleségemmel, testi vágyaim eltűntek, hogy vele miként áll a dolog, arra nem szívesen gondolok; a dolgozószobámba állítottam be egy zöld bőrdiványt. Ásítózom, jóleső zsidbadság tölti el a testem, kéjjel bújok a

takaró alá, becsukom a szemem, nekikészülök – és ekkor, mintha egy rossz ördög magába szippantotta volna, az álom messze tűnik, és képtelen vagyok elaludni. Hogyan is kellene csinálni? Oldalra fordulni, lehetőleg a fal felé, arcunkat a lehető legmegfelelőbb módon elhelyezni a párnán, lábat felhúzni, felvenni azt a bizonyos magzatpózt, aztán becsukni a szemet – és már repülünk is Morpheusz karjának elringató öblébe. Technika kérdése az egész. Csakhogy nálam ez a módszer már hónapok óta nem működik. Ilyenkor arra gondolok, hogy mint oly sok másban, e tekintetben is hiányos volt a neveltetésem, és bűnös feledékenységéből egyszerűen nem tanítottak meg elaludni. De ez ostoba, ráadásul zavaros gondolat, nyilván az álmatlanság következménye. Hiszen aludni, akár lélegezni, mindenki tud. Kivéve engem. Forgolódom, dobálom magam, jobbra fordulok, balra fordulok, átizzadom a lepedőt. Fázom, majd pedig előnt a forróság.

Lelőköm a paplant.

Felgyújtom a villanyt, leoltom a villanyt.

Megpróbálok lassan elszámolni százezerig, vagy felmondani a Köchel-jegyzéket. A 304-es hegedű-zongora szonátánál elakadok. Rágyújtok, kiülök a fotelba, és egyre növekvő szorongással figyelem a ház neszezését, ahogy behangolja magát éjszakára. Kutyaugatás. Néhány tovahúzó autó. A falevelek zizegése. Megrccsen a szekrény, mintha gyilkosom várakozna benne.

Ekkor persze elfog az önsajnálát. Már-már elsirom magam. Itt fekszem, százmillió évnyi fekete égbolt alatt, és nem gondol velem senki. Senki. Sem öregedő feleségem, sem az emeleti szobában lakó kövérkés, örökké pattanásos arcú, csúnyácska lányom. Bizonyára ő sem tud elaludni, szegény. Édes, drága Eszter! Magányos ágyában feltehetően a könyvespolcon elrejtett csokoládéit majszolja. Vagy kedves Wagnerjét hallgatja. Később hallom, amint kimegy a fürdőszobába. Vízcsobogás. Hosszan időzik ott. Vajon mit csinálhat ennyi ideig? Sejttem, vagyis inkább csak elképzelem, de mielőtt alaposabban kiszínezném, valami homályos szeméreméret visszaretent.

Most szívesen odaülnék a zongorához, de hát ez nyilván lehetetlen. Visszafekszem.

Egyre fullasztóbbak a zsákok, egyre jobban gyomrába gyömöszöl a ház. Áthághatatlan vonalakat húz körém ez a négyyszögletes szoba. Fejemre húzom a takarót, és gyerekkorom régi szokásával kísérletezem: zenét írok fejben. A paplan alatt sötét barlang, benne Bedford Vathekje tűnik fel, az aranyló köntösű titokkalifa, kamaszkorom kedves hőse. Egyetlen, csodálatos fényekben játszó szemével megbabonázza környezetét. Régi operatervem ez, egyszer felvázoltam a szöveggönyvet, sőt ki is dolgoztam félig-meddig. De aztán ebből se lett semmi. A paplan alatt olykor nagyzenekari művet komponálok, de legtöbbször kamarazenét. Az első, minden alkalommal lassúnak tervezett tétel kidolgozási részénél elakadok. Hirtelen prestóba csapok át, aztán vad kromatikával szétzilálom az egészet. Micsoda nyavalygás! Ilyenkor valósággal gyűlöletes a tehetségtelenségem.

Csönd. Újabb kutyák, újabb autók. Újabb széljárta levélrések. Mintha valaki járna kint az avarban. Talán Magda macska, kővér cirmosunk.

Ekkor jön a halálfélelem. Eszembe jut Tolsztoj, az ő híres arzamaszi éjszakája, a vergődés a torokszorító szobában. Minden szoba egy nagy koporsó. Most bizonyosnak tartom, hogy percekkel belül meghalok. Megáll a szívem, arra gondolok. Itt halok meg, és csak reggel találnak rám. Hidegen, holtan. Magam előtt látom a jelenetet, egyre jobban kiszínezem, elképzelem síró, kövérkés lányomat, kétségbeesett feleségemet. Igaza van Diderot-nak, nincs ember, aki legalább egy tucatszor ne kísérte volna

végig a saját temetési menetét. Hogy leküzdjem félelmemet, megpróbálok nem gondolni a szívemre. Nincs is szívem. De csak annyit érek el, hogy egyre rémültebben figyelem dobogását. Verejték önt el. És vele az önsajnálát.

Többórás küzdelem után valahogy mégis elalszom. Aztán egy rémületes kiáltással ismét ébren. És kezdődik minden előlről.

Így telnek éjszakáim.

4

Reggel aztán minden óraműszerűen zajlik. Ébredés után kitámolygok a hatalmas konyhába. Egykor szenvedélyesen szakácskodtam, ma inkább szorongatók az önelégülten csillogó lábasok, a késeken villogó élfények. Lerogyok az ablak előtt álló asztal mellé, szemben az éjszaka már kihallgatott kerti lombokkal. A lombok most is azt susogják: „halál”. Bárhová nézek, minden sarokból ez ásít felém. „Halál!”, cincogják a pirítósból kiugráló kenyérszeletkéik. „Halál”, a szék is csak ezt nyikorogja alattam. Ülök és ülök. Csapás szemmel, dohánylepedéktől bűzlő szájjal, meg-megránduló gyomorral bámulom magam előtt az asztalt. És az asztal szépen az arcomba mondja: „halál”. Wittgenstein azt írja, a halál nem az élet eseménye. A halál talán valóban nem, ám annál inkább a haldoklás.

Hamarosan kapom a kávéét. Veron, ködbeveszően távoli erdélyi rokon, gyerekkori „dadám”, első franciatanárom, a kerti házban évtizedek óta egyedül lakó mindenesünk már hozza is a párolgó csészét – csakis olasz kávéét iszom –; a savanyú szájba kerülő kortyok után üdítő az első cigaretta. Egyik reggel, csapzott fejemet, lepedékes számat, vérekes szememet megpillantva, Veron végigsimította az arcomat: „*Ça ne fait rien, monsieur le professeur, cela ne dure pas longtemps!*” Remélem, igaza lesz.

Veron bizonyára átlát rajtam, de ez a legkevésbé sem feszélyez. Élete kalandos évtizedei során már megtapasztalt mindent. De legfőbb, pontosabban egyetlen titkomat ő sem tudhatja. Nem, bizonyosan nem tudja. És ha tudná? Félek a leleplezéstől, de persze attól is rettegek, hogy sosem derül fény a másik, ahogy mondani szokták, a színpalak mögötti életemre. Mert hát valakinek tudnia kellene, mi zajlik unalmas, végtelenül banális nyilvános életem háttérében. Ezért aztán borzongató kéjjel vágyom a leleplezést. Nagy, nyilvános botrányt akarok; szeretnék az emberek arcába kiáltani valamit, hogy mit, azt magam sem tudom pontosan; talán azt kívánom, hogy irigyeljenek, hogy magukba szálljanak, hogy elszégyelljék magukat. Le akarom szidni őket, ahogy Kirillov mondja az *Ördögökben*. Talán az egyik péntek estén. De az utolsó pillanatban mindig visszatáncolok. Kátya persze mindent tud. Csakhogy ő nem tanú; nem lehet tanú, semmiképpen sem.

Egyébként: szerencsére a szüleim elég korán elhaltak. Előbb anyám és nem sokkal később apám. Tudom, hogy ez kissé szívtelenül hangzik, de én mégis szerencsének hiszem. Gondolom, minden ember tanú nélkül szeretné leélni az életét. A szülő pedig született tanú. Olyasvalaki, aki csak zavar. Engem is csak zavartak, feszélyeztek minden pillanatban. Áldom a sorsot, ha ugyan van egyáltalán ilyesmi, hogy egyikük sem érte meg első könyvem megjelenését. A dedikációt bizonyára nem kerülhettem volna el, de még ma sem tudom, hogyan találtam volna ki az odaillő megszólítást.

Néha eljátszom a gondolatokkal, hogy Veron az anyám. De ez kínos képzet, mert ha igaz lenne, többé nem tudnám megszólítani. Különös: Veron olyan tanú, aki mégsem zavar. Egyszerőval a szüleim idejében meghaltak, rám maradt a ház, a kissé már lejárt-

szott, de mégis nagyszerű Bösendorfer, apám könyvtára, a nehezebb időkben igen jól piacra dobható antik éremgyűjteménye, ragyogó zakói, mesés nyakkendői. És nem feszélyeztek többé. Mikor meghaltak, úgy éreztem, végre elkezdhetem az életem. Szabad lettem. Szerintem Kátya is így gondolkozik erről. De róla később akarok beszélni.

Megjelenik a konyhában a feleségem. Egykor valódi szépség, sokak szerint még ma is vonzó asszony. Bizonyára. Megfürödve, illatfelhőbe burkolva, tökéletesen kikészítve érkezik. Ő is választékosan öltözik. Kontyba fésült gesztenyés haj, magas homlok, szürkés-kék, amolyan beszédes szem, ahogy mondani szokták. Okos nő, némiképp fenséges. Korosodó operadiva, persze nem a karikatúra értelmében. Nekem mégsem tetszik, sőt ma már semmit sem jelent a számomra. Szinte hihetetlen, hogy egykor majdnem megőrültem ezért az immár lassan romlásnak induló testért, hogy komolyan érdeklődött munkám iránt, hogy segített az olasz szakirodalom feldolgozásában. Igen, ma már szinte felfoghatatlan, hogy megismerkedésünk korszakában micsoda szenvedéllyel játszottuk Schubert meg Mozart négykezeseit! Hidegen rám néz, nyilván tudja, hogy megint nem aludtam, hogy szenvedek, de már nem kérdez semmit. Látom, hogy visszariad az undortól megvonagló számtól. Némán kávézunk egy darabig. Aztán kocsijába ül, és berobog a városba. Vajon mivel tölti délelőttjeit? Nemigen érdekel, vagy inkább riaszt a válasz. Nem akarok tanú lenni.

Már nemigen járunk ki együtt. Régebben persze minden estét koncerten töltötünk, vagy elmentünk egy színházba. Jártunk az operapremierekre. Aranykárászként villogtunk a fényben, ha szabad így mondanom. Utána meghitt vacsora egy hangulatos, kockás terítés, úgynevezett kisvendéglőben. Aztán pedig az ágy.

Manapság már havonta egyszer is kinszenvedés a hangverseny. Elnézem a pódiumon vadul fűrészelő vonósokat, a kivörösödő fejjel dolgozó rézfúvósokat, a kutyaúszást produkáló karmestert, és elfog a nevetetnék. Ilyenkor elképezelem, hogy mint a televízióban, váratlanul elmegy a hang, a zenekarból nem hallatszik semmi, csak az értelmetlenül kapálózó zenészeket látom. Elismerem, hogy ez nem zenetudóshoz illő gondolat, de szórakozni csak kell. Kierkegaard szerint úgy is védekezhetünk az unalom ellen, ha mondjuk a végén kezdünk el olvasni egy regényt. Maguk a művek már nem érdekelnek, az előadásuk pedig csak nagy ritkán okoz meglepetést. A szünetekben aztán végigterelem tyúkfarmomat a büfében: a feleségemet, Eszter lányomat és persze Veront. Elkerülhetetlenül összefutunk néhány kollégával. Szinte hallom, ahogy összesúgnak a hátam mögött: „Na, már ez se sokáig húzza”.

Ha péntek van, a reggeli kávénál Veron előadja az esti menüt. Mindig egyetértek, ugyan minek is vitatkoznék? Könnyű vacsora, többnyire szendvicsek, hidegtálak. Legfeljebb a borok kiválasztásába szólok bele. Egyébként a feleségem, aki néhány év óta imádja ezeket az estéket, minden alkalommal előkészít valami meglepetést. Egy embert, egy ételt. Tudom, hogy este majd meglepettnek kell látszanom, ezért gyorsan magukra hagyom a nőket.

Más napokon kinosabban alakul a reggel. Különösen, ha nagy néha Eszter is megjelenik. Amikor éppen nincs munkája – olasz–francia szinkrontolmács –, még inkább elhanyagolja külsejét; kinyúlt fürdőköpenyében, zsíros hajjal, puffadt arccal, csipás szemével hunyorogva rogy le az asztalhoz; rágyújt; elkínzott tekintetében ott a szemrehányás: „Nézzétek, mit tetetek velem!” Most legszívesebben ölle kapnám, és mint kislány korában annyiszor, újbegyéit csókolgatva elgügyögném közös mondókánkat: „Pisztácia, eper, vanília.” De hát ez nyilván nevetséges lenne, valamint fölöttébb kockázatos, ám leginkább hazug, hiszen be kell vallanom, ez a lötytyedt keblű, vastag com-

bú, súlyosan rövidlátó, Wagner-rajongó, lompos nőszemély, aki véletlenül – vagy nagyon is szükségszerűen? – a lányom, inkább undort és félelmet, mintsem együttérzést vált ki belőlem. Amikor mindezt egy szempillantás alatt végiggondolom, előnt a bűntudat és a lelkifurdalás. Nincs ürügyem, hogy gyorsan bemeneküljek a zuhany alá, összeharapott szájjal ülök az asztalnál, igyekszem elkerülni Eszter tekintetét, miközben azt hallom, hogy a feleségem valami háztartási tennivalóról beszél. A hangyairtásról, mondjuk. Alig hihetem, hogy az én egykor oly tündöklő Annám ilyen prózai lett a mellettem eltöltött évek során. Lehetséges, hogy én tettem tönkre? Hogy végtelenen megfertőztem iszonytató ürességemmel? Önvédelemből inkább arra gondolok, hogy mint mindenkinek, a feleségemnek is van valami „titka”, és ez a lapos fecsegés csak amolyan fedőszóveg. Igen, meggyőződésemmé lett az évek során, hogy minden ember kettős életet él. Lehetetlen ugyanis, hogy ilyen banális legyen az emberi világ. Minden egyéni élet valamilyen titkon alapszik, mondja Csehov egyik hőse. A feleségem talán szeretőt tart. Talán Böröcz, a novellista a szeretője. Talán Mocsáry, aki leginkább drámákat ír. Egyik sem örvendetes. Noha nem is kétségbeejtő.

A zuhany alatt némileg megnyugszom, mi több, felfrissülök. Bár ha elnézem lelapadt hasamat, beesett mellemet, tejbegrizszerűen puha és egyre fogyó, halálra szánt testemet, alant pedig cinikusan kunkorodó hímvesszőmet, ismét előnt a szorongás. A tükör előtt perceken át grimaszolok, mint állítólag az öreg Rossini. *Péchés de vieillesse*. Kapkodva öltözködöm, belemenekülök páncélomba, kalapomat sisakrostélyként húzom a fejembe. Vágyom az indulást, a szokásos taxit, a szokásos egyetemet. A városba menet jó elnézni a kocsiból a Dunát. Úgy érzem, minden hullámot ismerek.

Az egyetem bejárata melletti üvegkalickában egy zsiros arc merül fel az ételhordó mélyéből: mankójával kopogva Gogolyák üdvözlő, akár a karmestert vonójukkal a hegedűsök. Egy szögre akasztva recsegő kistrádiója szól, a vastag befőttesgumival a háshoz rögzített laposelemek miatt mintha folyton viselős volna a kis Szokol. Gogolyák, akinek keresztnéve végképp elkallódott valahol, nyilvánvalóan besúgó, csak azt nem tudom, manapság kinek dolgozik. Mindig akad a keze ügyében valami zabálnivaló; paprikás krumpli, rizses hús, székeleykáposzta, többnyire ilyen finomságokkal táplálkozik. Egyszer megajándékozott egy hatalmas adag úgynevezett hazai körömpörkölttel. Álltam a fülke előtt, kezemben a langyos verejtéket izzadó üveggel, miközben megvonagló gyomorral figyeltem a hajdani sertés paprikás lében úszó, pajkosan felém kapirgáló ujjacskáit. Aztán – ki tudja, hogyan, bizonyára véletlenül – kicsúszott a kezemből a befőttesüveg. Még idejében hátraugrottam, mintha csak számítottam volna ügyetlenségemre, de Gogolyákot váratlanul érte a dolog, így aztán a szerteszt freccsenő saft szinte agyonáztatta nadrágját, még a mankójának is jutott. Felkiáltott, szája már-már sírásra görbült, és oly kétségbeesetten nézett le a zsírtól izmos nadrágra, akárha élete loccsant volna szét a kövön. Aztán négykézlábra ereszkedett, hogy feltakarítsa a mocskot. Vajon később, mikor már senki sem látta, leszopogatta-e a nagyobb üvegszilánkokat? – bevallom, ez a kérdés mindmáig foglalkoztat.

Mindenesetre azóta óvatosabb. „Hogy szolgál a szervezet, professzor úr?”, így köszönt reggelenként. Azt beszélik, újabban „telálló krumplit” és hagymát árul a portásfülkében.

Felkanyarodom az emeletre. A tanszéken is a szokott kép fogad. Az asztalnál Boltánszki ül, és természetesen olvas. Hogy nem magyarul, abban biztos vagyok. Amikor belépek, felnéz; okosan csillogó szemüvege mögül lassan, gondosan végigmér, fényes, búzaszőke haját hátraveti, aztán valami köszönésfélét mormolva visszabújik a könyvé-

be. Bár évek óta kollégám, minden alkalommal vérig sért ez a gunyoros modor. Vitathatatlanul elsőrangú koponya, és mélyen bánt, hogy voltaképpen szóba sem áll velem. Boltánszki az újabb iskola híve; ő már nem partitúrákat vizsgál, hanem szövegeket, pontosabban szólva „textusokat”, és azon van, hogy „újrakontextualizálja” őket. Szólamvezetés, rákfordítás helyett a hangzások modellek tér-idejéről, különféle hallgatói horizontokról beszél, amelyek, úgy mond, összeolvadhatnak a befogadás során. A befogadót be kell vezetni az akkordok igazságába mint elrejtetlenségbe. Vagy valami ilyesmi. Hogy elkerüli a zenetudósok társaságát, azt könnyen megértem, de azt már kevésbé, hogy ezzel szemben irodalmárokkal barátkozik. Engem, gondolom, amolyan képességes trogloditának tart, olyasvalakinek, aki egykor értékes dolgokat produkált, de immár eljött az idő, hogy végleg eltűnjön a levitézlett alakoknak kijáró süllyesztőben. Számára az lenne a legkényelmesebb, ha önként távoznék. Nyíltan persze nem bírál, csak minden mozdulatával kinyilvánítja, hogy amit képviselek, az „passzé”. Mégsem állíthatom, hogy karrierista. Valószínűleg sajnál is, miközben nagyvonalúan megbocsátja hanyatlásomat. Egyszerűen csak túllépett rajtam. És ki tudja, nincs-e igaza valóban? Az elmúlt öt évben vajon elolvastam-e úgy istenigazából akár egyetlen cikket is? Írtam-e akár egyetlen, legalább közepesen érdekes tanulmányt? Hol maradnak csillogó ötleteim? Mi lesz az öreg Rossiniról tervezett döntő esszémmel? Hová tűnt egykori szellemi izgalmam?! Igen, „*je suis un levitézlett ember*”, ahogy Sztjepan Trofimovics mondja.

Egyszer meghívtam Boltánszkit péntekre. Az este alatt egyre növekvő rémülettel figyeltem, hogy reménytelenül elhízott Eszter lányom arca valósággal fénybe borul, ha felé fordul ez a tündöklően okos szemüveg. Egy sarokba húzódva beszélgettek. Bizonyára Wagnerről. Sokáig, kitartóan; távol a többiektől. Távol tőlem. Fényévekre tőlem. Képtelen voltam levenni a szemem Boltánszki magyarázatra lendülő, rendkívül finom kezéről. Engem is megbabonázott, nemcsak a lányomat, aki az új kontaktlencséjétől sírós szemmel csüggött Boltánszki minden mozdulatán. Odaléptem hozzájuk. Pár bevezető mondat után nyersen nekitámadtam: „Mondja, kolléga úr, nem gondolja, hogy mondjuk a *Le nozze di Figaro* XVIII. századi visszakontextualizálásához a maga saját, XX. századi agyát is vissza kellene kontextualizálnia? Hogy működésbe lépjen az elrejtetlenség, vagyis – *verzeihen Sie mir, bitte sehr* – az *Unverborgenheit*? Mégis, hogyan akarja végrehajtani ezt a fölöttébb problematikus műveletet?” Boltánszki csak a szokásos szarkasztikus félmosolyával válaszolt. Szemében meg a világosan kiolvasható kérdéssel: „Minek jöttél ide? Mit zavarasz? Miért nem örülsz inkább a lányod örömének? Hát nem látod, hogy rajtam kívül senki sem foglalkozik veled?” Mondott még néhány udvariasan kitérő mondatot, aztán otthagytott mindkettőnket. Még ma is magam előtt látom Eszter lányom megvonagló száját, most már valódi könnyektől nedvező szemét. Gyűlölet volt ebben a tekintetben, no meg némi kétségbeesés. Karja reménytelenül lógott le a válláról, akár a hájas testét elleplezni hivatott, túl bőre szabott zsákruha. Azóta nem beszélgetünk Boltánszkiival. *Quel dommage*.

Magamhoz veszem jegyzeteimet; már alig várom, hogy beléphessek az előadótérbe. A legszebb pillanat az, amikor végigmegyek a folyosón. Mindenhol árad a zene. Parttalanul, összefüggéstelenül. Koncerten, operában a legkedvesebb élményem a hangolás. Ebből – legalábbis látszólag – még bármi lehet. Vonások keverednek klarinétokkal, a zongora zúg, néha felvisít egy éneklő, dörömbölnek az ütősök. Itt egy Mozart-frázis, amott egy Kurtág-melizma. Ez az értelmetlen csoda felvillanyoz. Ruganyos léptekkel érkezem az előadóterem elé.

Mint már említettem, még képes vagyok lekötni növendékeim érdeklődését. Nem tervezem meg előre előadásaimat; a jegyzeteket, melyek őszintén szólva meglehetősen régiek, csak amolyan professzoros kellékként viszem magammal. Valami bevezető mondat után – „legutóbb, tisztelt hallgatóim, a kései Beethoven-sonáták és -kvartettek tételsorrendjét taglaltuk, különös tekintettel a *scherzo* elhelyezésére, most tehát...” – belevágok a közepébe. Beszélék tíz percig, húszig, ekkor megérezem, hogy lankad a figyelem. Bedobok valami szójátékot vagy a következő tréfát: „Erről, tisztelt hallgatóim, éppúgy nem lehet vitatkozni, mint Beethoven Lajos szerint a generálbasszusról.” Ez a meglehetősen lapos vicc mindig és minden szemeszterben sikert arat. Ha ez sem segít, előjátszom a zongorán. Egykor pianistának készültem, és ma sem klimpírozok túrheterenül. Meggyőződéseim, hogy az op. 110. szonáta bevezető ütemeit legalább olyan szépen adom elő, mint Valerij Schauer; ez pedig nem kis dolog. Ha zongorázom, úgy érzem, még a legbárgyúbb hallgatók is megilletődnek. Mi tagadás, én magam is.

Általában két, esetleg három témát adok elő egy évben. A legfontosabbak: Beethoven kései stílusa, különös tekintettel a fúgára és a variációra, valamint nagy témám, az opera időszerkezete. Egy régebbi, még bölcsészek által is erősen látogatott sorozatomhoz, mely az „Őrülési jelenetek a XIX. század operáiban” címet viselte, már kissé korosnak érzem magam. Még annyit: ha operáról adok elő, sokszor előénekelek a zongora mellett. Ez persze hiba, de nincs erőm lemondani róla. Hiszen ki nem vágyott még arra, hogy életében legalább egyszer úgy istenigazából elbömbölje a Regiszteráriát?! Az órák végén többnyire megtapsolnak.

Bár minderről inkább múlt időben kellene beszélni. Hol vannak már a régi tapsok? Régebben szerettem előadásaimat, a sikeremet, a zongoratudásomat, német vagy francia szójátékaimat, még akkor is, ha tudtam, hogy csak néhányan értik meg. Ma már alig pihegek egy-egy óra végén. Mintha valaki más lenne ott, mintha egy hasbeszélő szólna belőlem. Akárha valami trükkösen mozzgatott mechanikai szerkezet volnék. Ilyenkor úgy tekintek magamra, mint egy indifferens mősziőre. Elönt a szégyen; az arcok összemosódnak. És, legyünk őszinték, ezek az arcok a csillogó szemű érdeklődés helyett inkább csak gyötűrő unalomról tanúskodnak. Egyre gúnyosabbnak érzékelem az előadásaim alatt minduntalan felhangzó köhögést, fészkelődést, a tenyerekbe fojtott ásitásokat. Laposnak, üresnek vélem, amit előadok. És ki tagadhatná, hogy valóban üres és lapos?! Egyszerűen nincs veleje a mondandómnak. Nem lelkesít már a tárgy. Semmi sem lelkesít. Mi közöm van nekem a kései Beethovenhez? Mi közöm Haydn kvartettjeihez? Vagy még inkább: mi közük hozzám nekik?! Hol vagyok én ettől? Nem ócska hazugság ez az egész?

A hallgatóság figyelme egyre inkább elkalandozik. Sokan kibámulnak az ablakon. Néhányan újságot zörgetnek a pad alatt. Én meg csak beszélek, beszélek, akár valami felhúzott papagáj, míg végső kétségbeesésemben a zongorához menekülök. De mindehiába; technikám megkopott, a futamok lyukasak, egyre többet ütök mellé. Verejtéktől csatakos ujjaim reménytelenül csúszkálnak a billentyűkön. Hirtelen elképzelem, hogy a tanítványok soraiból eleinte csak alig hallható kuncogásként, később egyre hatalmasabb hullámokban előtörve, a háromszoros fortéig duzzadva csap fel a nevetés; fuldokolva, visitozva, hörögve, térdüket csapkodva, nyálukat csorgatva röhögnek, én pedig egy végső kacagásvihar szelétől gutaütötten nyúlok el a zongora alatt.

Bizony, gyötrelmes pillanatok ezek.

Tanítás után fogadóóra. Teljesen értelmetlen vállalkozás, mégis végig kell ülnöm he-tente egyszer. Álcázásként magam elé húzom az *Archiv für Musikwissenschaft* egy példányát, noha a szöveg éppannyira érdekel, mintha mondjuk a *Filatéliai szemle* heverne előttem. Mégsem kerülhetem el sorsomat, mindig akad látogató.

Tipikus eset: bejön egy reménytelen alak, akit már többször elbuktattam. „Elnézést a zavarásért, professzor úr, de már négy alkalommal is elégtelent adott, gondoltam, ha esetleg kaphatnék egy elégségest, akkor becsületszavamra...” Itt elakad, könnyörögve néz rám szódásüveg-alj-szemüvege mögül. Ehhez a szemüveghez voltaképpen szikárnak, már-már csutkásnak kellene lennie; de nem, ez puha, ez zsiros, mégpedig különösen a hasa tájékán szalonnás. Ingén kiütözköznék a butaság sötét izzadságfoltjai.

„Nézze, kedves barátom, nem adhatok magának elégségest. Becsületszóra a legkevésbé. Hiszen maga még az augmentálást és a diminuálást is képtelen elkülöníteni. Játssza át újból a *Die Kunst der Fugét*, aztán jöjjön el megint.” Noha jól tudom, hogy még egy háromszólamú invenció eljátszása is meghaladja az erejét. Minek van ez itt?!

„Mondja, voltaképpen mit keres maga itt? Miért nem néz valami tisztességes munka után? Vagy nőszüljön meg, *meinetwegen*...” Ez a német szó végképp kibillenti az egyensúlyából.

„Már megbocsásson, professzor úr, de ha most itt hagynám a tanintézetet, akkor kárba veszne ötévi áldozatos munkám. Ezt mégsem kívánhatja tőlem... Egyébként: van már menyasszonyom.” Ezt ügybuzgalma végső bizonyítékeként vágja az arcomba.

„Gratulálok, noha furcsállom a hölgy ízlését.” A sértést, noha nehezen, de lenyeli; tovább kell ütnöm a vasat: „Nézze, inkább öt elvesztegetett év, mint egy értelmetlen élet... Hiszen maga nem muzikológus! És nem is lesz az soha! Magának semmiféle szellemi érdeklődése nincs. Ha már mindenáron zenélni akar, nyergeljen át mondjuk – vadászkültre! Nem is rossz ötlet, én a maga helyében komolyan elgondolkoznék ezen a pályamódosításon. Vagy próbálkozzon slágerfelsőrész-készítéssel, arra mindig nagy a kereslet. Imponálna a hölgynek. Tudja, négynegyedes, kétszer nyolcütemes téma a felső szólamban, természetesen domináns kitéréssel... A harmonizálást persze bízza szakemberre.” Néz, nem érti, hogy most viccelek vagy megalázom. Nincs más hátra, meg kell sajnálnom: „Jól van, barátom, most menjen szépen haza, és jöjjön vissza, ha felkészült.”

„Mégis, mikor jöhetek?”

„Nekem mindegy. Akár holnap.”

Udvariasan elköszön, és távozik, de persze gyűlöl, magában azt gondolja: „Minek jöjjenek el, úgyis megbuktatsz, te vadállat!”

A másik eset még rosszabb. Vagy nem is tudom. Mindenesetre rémületesebb. Természetesen nő. Gondosan bodorított, ticiánvörös sörény, vékony trikó, bő, oldalt felvágott, fekete selyemszoknya, ha leül – márpedig nagyon is határozottan leül –, kivül-lan testszinű harisnyába bújtatott lába. Izmos láb, mi tagadás. A trikót szinte szétveti virgoncka keble. Ritkásan ültetett, apró szemű, hegyes fogsor: fenyegető gyöngyök. Meggyszín szájj; nem, ez nem szájj, ez ajak. Mégpedig méh csipte. A szemüvege legalább negyvenezer forint. Remek bőrtáska, bőrcipő. Gazdagok a szülők. Szemtelen, hetye kis jelenség, szemtelen a csöcse, a dereka, a táncos lába, szemtelen a gömbölyű seggecskéje is. Már publikál. Kisebb cikkeket, de mégis. Tudja, hogy tudom, hogy publikál, de a viláért sem hozná szóba. Az úgynevezett Ph.D. tanulmányán dolgozik

– olyan módi ez nálunk mostanság, akár boldogabb vidékeken a *nouvelle cuisine*. Nem tagadható, hogy némileg önálló elme, már amennyire egy nő az lehet, de, mint kortársai többsége, karrierista, ezért hát úgy tesz, mintha az én tudományos tanácsaim nélkül egy lépést sem tudna előretípetni a pálya rögös útján. Vagy jól hatna a nevem az egyik ajánlásban. Vagy ösztöndíjra feni fogacskáit. Tudom is én. Meg persze szeret játszani. Ezúttal velem. Mondom, nő. Rám villantja szemét. Istenem, segíts: rám emeli sötétkék, hosszú pillájú, csodálatos tükrű szemét.

„Tudja, professzor úr, azt szeretném, ha a maga irányítása alatt dolgozhatnék, egy-szóval arra kérem, adjon témát a disszertációmhoz!”

Egyenesen a szemembe néz, félig nyitott ajkában nedvesen csillognak a fogai. Hirtelen eszembe jut, hogy többször is láttam együtt Boltánszkival. A könyvtárban vagy az utcán. Netán egy koncerten? Idegesen rágyújtok.

„Nézze, én nem adhatok témát magának. Maga eléggé önálló elme; ha jól tudom, remekül olvas németül és franciául, és ami még fontosabb, elég erős a filozófiai érdeklődése. Ez ritkaság a mi tudományunkban. És még unikálisabb jelenség a hölgyek körében. Egy szóval, magának nincs szüksége rám...” Az utolsó mondat kissé keserűre sikerül, szégyenemben összecsikordulnak a fogaim. Gyorsan korrigálok: „Ha már mindenáron akar valamit tőlem, akkor azt ajánlom, menjen neki Adornónak. Vesézze ki a Beethoven kései stílusáról írott esszéjét. Meg a Missa-tanulmányt. Menjen neki! Persze ne úgy, mint az a vén marha Palotay.”

Cinkosan összenevetünk. „Egy szóval: dolgozzon önállóan.”

Megcseréli a lábát. Megint sziszeg a harisnya. „Köszönöm az ötletet, de megítélésem szerint Adorno már amúgy is pásszé. És nekem minden vágyam, hogy a professzor úr alatt dolgozhassak...” Az „alatt” szót megnyomja, ez már ijeszt és egyben undorít, sőt szorongással tölt el. Ugyanakkor felhevülök. Korábban azt mondtam, hogy kihalt belőlem a nemi vágy, nos hát ez hazugság volt, rút hazugság. Hogy mekkora, az most látszik igazán. A szám kiszárad, kezem remeg, most, akár valami buta Móricz-vadkan, legszívesebben letépném róla a szoknyát, pontosabban a fejére borítanám, és azonnal magamévá tenném az íróasztalon, hogy hörögjön, és égbe kapáljanak fekete cipellős lábacskái.

„Nem vagyok témakereskedő!” – valóban én vagyok az, aki szinte habzó szájjal ezt a mondatot üvölti? Igen, igen, döbenten hallom, hogy miket rikácsolok: „Hagyjanak békén! És különösen maga, kicsikém! Menjen Boltánszki tanár úrhoz! Nekem nincs témakereskedésem! Miért nem akarnak önállóan dolgozni!? Miért rettegnek úgy a szabadságtól?! Menjen, hagyjon magamra! Menjen, kérem! Menjen!”

Felrángatom a székből, a kezemben érzem lüktetően forró tenyerét. Kissé riadt, de azért izgatja a helyzet. Együtt remegünk. Az ajtóból még hetykén visszanez. Okos kígyó. Eltiporni. Valóban komédiázik?

Hátrahanyatlom a székből. Feltépek egy fiókot, jól meghúdom a benne lapuló whiskysüveget. Egy cigaretta. Még egy korty. Megtörölöm a szemüvegem. Ülök. Hallom, hogy az egyik teremben valaki a *Karnevált* gyakorolja. Lassan megnyugszom. Farkaszemet nézek a falon függő Beethoven-metszettel. Nevetséges zseniféj. A szempár az égre vetve, a hajzat legalább olyan eszelős, mint a *Hammerklavier* zárótétele. Fialat korában persze még istenítette a nőket. Az Erdődyk, a Brunswickok, a Brentanók, a parfümös miderben szonátázó grófkisasszonyok. De a végén csak kurvákhoz járt.

Igen, a kurvák...

Ám előbb még Kátyáról kell beszélnem.

Kátya, mint a neve is mutatja, orosz származású. Apja a megszálló hadsereg egyik tisztjeként Budapesten harcolt 1956-ban, hogy aztán súlyos tüdőlövessel nyomja a kórházi ágyat hat hónapon át. Utókezelésre a Mátrába ment egy gyógyüdülőbe. Itt ismerkedett meg orvosnőjével, későbbi feleségével. Igazi regényes, szívhezszóló történet volt, szerelem első látásra, holdfényes esték az üdülő teraszán, könnyáradatba fulladó orosz vallomások, és így tovább. Mindezt mindenekelőtt a feleségemtől tudom, aki akkoriban egyetemi gyakorlaton tartózkodott a szanatóriumban, s így akaratlanul is tanúja lett a lábadozó orosz tiszt és a magyar tüdőgyógyász nő románcának. Aztán én is megismerkedtem velük. Mit mondjak, zavarbaejtő párt alkottak. Szerelmük kisugárzásának, ha jól sejtem, senki halandó nem állhatott ellen, és ez kissé feszélyezően hatott. Itt volt ez a remek külsejű emberpár, arcukra minden pillanatban kiült a beteljesült boldogság, a szinte túlvilági összetartozás révülete. Sosem hittem a szerelem megváltó erejében, de ezúttal kénytelen voltam legalábbis felfüggeszteni álláspontomat. És ha jól belegondolok, be kell vallanom, kettőjük látványa bizonyosan hozzásegített egyik fontos fiatalkori esszém megfogalmazásához, amelyben a Verdi-operák szerelmi duettjeit elemeztem. És persze, mint már mondtam, feszélyezőleg hatott regényük. Akaratlanul is tanúja lettem olyasvalaminek, aminek semmiképpen sem kívántam tanúja lenni.

Csak a gyerek hiányzott. Évekig vágytak rá, mindhiába. Aztán 196...-ban végre megszületett Kátya. Nem sokáig örülhettek neki. Hamarosan kiderült, hogy Dmitrijnek a lövés következtében kifejlődött tüdőrákja operálhatatlan. Felesége egy héttel volt hajlandó túlélni férje temetését. Orvosnőként könnyen juthatott gyorsan ölü mérleghez. Nyár volt, rekkenő meleg, a kislány Moszkvában nyaralt, az anyát egy hét múlva találták meg a lakásban, nem részletezem, milyen állapotban. Búcsúlevelében a feleségemre bízta a gyermeket, de az évek során Kátya egyre inkább az én kezem közé került.

Szóval Kátya hozzánk került, voltaképpen mi neveltük fel. Én kezeltem örökségét, ami meglepő módon elég tetemes volt: a takaréketkönyveken kívül a kislányra maradt a hatalmas, ragyogóan berendezett lakás (később ráadásként egyik nagynénjétől örökölt még egy apró garzont a Hold utcában), benne a csodálatosan puha hangú rövid Pleyel zongora.

Tehát hozzánk került, de nem sok örömet hozott a házra. Mit is mondhatnék? Minden olyan banálishan alakult, mintha nem is történhetett volna másként, és talán ez volt a legkietlenebb az egészben. Eszter lányom csúnya volt, Kátya hódítóan szép és izgalmas kamasszá serdült. Enyhe akcentusa csak fokozta erotikus vonzerejét. Lányomnak, és így természetesen feleségemnek is, valódi kínokat okozott, ha az akkor beindított pénteki estélyeken – *jour fix!* – minden férfi az orosz szépség körül nyüzsgött, Eszterre meg jóformán ügyet sem vetett senki. Ami fölöttébb kínos volt, hiszen az első péntek estét éppen a lányom születésnapja alkalmából rendeztük.

Magam kevésbé szenvedtem meg ezt a történetet. Feltehetően engem is lenyűgözött Kátya személyisége. Azt gondoltam, egy helyett most két lányom van, a másodikat ingyen kaptam, mintegy kegyelemből. Az egyik sikeres, a másik nem. A sikeres majd magához hasonítja a sikertelent, így végül Eszter is jól jár. Talán ezt gondoltam akkoriban. Talán mást. Nem tudom. Lehet, hogy mindez önvédelem volt csupán. Nem tudom. És ma már egyre kevésbé tudom.

És aztán felkamaszodott a fiam is. Beleszeretett a folyton előtte villogó Kátyába, nem is történhetett másként. Egyszer a feleségem – állítólag véletlenül – rosszkor nyitott be Kátya szobájába; ott feküdtek összeborulva, a kéjtől álomittasan, meztelenül. A lemezjátszón Zerlina énekelt. Hogy ki volt a „csábító”, nem kutatta senki: az akkor már nagykorú Kátya beköltözött szülei lakásába. A fiam disszidált, most első fagottos a hamburgi rádiózenekarnál. A feleségem ekkor határozta el, hogy feladja praxisát, és ezentúl kizárólag gyógytornát oktat az egyik földszinti szobában. Eszter sírt, ha jól emlékszem. Veron nem szólt semmit. Segített Kátyának a csomagolásban. *Rien de plus naturel.*

Egyszóval: nagy, mondhatni alapvető, más szempontból úgynevezett tragikus változások minden vonalon; és mégis: mindig úgy véltem, hogy mindez köznapis és ezért végtelenül unalmas. A fiam elment, nem bánkódtam utána, hiszen a szívem mélyén igazat adtam neki. Hamburgban boldog lett, már amennyire boldog lehet bárki is. Ötévente ha látom. Eszter majdcsak talál valakit – gondoltam akkor.

Feljethetetlen dalesték pénteken: a kamaszos szépsége teljében virágzó Kátya, rövidre nyírt fiús hajjal, enyhén kancsalító fekete szemmel, bámulatos, a legjobb szalonban varratott selyemruhájában a zongora előtt, a kíséretet – olykor megvonagló arccal, de tökéletes ujjrenddel – minden esetben Eszter lányom látta el. Titokban talán azt remélte, hogy Kátya sugárzása erotikus fénnel vonja be őt is, ami – mint később véletlenül kiderült – nem volt teljesen sületlen elképzelés. Vagy szenvedni akart, közszemlére tenni esendőségét. Nem tudom. Különös párt alkottak, annyi bizonyos.

Kátya mindig bizonytalanul kezdett. Többnyire romantikusokat adtak elő, Brahmsot, Schumann-t és közös kedvencünket, a tébolyult Hugo Wolfot. Szóval Kátya bizonytalanul kezdett, olykor ráadásul hamisan, de aztán egyre jobban magához ragadta a gyeplőt. Talán nem túlzás, ha így fejezem ki magam, ugyanis előadásában volt valami kérlelhetetlenség. Ha hanggal nem győzte is mindig, színészi játékával, szeme villanásaival, keble hullámzásával, fel-felrebbenő kezével, apró lábmozdulataival, előrelépéseivel, megtorpanásaival néha félelmetesen meggyőző hatást keltett. Kicsit úgy énekelt, mint Natasa Rosztova – a lelkéből, *sozusagen*. De ami ebből az énekből kisugárzott – és ebben fölöttébb eltért Natasától –, ez a dalokban megformált légkör nem az első bálózó voltaképpen testetlen, még senki megfogható személyre nem vonatkozó érzülete volt; másképp fogalmazva, ez nem annak a kicsit bódító, kicsit andalító, kicsit perzselő, de kicsit mégis felületes, pezsgőbuborék-szerű szerelemnek a légköre volt, amit Natasa bátyja, Nyikolaj Rosztov érzett a szülői házban, mikor csapattestétől hazajött a karácsonyi ünnepekre: „Ragadd meg a boldogság pillanatát, szeress, és szerettesd meg tenmagadat is!” Nem, boldogságról itt szó sem lehetett, ez erotika volt, súlyos, füstös, felkavaró érzékiség. Persze ezzel nem akarom azt mondani, hogy a kettő, mármint a boldogság és az érzékiség feltétlenül kizárja egymást. De Kátya éneklésében minden erotikussá változott. Amikor például Brahms talán legkeserűbb dalát énekelte, akkor az „*O Tod, o Tod, wie bitter bist du!*” szövegű, rezignáltan kétségbeesett felkiáltás is valahogy csábítóan hatott, a halál ekkor nem keserű volt, hanem éppenséggel „*süss*”, vagyis édes. Kátya, mint minden kamasz, a keresés állapotában élt, még úton volt, ám ez az út megfogható volt, tapintható, szagolható, ha szabad így kifejezni magam. Ez az út egyértelműen a másik férfihoz vezetett. Szándékosan mondom ilyen kétértelműen. Mert e vágyakozásnak, ha egyáltalán annak nevezhető, mindig valami elérhetetlen, mindig a másvalaki volt a célja, ugyanakkor minden alkalommal mégis elért valakihez, de amikor célba talált, azonnal már a következőre támadt kedve. Vagyis tulajdonképpen senkiben sem lelt örömet. Ezért aztán önmagában sem.

És a férfiak sem érezhették másként. Akár a mitológiai Ixión, mikor Kátyát ölelték, ködképet öleltek voltaképpen, fantomot, aki úgyszólván folytonosan tovagőzölgött, kigomolygott karjukból, hogy átlebegjen egy másikhoz, és innen aztán megint tovább. Vagy Heléna volt Kátya, az egyiptomi Heléna, aki a titkos mítosz szerint a maga testi valójában soha nem járt Trójában, csak ködképként hevert Párisz és a többi trójai vitéz karjában, és a háború iszonyatos tíz éve alatt Thébában élt Menelaoszára várakozva hűségesen? A hasonlat persze félrevezető, mert Kátya senkire sem várakozott; egyáltalán a várakozás mint élethelyzet tökéletesen ismeretlen volt számára. Inkább olyan Heléna volt ő, aki egyszerre volt ködkép és valóság, vagyis valóságos és valószínűtlen egyidejűleg. Feltehetően önmaga számára is. Vagy a Hegel *Fenomenológiájában* szereplő széplelek volt Kátya, akiből, úgymond, hiányzik a külsővé válás ereje, az az erő, hogy dologgá változtassa magát, és ekként elviselje a létet, és aki ezért elhamvad magában, és szertefoszlik, mint alakatlan pára? Vagy mégis inkább... De nem, csak fecsegek; nem tudom, ezt sem tudom, vagy pontatlanul tudom.

Nem tudom megfejtteni a régi Kátyát.

7

Az új már sokkal egyszerűbb képlet. Elfoglalván szülei lakását, néhány hónap lézengés és gyakori rendőrségi részvétellel tarkított züllés után azonnal tárgyat keresett gomolygó személyiségének; most, Kierkegaard-t idézve, kétségbeesetten önmaga akart lenni; mintegy kitermelve magában a külsővé válás erejét, minden erővel azon volt, hogy – *sozusagen* – megvalósítsa önmagát. Ez a tárgy az opera volt. Kátya úgy döntött, hogy operaénekesnő lesz. Néhány hónapig egyik vidéki színházunkban lépett fel meglepően nagy sikerrel, aztán külföldre utazott egy olasz impresszárió társaságában.

Az operaszínpad választása tökéletesen téves elhatározás volt. Mikor dalokat énekelt, vagy egyáltalán csak énekelt, inkognitós személye egy pillanatra sem kristályosodott ki, és erre nem is volt szüksége, hiszen éppen ez az eldöntetlenség volt oly vonzó, nemcsak erotikus értelemben. Az operaszínpadon Kátya személyiségének varázsos eldöntetlensége eldöntött lett; egy operaszerepben, éppen mert szerep, vagyis megformált egész, a személyiségnek határozott körvonalakat kell öltenie, az inkognitós derengés itt bűn, melyet a nézők hibaként, a karakterformálás hiányosságaként érzékelnek. Ráadásul Kátya finom iróniája, amelytől még az önironia sem volt idegen, használhatatlanná vált, semmivé foszlott. Amikor, mintegy magánemberként, dalokat énekelt, akkor minden esetben csipetnyi iróniával fűszerezte előadását, távolságtartása izgalmassá tette azt a distanciát, amely közte és a dal között feszült. Ám az operaszínpadon, néhány elhanyagolható számú kivételtől eltekintve, nem lehetséges ironikusan eltávolodni a szereptől. Az ilyesfajta elidegenítés lerombolja azt az illúziót, amely mind a mai napig e műfaj talán legfőbb éltető eleme. Rövidre fogva: az operaszínpadon Kátya civil lett.

A bukás nem maradt el. Néhány, kisebb németországi dalszínházakban eltöltött évad után maga az olasz impresszárió is rádöbbsent, hogy a szó minden értelmében rossz vásárt csinált. Banális történet, és folytatása sem alakult másként: amolyan olaszos hőfokú jelenetek az öltözőkben és a külféle szállodákban, néhány összetört hamutartó vagy borospohár, egy tányér *spaghetti ai quattro formaggi* a falon, egy cselvigjárték szárnalmas rekvizitumai; elég az hozzá, hogy Kátya hamarosan egyedül folytatta németországi pályáját.

Akkortájt sok levelet kaptam tőle, melyek csak úgy duzzadtak a kollégákra vonatkozó keserű panaszoktól. Ekkor láttam, hogy eljött a vég kezdete; tapasztalatom szerint ugyanis, ha egy fiatal művész egyszerre csak a pályatársakat okolja kudarcaiért, akkor lendülete megtört, szellemi önállósága tűnőben, elindult a kiégés folyamata, és lassan kezd alkalmatlanná válni hivatása betöltésére. Persze, gondolom, Kátya okosabb és érzékenyebb volt annál, semhogy ne érzékelje egyre szaporodó kudarcainak mélyebb okát. Nehéz helyzetben lehetett. Hiszen nyilvánvalóan tudta, hogy „tehetséges”, hogy sok tekintetben messze fölötte áll kollégáinak. És pályáját mégsem kísérte siker. Nincs győtrőbb állapot, mint mikor egy tagadhatatlanul erős tehetség és személyiség nem találja meg a maga legsajátabb kifejezési területét, azt a szférát, ahol minden mozdulata természetesnek hat. És Kátyával pontosan így állt a dolog. Műfaj nélküli művész volt, mondhatnám némileg poentírozva. Akkor hát tehetséges volt-e valóban? Vajon nem a tehetség egyik *conditio sine qua nonja*, hogy pontosan tudjuk, mely műfaj felel meg legjobban képességeinknek? Máig sem tudom a választ.

Később váratlanul szerelmes lett. Hosszú, meglehetősen banális levélben tudósított erről. Szerelme, „Baden-Württemberg legjobb Ozminja”, kétgyermekes családapáé, akinek, mint később kiderült, esze ágában sem volt, hogy a nálánál legalább húsz évvel fiatalabb Kátya kedvéért elhagyja a szó minden értelmében jól berendezett polgári otthonát. A levélből kihulló fényképen egy fáradt, erősen korosodó, kiégett basszista arcával nézhettem farkasszemet; az ominózus jelmezturbánt és törökös szakállt kivéve akárha magamat láttam volna a fotón. Ez ijesztően hatott. Ráadásul Kátya akkoriban írt leveleit valamiféle nyúlós szentimentalizmus cukrozta. Minduntalan „Újjászületésről”, továbbá „Megváltásról”, lelki „Feltámadásról” meg „dolgos, tartalmas Közös Jövőről” és egyéb, mondjuk így, tolsztojánus ideákról áradozott, miközben jómagam csak sivár kéjvágyat tudtam kiolvasni az operaturbános férfinak a vaku miatt pirosuló fényképszeméből. Ezt persze eltűkoltam Kátya elől. Válaszleveleimben, bár némiképp óvtam attól, hogy egy családos emberhez kösse jövőjét (magam kisbetűvel írtam a szót), azért kifejeztem örömet, hogy végre boldognak tudhatom. Egyszóval: hosszú és őszintén szólva igencsak unalmas leveleket küldtem Kátyának. Nem is igen vette a fáradságot, hogy válaszoljon.

Aztán – talán fél év telhetett el – a következő kurta sorokat hozta a posta: „Aljasul megcsalták testemet, lelkemet. Tartson meg jó emlékezetében. A lakásokkal meg a pénzzel rendelkezzen tetszése szerint. Szerető lánya, Kátya.” Egy pillanatig sem vettem komolyan ezt a „búcsúlevelet”. Szerelmi csalódás, majd elmúlik. Banális történet volt, mi tagadás. Mindenesetre a folyószámlájáról ezer dollárt utaltattam át a részére.

Legközelebbi levelét Jaltából címezte, orosz lelke nyilván úgy gondolta, hogy a válás után e tájon a legstilszerűbb a „felejtés”. „Már jól vagyok, ami annyit jelent, élek. Bocsásson meg, ha rövid vagyok, tegnap temették el a kisfiamat” – néhány más mondat társaságában ennyi állt a levélkében. Vajon tudta-e Ozminunk, hogy anyává tette Kátyát? Néhány jelből arra következtettem, hogy Kátya titokban tartotta a dolgot. És ha tudta, ugyan mit tehetett volna? Mondom, közhelyes történet volt, minden úgy alakult, ahogy az megszokott, és nem is alakulhatott másként.

Egy napon, éppoly váratlanul, miként távozott, Kátya ismét megjelent fővárosunkban. Már aznap éjjel ott voltam nála. És azóta rendszeresen feljárom, hetente többször is.

Kátya ijesztoően megváltozott. E változás mindenekelőtt a testét érintette. Egykor pompázatos alakja elnehezedett; feltehetően a Németországban mértéktelenül fogyasztott sörtől, kórosan elhíjasodott ez a hajdan oly izgató test. Haja hosszúra nőtt, zsíros fürtjei fésületlenül hullanak a nyakába. Olykor feketéllik a körme. Még mindig igényesen öltözködik, de drága, földig leomló és kizárólag fekete selyemből varratott ruhái ma már gyűröttek, inkább csak arra szolgálnak, hogy elrejtsek szétfolyó alakját. Persze arca és különösen enyhén kancsalító szeme még most is szép, pontosabban erotikus. De úgy tűnik, már belefáradt a férfiakba. Napjai nagy részét a diványon heverészve tölti, akár kövér cirmosunk, Magda macska. Az asztalon az úgynevezett zakuszkij: sós hering, sajt, uborka, vodka. A hangszórókból valami opera szól, Mozart vagy Verdi, esetleg Muszorgszkij. Wagner soha.

Amikor belépek, általában a fenti kép fogad, vagyis Kátya a diványon hever, szól a zene, az asztalon harapnivaló. Ha ott van, és szinte mindig ott tartózkodik, az ajtót Kandra nyitja ki; ő amolyan minden Kátyánál; bevásárol, néha főz is, meg kell hagyni, remekül; továbbá gondoskodik a mosásról; cseréli a lemezeket. De a takarítás már nem kenyerere, így aztán a székek alól minduntalan előbukkan néhány elhízott pormacska. Rabszolgaként imádja Kátyát, aki a háta mögött nyelvet ölt rá, de ugyanakkor a végletekig kihasználja. „Kandruska, úgy innék egy kis francia konyakot”, sóhajtja Kátya éjjel egykor, és Kandruska lélekszakadva taxiba vágja magát, hogy legalább egy palackot előkerítsen „Jekatyerina Dmitrijevna” számára. Úgy rémlik, az egyik régi pénteki estélyünkön ismerte meg Kátyát. Azóta szinte semmit sem változott. Ha vannak örök diákok, mi több, Dosztojevszkij szerint létezik az „örök férj” típusa, akkor Kandra bizvást pályázhatna az örök könyvtáros címére. Más szerepben egyszerűen elképzelhetetlen. Nemrég múlt ötven, szakálla már őszül, nadrágja kitérdelt, cipője félretaposott. Egyre erősebb szemüveget visel. Állítólag egyszer eljegyzett valakit, de aztán a lánynak, Kandra denunciáló előadása szerint, valahogy sikerült „elmenekülnie” tőle, „és képzeljék, éppen akkor, amikor összehasonlító elemzésnek vettem alá az *Ulysses* mindkét magyar fordításában előforduló égbekiáltó hibákat!”. Azóta egyedül él.

Valószínűleg az egyik legműveltebb ember, akivel valaha is találkoztam. „Természetesen ismerik Karl Kraus jelszavát”, szokta mondani Kandra, „*Qual des Lebens – Lust des Denkens*», amivel tökéletesen egyetértek, ám *pro domo*, nem pusztán a rím kedvéért, így módosítottam: „*Qual des Lebens – Lust des Lesens*». Jól megválasztott mottó, hiszen Kandra mindent elolvas, minden európai nyelven, mindenhez kommentárokat fűz, ezek többnyire igencsak epések. Kátyával képesek több órán át is szapulni egy nagyszerű író, ha sikerül fülön csípniük valamely suta mondatát, tárgyi tévedését. Kandra két filctollal dolgozik, hatalmas piros felkiáltó- és kék kérdőjelekkel látja el olvasmányait, ezért aztán újjbögye folyton a francia trikolor színeiben játszik. Nemcsak mániákus olvasó, de szenvedélyes felolvasó is; minden alkalmat megragad, hogy felolvasson valami frissen lelt „bestiális hülyeséget”; ilyenkor felugrik, vadul hadonászik az újsággal, és legyőzve született gátlásosságát – „na, ezt hallgassák meg!” –, udvariatlanul félbeszakítja a körülötte folyó beszélgetést, hogy zengő hangon belescapjon a felolvasásba. Ismerve e szenvedélyét, Kandra előszeretettel nevezi magát „felfokozott Csebutikinnek”; ami egyrészt hódolat Csehovnak, de persze a félig orosz Kátyának is. Gondolom, szerelmes belé, persze amúgy Kandra-mód, vagyis gátlásosan,

lompos mackótürelemmel. Jóllehet ebben tévedhetek. Ám annyi bizonyos, és ebben a kedves Karl Kraus *Nörglerjének* rokona, hogy zsörtölődés, dohogás, fanyalgás, gánccsoklás dolgában aligha akad bárki, aki Kandrával felvehetné a versenyt. Olyanok együtt Kátyával, mint két kopott varjú vagy inkább varangyos béka: szájukból szakadatlanul csordogálnak a fekete epével telt mondatok, melyek eltávolíthatatlan foltokkal borítanak be mindent. Bevallom, néha én is beállok e vartyogókórusba. Gyertyákat gyújtunk; gyorsan fogy a vodka, magunkba tömjük a Kandra sütötte bámulatos spenótos palacsintát, aztán az asztalra kerül a pezsgő. Egy palack, két palack. Kátya meg én nekiszilajodunk, Kandrának mintha meg se kottyanna az ital, akármennyit iszik, soha nem rúg be, mindössze egyre gyűlölködőbb, no meg szellemesebb lesz. „Tararabumsztié”, éneklí Csebutikin képzelt intonációjával; „mindegy”, teszi hozzá, legyint, és tölt mindenkinek egy újabb pohárral. Írók kerülnek szóba, karmesterek, énekesek, néha még festők is. Senki nem állhat meg előttünk. A művészet története most nem egyéb kudarcos lázálomnál.

A harmadik palacknál Kandra belefog egy történetbe: „Képzeljék, a könyvtárban tavaly engem bíztak meg az ünnepi beszéd megtartásával. Nem lehetett kibújni, már mindenki sorra került rajtam kívül. Behívat az igazgató, és azt mondja, nézze, Kandra, nehogy valami rövid, tízperces, amúgy kutyafuttában összezsapott szónoklatot tartson, ismerem a maga hajlamát a hülyéskedésre, maga világléteében nagy bohóc volt, meg is látszik az előmenetelén; tudja, meg kell adni a nagy napnak kijáró tiszteletet, a mártírok, a pesti srácok, az oroszok, Kádár meg Bibó, és így tovább, és így tovább. Beszél, beszél, és ekkor hirtelen eszembe jut, hogy tizenöt évvel ezelőtt ez a szellemileg a végletekig lezüllött, bár egykor kétségkívül képességes férfiú, ami – *unter uns gesagt* – most annyit tesz, hogy mindig matematikai pontossággal tudta, hogy három látszólag teljességgel egyformán esélyes segg közül melyiket kell nyelvvel adorálnia, és aki ennek megfelelően már húsz éve üli meg szőrén az igazgatói széket; summa: ez a biztos pozíciója ellenére folyton a nadrágjába csináló félgazember – jelszava: »jobb félni, mint megijedni!« – szinte szórul szóra ugyanezt mondta tizenöt, de lehet, hogy húsz évvel ezelőtt, csak akkor a november 7-i beszéddel kapcsolatban. Egyébként, mint bizonyára tudják, a magam részéről *je m'en fiche de* november hetedikre, ráadásul nagy ívben teszek október huszonharmadikára, sőt még ideszámíthatják április negyedikét is, egy szóval nekem édes mindegy *tous les trois*, ahogy a tarokkozók mondják. De ez az állandósult igazgató felbőszített. Gondoltam magamban, ha egyszer erre vágytok, adok én nektek olyan terjedelmű, a nagy nap emlékéhez és jelentőségéhez oly méltó beszédet, hogy belefeketedtek vagy -zöldültök, *as you like it*. Legalább két hétig dolgoztam passzionátus kéjjel a szövegen. Eljött a pillanat, kiállok az emelvényre, és belefogok, vagyis elkezdem olvasni a legkülönfélébb forrásokból összepacsmagolt, legalább nyolcvan gépelt oldal terjedelmű beszédemet, de mindezenközben – megengedem, kissé sadista bosszúszomjijal – arra nagyon is vigyázok, hogy a már felolvasott lapokat mindig az olvasatlanok alá tegyem, így aztán még a legelső sorban ülő nagyfejűek sem tudják megjósolni, mennyi lehet még hátra. Meresztgetik a szemüket, forgatják a fejüket, nyújtogatják a nyakukat – mindhiába. Olvasok, egy órát, kettőt, szakad rólam a víz, de ugyanakkor mennyei kéjekkel látom, hogy a hallgatóság arcáról is ömlik a verejték, a szemek kidüllednek, a fejek kivörösödnek, a testek hullaszerűen elmerednek, általános gutaütés és totális összeroppanás fenyeget, az Általános Nem Birás, ahogy Gombrowicz mondja; legjobb lenne eret vágni az egész termen, már senki sem bírja, de nincs mese, birni kell tovább, nincs segítség, birni kell, áhítatos arccal végig kell

hallgatniuk a szónoklatot; *rette sich, wer kann!* Olvasok még egy órát, összezagyválok mindent, megemlítem a Rákosi-rendszer bűneit, Rajk újratemetését, idézek Szász Béla könyvéből, előcitolom Bibót, Aczél Tamást, Mérayt, Kuczka Pétert, Csohány Gabriellát, majdnem teljes egészében elszavalom nemcsak a *Piros a vér a pesti utcánt*, de az *Egy mondat a zsarnokságról* is, aztán minden összefüggés és gátlás nélkül belevágok a börtönből szabadult Zelk Zoltántól a *Sirályba*, továbbá Háy Gyula rádióüzenetébe; beszélék Bereiről, Andicsról, Biszkuról, Déry Tiborról, Lukácsról, Vásárhelyiről, Gimes Miklósról, Angyal Istvánról, mindkét Sipos Gyuláról, a pesti srácokról, Kádár szökéséről, Dobi alkoholizmusáról meg a Köztársaság téri állítólagos kazamatákról és kínzókamrákról; részleteket közlök az 1958. június 16-i időjárás-jelentésből, valamint az aznapi moziműsorból; aztán, anélkül *naturellement*, hogy a francia szöveget lefordítanám, idézek Castoriadis, Camus és Sartre idevágó cikkeiből, szólok ekként a *Les Temps Modernes* akkori és későbbi belső vitáiról is; bevonom az elemzésbe Hannah Arendt forradalomértelmezését is, mi sem természetesebb, hogy angolul; de higgyék el, mindezt így, ahogy most mondom, ebben a sorrendben, vagyis teljesen követhetetlenül, fittyet hányva minden külső vagy belső logikának, miközben természetesen megragadom az alkalmat, hogy sort kerítsek az Ilkovicz büfé esetére, Binda órnagy rejtélyes öngyilkosságára, no meg az Állatkert politikai okokból történt bezárására (nota bene: ez utóbbi teljesen magam szülte adat, de gondoltam, belefér); a híres, nagy bíró-sági ügyek mellett előveszek olyan ismeretlen pereket is, mint a Havrila Béláné Sticker Katalin és társai ellen lefolytatott eljárást, nem is beszélve a Wittner Mária és társai elnevezésű ügydarabról, égbekiáltó justizmordnak nevezem persze mindegyiket, eközben jó szónokhoz méltón eljátszom az ügyvédet, előadom az ügynevezett népi ülnökök felháborító közönyét, sztentori hangon közlöm a bíró ítéletét, egyszóval bohóckodom és izetlenkedem szemérmetlenül; odáig merészkedem, hogy némi kis elődúdolóással felidézem a *Pancsoló kislány* című slágert, attól se riadva vissza, hogy e bugyuta dalt a hazug kádári konszolidáció egyik legparadigmatikusabb szellemi termékének tituláljam, de hát nem lehet belekötni, senki nem szólhat egy szót sem, ha csak azt nem kockáztatja, hogy nevetségessé teszi magát, mindez méltó és igen aprólékos, a legkisebb, látszólag lényegtelen mozzanatot is görcső alá vonó megemlékezés a nagy napról és utóhatásairól, semmi más. Már három és fél órája tart a felolvasás, a talpam parázslék a szűk ünnepi kölcsöncipőben, úgy érzem, ha nem dobnak rám egy kézi-gránátot a nézők soraiból, akkor előbb-utóbb beszállítatnak az elmeosztályra, természetesen a hallgatókkal együtt: lesandítok az emelvényről, látom, hogy az első sorban vergődő igazgatómat a legkomolyabb vértolulás fenyegeti, nemkülönben a mellette ájuldózó minisztériumi kiküldötteket, ekkor arra gondolok, megkegyelmezek neki és a teremben ülő többieknek, meg persze magamnak is, és elhagyom a hátralévő négy oldalt, amúgy sem veszi észre senki, de aztán feltámad bennem a Karinthy-féle Énke, az a bizonyos rakoncátlan Márki, és azt susogja a fülemben a saját pimaszságának önélvezetétől mézédessé ittasult hangon: »Most már ne hagyd abba, most már járj végig velük a kutyakopogóst, hogysisne, most már nem menekülhetnek, olvass csak tovább, még ha a végén beleájulsz te magad is«, és én, mintegy lázálomban, de az utolsó nyavalyás betűig végigolvasom a szöveget.”

Vinnyogva röhögünk. *Se non é vero é ben trovato*. Mellényem hamufoltos, a kézelőm zsírpecsétet. Most rajtam a sor. Elmesélem, a költő Vajda János egyik álmát: a vészjósloán komor ég felhői mögül kibukkant egy hatalmas szőrös kéz, benne egy paprikás zsirtól vöröslő roppant szafaládé, miközben egy mennydörgő hang ezt kiáltotta:

„Zabáld meg, zabáld meg!” Elhallgatok. Kátya és Kandra valahova a semmibe néz. Nincs sikerem. Sebaj. Rácsapok az asztalra, még egy pezsgőt. A szobában vágni lehet a füstöt és az egyre alantasabb gondolatokat. Már nem is varangyok vagyunk, inkább emberszabású patkányok a lassan kilobbanó gyertyák bizonytalan fényében.

Aztán az utcán valahogy majd elbotorkálok a taximegállóig. Mozart léte pusztá holmány, Haydnt gyerekkorában agyonverték a burgenlandi parasztok. Kiérek egy térre. Valamikor ismertem, úgy hívták, Kálvin tér. Egy kalapos ember gigerliskedik a közepén. Dühit ez a túlóltözött alak, aztán rájövök, hogy én vagyok az. A hirtelen rám törő halálfélelem egy tábla vizet csúsztat az ingem alá.

Végül valahogy bemászom egy taxiba, a hosszú út némileg kijózanít; a sofőr buta tarkója önmérsékletre int. Büntudattól és verejtéktől csatakos fejjel szállok ki a taxiból. Van itt valaki?

Teljes a sötét; hogy ne vegyenek észre, meg se próbálok villanyt gyújtani, a kertre nyíló teraszon át megyek be a dolgozószobámba; itt meg hiába kapcsolgatom, nem gyullad ki a fény. Ütöm, verem a kapcsolót, mindhiába. Ekkor váratlanul, gyertyával a kezében a feleségem fantomszerű, hálóinges alakja jelenik meg az ajtóban. Kisvártatva egy másik, kissé korpulensebb hálóing tűnik fel. Eszter lányom az, nála is gyertya, melynek imbolygó fényében lekvárpöttyként vöröslenek véresre kapart pattanásai. Minden jel arra vall, hogy kettős örülesi jelenet kezdődik. „Áramszünet van”, indítja a duettet a rémült mezzoszoprán, „Mi van veled? Részeg vagy?” „Milyen szomorú az arcod, apa! Milyen kétségbeesett!”, egy terccel feljebb ekként kapcsolódik be a szoprán. Hogy létrejött a vágyott tercett, most *molto adagio* nekem kellene megzendítenem a bűnbánó ősz apát, a panaszos g-moll baritont, de én hallgatok. Hogy kerülnek ide ezek a gyertyák? Mintha ma már láttam volna őket valahol... A hálóingek lebegnek a könnyű huzatban. „Hogy nézel ki, részeg vagy, persze megint Kátyánál voltál. Minek jársz oda, a te korodban ez mégsem illő, csak lealacsonyítod magad ezzel a nőszemlélyel...”, folytatja a mezzo, és ekkor egy terccel följebb, *un poco appassionato* már-már belépne az esdeklő szoprán, amikor felüvöltök, de ez most a legkevésbé sem *lento*, még kevésbé *cantabile*, nem, ez egyszerűen valami túlvilági üvöltés. „Hagyjatok! Hagyjatok békén! Takarodjatok! Ki innen! Ki innen!” És egy eszelős lélegzettel elfújom mindkét gyertyát. Szűkölve botorkálnak ki, rájuk csapom az ajtót. Önutalattól bűzlő kört lihegek magam elé a sötétben. Lerángatom magamról a ruhát, valahogy bemászom az ágyba; egy bő félórán át oly mélyen alszom, akár Dosztojevszkij szerint a hajnali vesszőfutásra ítélték.

Aztán felriadok, és megint az álmatlanság.

9

Az ilyen esték után esküdzöm, hogy soha többé nem megyek Kátyához, de természetesen két nap múlva már ott vagyok megint. Ha kora délután érkezem, nagy az esély, hogy egyedül találom, Kandra ilyenkor még cédulázik a könyvtárában. Legutóbb is így történt. A lakásba a saját kulcsommal megyek be. A tágas nappaliban, Kátya állandó tartózkodási helyén félhomály, a vastag bársonyfűggönyök behúzva, csak a szomszéd szoba nyitott ajtaján szivárog be némi utcai fény. Kátya természetesen vastag párnák közt hever, kezében a CD-játszó távirányítója; az asztalon vodka, sajt; a hangszóróból a *Don Giovanni* szól. Már legalább egy tucat előadásban megvan neki,

de egyre vásárolja az újabbakat. A lakásban mindenfelé kották, lemezek és könyvek hevernek. Egyáltalán: itt mindenből kisebb készletek halmozódnak fel. Van nyolc *Otello*, öt *Falstaff*, négy *A végzet hatalma*, kilenc *Figaro*, hat verzió a Beethoven-vonósnégyesekből, legalább öt teljes sorozat a Mozart-zongoraversenyekből, és még több száz, ha ugyan nem ezer különféle lemez. Úgy tudom, Kátya három Gogol-összkiadással rendelkezik. Bizonyos, hogy legalább huszonnégy fekete selyemruha lóg a szekrényben a hozzájuk illő fekete cipőkkel. Nem kérdés, hogy az alsóneműje is fekete. A kamrában több tucat vodka és pezsgő. Konzervhegyek. Noha mindez korántsem az előrelátásról, de sokkal inkább a habzsolási kedvről tanúskodik. Ha jól tudom, még tart az öröksége, de néha már kénytelen kisebb fordításokat is elvállalni. E munkákat gyorsan, de felületesen, gondatlanul végzi, persze csak fütttyentenie kell, és Kandruska már ugrik is, hogy kijavítsa a hibákat.

Köszönés helyett ingerült kitöréssel fogad: „Magát soha nem idegesítette ez a Donna Anna?! Elviselhetetlen hisztérika. És persze titokban dühöng az apjára, hogy a munka dandárjának elvégzése előtt megugrasztotta az álarcos lovagot. A professzor úr még soha nem gondolt rá, hogy végig az egész operában szinte izzik a kielégületlenségtől?! És Elvira is rémes. Szerintem egyszerűen csúnya nő, kövérkés, pattanásos, ráadásul valószínűleg szemüveges. Csak egy alkalomra kellett, akkor is sötétben. Nem csoda, hogy Don Giovanni menekül ettől a folytonos *abbandonata-traditore* kotkodácsolástól. Zerlina az egyetlen épeszű nőszemély az egész darabban. És ő aztán tényleg átkozottul csinos.”

„Ne felejtse el, Kátya, hogy Zerlina parasztlány, míg a többi nő nemesi származék. Anna és Elvira be van zárva az áriák ceremoniális világába, Zerlina inkább dalokat énekel, mintsem áriákat, így aztán sokkal szabadabb. Persze ez a szabadság csak látzólagos, pusztán dramaturgiai szabadság.”

„Nem, nem!”, kiáltja Kátya, és az érvelés szenvedélyétől már-már felül a diványon, de aztán észbe kap, és lustán visszahanyatlik párnái közé. „A vicc az, hogy Zerlinának tényleg nem kell Don Giovanni! *A La ci darem la mano* jelenetben csak kacérkodik vele, csak szédíti! Nem a kormányzónál és Annánál, itt, Zerlinánál bukik meg a lovag!”

„Jól van, jól van, lehet, hogy igazad van, de ne kevered össze a valóságot az operaszínpaddal. Ne felejtse el, hogy mindazt, amit mondasz – ha tetszik, ha nem –, mégis csupán a zene dramaturgiájából következted ki.” Érzem, hogy itt valami ellentmondásba keveredtem, de mivel Kátya mégsem Boltánszki, bízom benne, hogy nem fogja észrevenni. Mindenesetre gyorsan lezárom a témát: „A művészet és a valóság világa két világ. Te meg mintha hajlamos lennél eltekinteni ettől.” Leülök a divánnyal szemközt a fotelba, iszom egy kupica vodkát, és rágyújtok: „Na jó, elég az esztétizálásból. Inkább beszéljünk rólad, kedvesem. Folyton heversz. Miért nem csinálsz semmit? Így nem lehet élni, matuska. A tested már elnehezedett, előbb-utóbb elhájásodik a lelked is. Meg aztán egyszer már búcsút mondhatnál ennek az örökös feketének”, ilyesmiket papolok.

Válasz helyett Kátya dúdolni kezd: „Ezt már mondta, mondjon mást, ezt már mondta, mondjon mást is.” Aztán megkérdi, hogy ugyan mit kellene csinálnia? Az élet célja az élés maga. Ezenkívül miért kellene csinálni bármit is?!

Erre a kérdésre valóban nem tudom a választ. Régebben talán tudtam. Vagy legalábbis azt képzeltem, hogy tudom. Ma már nem. Felhajtok még egy pohárával. Aztán mással próbálkozom:

„Mi lesz, ha elfogy a pénzed?”

„Majd igyekszem megint örökölni.”

„Legalább énekelhetnél néha.”

Erre felvillan a szeme, és azt mondja, rendben van, énekelni fog, de csak akkor, ha Eszter kíséri...

Ezen felháborodom: „Megtiltom ezt a gúnyos hangot! Nincs jogod így beszélni a lányomról pusztán azért, mert...!” De hogy miért is voltaképpen, azt már nem tudom. Vagyis tudom, hiszen nyilvánvaló, hogy a mondat így folytatódik: „azért, mert csúnya”, csakhogy ezt nem merem kimondani.

Kátya is felhevül, és megkérdi, mit csináljon, ha egyszer gyűlöli őket. A lányomat is meg a feleségemet. „Tudom, hogy ők is gyűlölnék. Veron az egyetlen ép lelkű ember abban a házban. A maga életét ők tették tönkre, a lánya meg a felesége, mindenekelőtt a felesége! Kik ezek voltaképpen? Senkik és semmik! Ha eltűnnének a föld színéről, észre sem venné senki. Ők csak a maga révén élnek! Tönkretették az életét!”

„Ha már, akkor inkább fordítva”, mondom csendesen.

Ugyan miért beszélek így, mondja még emeltebb hangon, miért vádolom magam? Mintha ő, Kátya nem venné észre, hogy az utóbbi időben egyre csak fogyok. Beesett az arcom, fénytelen a tekintetem. Látja, hogy beteg vagyok, talán súlyosan beteg, és a családom egy lépést sem tesz a gyógyulásomért. „Talán észre sem veszik!” Ezt már szinte rikácsolva mondja. Felpattan a díványról. Vállkendője lecsúszik a földre. Hadonászik.

„Ülj le, Kátya. Való igaz, beteg vagyok. Rák, gondolom. Valószínűleg a tüdő. Ugyan mi más lenne ennyi cigaretta mellett?”

Erre belekezd az unalmas verklibe, hogy hát miért nem megyek orvoshoz? Azt követeli, igen, követeli, hogy menjek orvoshoz. De hiszen a feleségem is orvos, kiált fel egy koloratúrszoprán szenvedélyével. Mi az, hogy nem vesz észre semmit? Körülveszi magát mindenféle írőcskákkal, könyvbemutatókra jár, közben a férje meg szenved. „Nincs más kiút, azonnal el kell hagynia a családját. Hiszen maga sem szereti őket! Minek ez a színjáték?”

„Ostobaságokat beszélsz, Kátya. Egyébként voltam orvosnál. De minek ide orvos? Mit tehet itt egy orvos?” Benyúlok a mellényzebembe, és odamutatok Kátyának egy kicsinyke, fehér dobozkát: „Meghalni orvos nélkül is lehet.”

„Honnan szerezte ezt? Ki adta magának?”

„Ugyan mi végre volnék a Beethoven-émlékgyűrű tulajdonosa, ha még ennek az aprócska, örök álmot hozó fiolának a megszerzése is gondot jelentene számomra? Egy tisztelőmtől kaptam, aki persze orvos egyben. Ami a nevét illeti, természetesen *nie sollst du mich befragen*. Úgyhogy esetemben így módosul a mondás: orvos nélkül még meghalni sem lehet.”

„Ez rettenetes. Ezt nem akarom elhinni. Kérem, könyörgök, gyógyíttassa magát!”, mondja Kátya, és valóban összetett kézzel letérdel elém a szőnyegre. Hogy biztos van valami remény. Hogy nekem, állítólag, élnem kell, mondja. Dolgoznom kell, mondja sirós hangon! Ráadásul azt mondja, hogy utazzam el valahová. Valahová külföldre! Ott esetleg kezelhetném magam!

„Inkább magaddal törődj! Ez nem élet, ez a diványvegetálás. Férjhez mehetnél.”

„Minek? Férfit így is kapnék dögivel. Több gyerek meg nem kell.”

Most csendben vagyunk egy darabig. Szívom a cigarettát.

„Figyelj rám, Kátya. Ülj vissza. A fejedelmek, az uralkodók egyik legfőbb előjoga a megbocsátás. Régebben én is rendelkeztem ezzel a joggal. Király voltam, fejedelem.

Képes voltam megbocsátani csaknem mindent. Megbocsátottam az emberek butaságát, a mindent elborító förtelmet, nagyvonalúan átengedtem saját sorsának a világot. Még Beethovennek is megbocsátottam a *Kilencedik szimfónia* zárótételét. Mára kivesszett belőlem ez az egyetemes *misericordia*. Már nem a megbocsátás királya, hanem a gyűlölködés rabszolgája vagyok. Bosszúszomjas lettem. Fejemben nyüzögnek az alantasnál is alantasabb gondolatok, kicsinyes vagyok, mocskolódó. Egy ostoba mondat, egy félresikerült gesztus a fogcsikorgatásig idegesít. Kifejlődött bennem egy borzasztó készség: tévedhetetlen biztonsággal képes vagyok másodpercek alatt felismerni egy ember leggyöngébb pontját, azt a helyet, ahol a legebezhetőbb. És ha nem szürok is oda, de máris megvetem az illetőt, hiszen hagyta, hogy kiismerjem a gyengéjét, az ilyen ember pedig szemétre való salak.

A zene is elhagyott. Vagy felfoghatatlan és súlyosan nevetséges ágálás az egész, vagy naponta megalázó szembesülés. Hát hogyan létezhetem én, ha Mozart, Bach, Beethoven is élt? Hogyan lehetséges, hogy egy földgolyón éltem velük?! A mesterek zenéje minden pillanatban kinyilvánítja pondró mivoltomat. Hogyan magyarázhatná egy férreg a *Missa Solemnist*? Nyilván sehogy, legfeljebb annyit tehet, hogy megalázottságában lerántja a maga pondróságához a művészet legnagyobbjait, és kimutatja, hogy bár magasabb fokon, ők sem egyebek – pondrónál. A pocsolalény kicsinyes bosszúja ez. Lehet, hogy régen csak közönyös voltam, semmi más? Lehetséges, hogy a megbocsátás nem volt más, mint végtelen gőg és lenézés? Hogy üresség volt csupán? Ha így volt, ezt nem tudom megbocsátani magamnak. Ha végignézek az életemen, azt látom, hogy hiányzik belőle az összhangzó értelem, ahogy mondani szokták. Hiányzik belőle a belső mag. Ha ez nincs meg az emberben, akkor nincs benne semmi. Leéltem az életemet bármiféle kimutatható belső tartalom nélkül. Mindent elborít a sivár unalom. Minden unalmas a szememben, minden banális. Ez a monológ is, amit most előadok. Hazugság ez is, semmi több. Beszélek, beszélek, csak azért, hogy élvezzem a hangom, csak azért, hogy sajnálatot keltsek önmagam iránt. És közben rettentően szégyellem magam. Most már csak azzal kell törődnöm, hogy legalább a finálé legyen remekbe szabott. A véget vágyom, ahogy Eszter Wotanja éneklé, a véget.”

Csak beszélek, csak beszélek, akár egy felhúzott papagáj, és közben egyre inkább undorít ez a szellemi macskajajjal telt áriázás. Minek kevertem ide Esztert. Ráadásul most különösen idegesít az az ellenszenves szokásom, hogy mindenre tudok legalább egy frappánsnak vélt idézetet. Hazug minden szavam, beleértve természetesen azokat is, amelyeket a hazug szavaimról mondok. De ez a felismerés nem változtat hazug mivoltukon, miként az sem, hogy ha nem tévedek, életemben most először beszélek így. Szegény Kátya! De hát ki mással beszélhetnék ilyen őszintén!? Tudom, hogy ördögi körbe kerültem, de éppen azért ördögi, hogy ne legyen belőle kigázolás. Mindig is hazugságban éltem, ráadásul a legveszélyesebb, a legreménytelenebb hazugságok, egy általam gyártott kategóriával szólva a halogató hazugságok hálójában. Tapasztalataim szerint a halogató hazugságok osztódási ideje rémisztően rövid, rákos sejteként, félelmetes ütemben szaporodnak. Kimondunk egyet, és máris a nyakába hág a másik, amelyről persze azt hisszük, hogy megsemmisíti az előzőt. Hiszen a halogató hazugság mindig az igazság álarcájában lép színre. Ilyen halogató hazugságszvit a Kátyának előadott monológom is. És miközben eldalolom, egészen más jár a fejemben, és miközben előéneklek, pontosan tudom, hogyan végződik majd ez a nap, hasonlóan sok más hasonló naphoz, pontosan tudom, hogy ha majd felálltam, hova megyek, és miféle ügyletekkel töltöm időmet. És ettől a gondolattól még jobban elfog az ön-

gyűlölet. Ám ennek ellenére most már csak azon töprengek, hogyan szabadulhatnék minél előbb és minél zökkenőmentesebben.

Egy ideje feltehetően magamban beszélek, mert most azt hallom, hogy Kátya ragadta magához a szót. Valami olyasmit mond, hogy mindez csak a betegségem következménye, azért látom ilyen hasadtn a dolgokat, továbbá, hogy úgy viselkedem, mint egy Dosztojevszkij-figura, aki folyton megrágalmazza magát, hogy mindez leginkább a családom bűne, ahol senki sem veszi észre, hogy szenvedek; annál több az okom, hogy haladéktalanul szakítsak velük, külföldre utazzam, kipihenjem és összeszedjem magam. Ha nincs elég pénzem, majd ő, Kátya biztosítja a megfelelő összeget. És így tovább.

Még arra sem veszem a fáradságot, hogy határozottan elutasítsam, gyors egymásutánban felhőrpölök két pohárka vodkát. Kifelé ebből a jelenetből. A tarkómon kiüt valami könnyű lepedék. Kátya nyilvánvalóan nem értett meg semmit. Hála istennek. *Ecco il tempo di fuggir*, ahogy Leporello mondja. Túljátszottan öreges mozdulatokkal szedelődzködni kezdek.

„Egy idő óta olyan nehéz a lelkem”, mondja váratlanul Kátya. Nincs mit tenni, vissza kell ülnöm.

„Szomorú vagyok, boldogtalan. Rám tört a spleen, professzor úr. Minden bánt, a fény, a sötét, a zaj, a csend. Kandra is csak idegesít. Az a baj, hogy bármennyire adja a vitriolos nyelvű nagyvadász, a lelke mélyén ő is csak öleb. Nincs más vágya, mint megülni a szoknyám mellett. A legszívesebben azonnal feleségül venne. Tudom, hogy magának igaza van, hogy elviselhetetlen ez a diványvergődés, hogy valamit kellene kezdeni az életemmel, de mondja, mit tegyek? Sokszor ülök itt, a zene szól, felhajtok egy-pár pohár pezsgőt, és közben egyfolytában azon töprengek, mit tegyek. Hogyan lehetnék boldog? Hát lehetséges ennél fontosabb kérdés? Már nem figyelek a zenére, egyre csak töprengek, tépelődöm. Később a zene is elhallgat; én egyre csak töprengek; végül már azt sem, csak bámulok magam elé. A délután meg szép lassan elcsorog. Aztán megjön Kandra. Előveszünk még egy palackkal, és én továbbra sem tudom, hogy mit tegyek.”

„Esküszöm, hogy fogalmam sincs róla. Nem tudom, kedvesem.”

„Lépjek megint színpadra? Énekeljek megint?”

„Nem tudom, Kátya, tényleg nem tudom.”

„És mi van, ha kiderül, hogy tehetségtelen vagyok? Mondja, lehetséges, hogy tehetségtelen vagyok?”

„Nem tudom, Kátya, nem tudom. Boldogság, Élet, ezek amolyan múlt századi, oroszos dolgok.”

„Menjek férjhez? Kandrához netán?”

„Nem tudom.”

„De hát magának tudnia kell. Könyörgök, segítsen!”

„Te magad mondtad, az élet célja az élés maga. Hát akkor élj. Élj, akárhogy. Élj, ha tetszik, céltalanul. De most már tényleg mennem kell, mátuska.”

„Segítsen! Magán kívül senkim nincs. Mondja, hogyan lehetnék boldog? Hogyan lehet boldog az ember?”

„Ó, ez nagyon egyszerű. *Trés simple*. Hát nem emlékszel? Pedig az egyik pénteken te is énekelted. Éppen szilveszter volt, babám:

*Glücklich ist,
wer vergißt,
was nicht mehr
zu ändern ist.*”

„Komm, sing mit mir!”, tárom szét a karom, akár valamiféle tábeszes operett-tábornok. Kátya szája megvonaglik, elfordítja a fejét, helyettem is szégyelli magát. Szeme – tőle szokatlan módon – könnybe lábad. Nem tagadom, kissé bánt, hogy kegyetlennek látszom, sőt talán valóban az is vagyok, de most nem tehetek mást. Igaz, máskor sem. Nem segíthetek. Senki sem segíthet senkin. Begombolom a mellényem.

„A Holdba megy?”, kérdi fojtottan Kátya. Valamit, úgy látszik, mégiscsak felfogott. „Lehet. Rám fér egy kis nyugalom.”

„Dolgozni fog? Ígérje meg, hogy dolgozik!”

„Jó, majd dolgozom. Ma délután kimutatom, hogy Bach nagy zeneszerző volt.”

„Kérem, ne beszéljen így. Ijesztően keserű ma délután. Nem baj, ha ma nem dolgozik, ha valami mást csinál, az is jót tesz. Még mindig jobb, mint hazamenni azokhoz a nőkhöz.”

Ez a Kátyától merőben idegen, kétértelmű célzás most a végletekig nyugtalanít. Minek is beszéltem. Hiszen Kátya nem lehet tanú. Kapkodó mozdulatokkal menekülök. Még arra sincs türelmem, hogy leintsek egy taxit, szinte rohanok, így aztán hamarosan befordulok a Hold utcába. Verejtékben ázva érkezem meg a legfelső emeletre. Nincs szomszéd. Amikor belépek a csendes kis garzonba, lihegve rogyok le egy székre, és fuldoklóként nyúlok a telefon után. Fejből tárcsázom a mobilszámot. Elhadarom a szokásos néhány szót, aztán leteszem a kagylót. Pár percig feszülten ülök. Megtörlöm a szemüvegem. Nem gyűjtök rá. Megszólal a telefon. Már az első csöngés közben felkapom, és megint belebeszélek pár mondatot.

Aztán lefürdöm, megborotválkozom, hálókabátot öltök. A kamrából előveszek egy jobbfajta whiskyt. Mondjuk egy palack Taliskert. Nincs szomszéd. Leülök a fotelbe. Töltök magamnak. Gyorsan egy finom szivart. A maradék időben nincs más dolgom, mint a várakozás.

Hamarosan csöngetnek. „Szevasz, Ozmin”, üdvözl az ajtóban egy dús idomú, vörösszőke sörényű nő, mögötte egy ugyancsak telt keblű fekete áll. Csuklójukon vékony, de erős aranybilincs kapcsolja össze őket. Félreállok; a vörös lép be először; otthonos és határozott mozdulattal behúzza maga után a kissé tétovázó feketét.

10

Péntek esténként a nappaliban állok, és fogadom vendégeimet. Noha ez elégtelen meghatározás, mert manapság már sokkal inkább a feleségem vendégei jönnek péntekenként.

Irodalmárok.

Jóllehet régebben sem csupán zenészek jártak hozzánk, és a filozófusok, történészek, matematikusok és egyéb természettudományos emberek – no meg az elmaradhatatlan besúgók – mellett jelentős számban képviseltették magukat a betű hivatásos vetői is, mégis: újabb kori tényerésük, mi több, egyeduralmuk mindenképpen figyelemre méltó. És ami még inkább érdekes, hogy a legutóbbi időben már nemcsak péntekenként lepik el a házat, és számíthatok rá, hogy a legváratlanabb időpontban és

helyen ütközöm beléjük. Fogat akarok mosni, benyitok a fürdőszobába, ám ott éppen egy irodalmár végzi a dolgát, mégpedig, ha jól tudom, egy neves Petőfi-kutató. Csak vállat von, mikor megkérdem, miért nem zárja magára az ajtót, és visszamélyed egy folyóirat tanulmányozásába. Hogy isznak és esznek, mégpedig sokat és válogatva, annál mi sem természetesebb. De azon már komolyan meglepődtem, hogy Annamari, az ezüst orrbavalós, első kötetes *poetria* a múlt héten „csersavasnak” találta, ezért szó-davízzel hígította a tavaly Montalcinóból hozott Brunello Riservát, amelyet ráadásul kedvenc cégemnél, a Casanova di Neri háznál palackoztak. Klimpiroznak a zongorán, beleokádnak a fürdőkádba, igaz, ez utóbbi csak háromhavonként fordul elő. Engem legföljebb amolyan érdekes csodabogárnak tekintenek („Tolsztojt meg Goethét olvas az öreg”), afféle közepesen zavaró bútoradarabnak – valahogy itt ragadt, de hamarosan felvittjük majd a padlásra, míg el nem jó a mindent megoldó lomtalanítás –; így aztán többnyire keresztülnéznek rajtam, ami természetes, hiszen nem hozzám járnak. De hogy kihez voltaképpen, az már kérdéses. Egy kissé Eszterhez, még inkább a feleségemhez – akit, számomra kínosan pretenciózus módon, előszeretettel szólítanak „Anna asszonynak” –, ám leginkább önmagukhoz, ha nem tévedek. Mert ez a népség, immár sajnos hosszú évek tapasztalata mondatja ezt velem, legfőképpen arról ismer-szik meg, hogy csak és kizárólag a hasonszőrűek társaságában képes elgondolni és eltölteni a maga életét; a szellemi világ más területein eleinte bizonytalanná és elfogó-dottá, később gyanakvóvá, legvégül pedig egyenesen támadóvá és vérszomjassá válik. Észbontóan belterjes világ, amely meghökkentően érzéketlen a többi művészeti ág, leg-elsősorban pedig éppen a zene jelenségei iránt. Valóban: sok év alatt jószerivel még egyetlen irodalmárral sem találkoztam, aki a legcsekélyebb jártasságot, netán érdeklődést mutatta volna a klasszikus zene területén. És ami a legkínosabb, megdöbben-tően felületes fecsegésükkel, ám ugyanily mértékben megdöbben-tően szellemes és epés és, mi tagadás, fölöttébb szórakoztató pizskálódásaikkal, pletykázásukkal a feleségem és lányom irodalmárai végleg kiszorítják a szalonból például a filozófusokat, nem is beszélve mondjuk a matematikusokról. A zenészek már korábban elmaradtak, és ha őszinte akarok lenni, akkor ez fáj a legkevésbé. Bár ha felidézem, hogy nem is olyan nagyon régen még a később oly tragikus véget ért, állítólag közös öngyilkosságot elkövetett Tritonus vonósnégyes játszotta a teraszon a „Dissonanzen-kvartettet”, összeszorul a szívem.

Az irodalmárok előzönlése mindenekelőtt a feleségem műve; bosszúműve, ha úgy tetszik. Meglehet, ez igazságtalan megfogalmazás. Tisztában vagyok vele, hogy a ze-nészeket, ha nem is az aktívakat, de elsősorban úgynevezett tudományos kollégáimat én magam martam el a háztól. Noha ez túlzás, hiszen semmit sem tettem annak ér-dekében, hogy többé ne látogassanak. Éppen ez az: nem tettem semmit. Ám ezt na-gyon is hangsúlyosan tettem. Legyünk őszinték, már nemigen érdekelnek az Urtext-kiadásokban fellelhető szöveghibák. Hidegen hagy egy frissen felfedezett Montever-di-levél. Elkerültem kollégáim társaságát, többé nem tárcsáztam a telefonszámukat. Nem el-, hanem lehagytam őket. A megmaradtak elűzéséről meg gondoskodtak az irodalmárok.

És természetesen a zenészek elmaradása Kátya távozásával is összefüggött. Mert a péntek estéknek Kátya nem csupán erotikus, hanem muzikális középpontja volt egy-ben. Kérdés persze, elválasztható-e a kettő. A mi péntekjeinken mindenesetre elvá-laszthatatlanul összenőttek. Mert a zene erotikus csáberejét, különösen, ha azt Kátya testesítette meg, mindenkit maga alá teperő érzéki hatalmát még azok is megérezték,

akik egyébként süketek és vakok voltak e szféra tisztázatlanabb vagy, mondjuk így, tisztátalanabb oldalai iránt. Ebben az erotikus légkörben még Eszter lányom is egyrészt átszellemültebben, másrészt testesebben létezett; bár nem szépült meg, arca, teste, járása, tenyere, egész fizikai lénye mondhatni kromatikus színekkel telítődött, furcsa bitonális akkordokat hallatott. Akarva-akaratlanul, de Kátya vetélytársnője lett, és ez még akkor is hevítette a vérét, és kettősüket látva-hallva némiképp a szemlélőket is, ha esélye sem nyílt a győzelemre; bár, amint később Kátyától megtudtam, éppen ekkor, az egyik különösen szilaj péntek éjszakán találkozott először a testi gyönyörrel, amely egy tolóharsona szakos konzervatorista alakjában látogatta meg emeleti hálószobájában árválkodó ágycát. Ám fájdalom, *e cause célèbre*re egyidejűleg *cause unique*-nek bizonyult, legalábbis a nagy bajszú rézfűvös vonatkozásában.

Különös módon talán egyedül a feleségem volt az, akit közönyösen hagyott a régi péntekes hangulata. Vagy ki tudja. Lehetséges, hogy ekkoriban kezdte el élni másik, rejtett, titokzatos életét, ám az is kérdés, hogy e színpalak mögötti élet vajon nem az én agyszüleményem vagy homályos vágyálmom csupán? Annyi bizonyos, hogy modorában, egész külső megjelenésében egyre nagyobb szerepet játszott a zene iránti közöny és az elutasító lenézés, ami igencsak meglepő, ha most felidézem magamban régi operalátogatásaink és az utánuk következő éjszakák perzselő emlékét. Természetesen fokozatosan alakult át; minél izzóbbá vált a légkör, annál inkább kihűlt a feleségem. Minél testesebb lett a lányom, annál szoborszerűbb lett a feleségem. Minél kromatikusabban villódzott Eszter, annál korálszerűbben zengett Anna. Legelőször is megváltoztatta hajviseletét, hosszú, mélyen a vállá alá hulló, négykezeses közben ficánkolásra igencsak hajlamos gesztenyebarna fürtjeit most nagyasszonyos kontyba tornyozva viselte. Ruhatárát ugyancsak átalakította, a korábbi élénkebb színek helyét most pasztelles árnyalatok foglalták el. A pompás kancahátsóját előnyösen kiemelő harangszoknya helyébe a kijózanító zsákruha, olykor a decens kiskosztüm lépett. Ekkoriban költözött lényébe az a márványhideg, már-már anyakirálynői fenség, amely rám rendkívül lehangolóan hatott. Holott, ha más ekkor talán még nem is, én aztán tudtam: tombol ebben a főnemesi testben épp elég szenvedély. Mégis: mostantól ritkábban kerestem fel ágycát. Ám ilyenkor sem leltem meg a várt kéjeket, mert Annám kelleetlenül, mintegy félrefordított fejjel engedett magához. Talán már ez is része volt később teljes pompájában kibontakozó bosszúhadjáratának. De elképzelhető, hogy némi kis üröm keveredett ekkor Annám örömebe, hiszen ekként önmagát is megfosztotta a gyönyörtől. Nem tudom. Mert hiszen ki tudná megmondani, vajon ekkoriban vágyott-e még egyáltalán az általam kínált kéjekre, és nagyon is elgondolható, hogy egyébként sem kívánta már öregedő testemet. Ha így van – és ki bizonyíthatná az ellenkezőjét –, akkor csak kapóra jött neki a Kátya-botrány, amelyet úgy élt meg, akár a család és Eszter ellen elkövetett merényletet. Minek következtében úgyszólván legálisan zárhatta el tőlem ágycát. Nem tudom. Akkor sem tudtam, és most már egyre kevésbé tudom. Mindenesetre a dolgozószobába ekkor rakattam be a zöld bőrdíványt.

Mindez nem jelenti azt, hogy a feleségem erotika nélkül maradt. Csak mostantól, úgymond, szublimálta, pontosabban más területre irányította át ösztöneit, és a házastársi ágy helyett az irodalomban találta meg érzéki táplálékát, ami igencsak sajtyszerű, hiszen keresve sem lehet találni erotikamentesebb szférát, mint az irodalom, pontosabban az úgynevezett irodalmi élet.

Ha jól rémlik, nem sokkal Kátya távozása után, egy könyvhéten kezdődött az egész.

Be kell vallanom, noha egy ízben nekem is jelent meg ekkor kötetem, voltaképpen viszolygok, mi több, undorodom a könyvhét túlságosan hangos intézményétől. Am az irodalmároknak olyan, akár a katolikusoknak a Szent Jobb körbevitel. Egymást érik a felolvasások, dedikálások, fogadások; mindenki megrészegülten rohangál, és korántsem pusztán átvitt értelemben. A feleségem egy irodalmár unokahúg vagy unokaöcs betege révén került el az egyik rakparton veszteglő hajón rendezett szombati állófogadásra, és aztán – ki tudja, miféle ötlettől vezéreltetve – meghívta az egész társaságot a házukba. Engem és Veront tökéletesen felkészületlenül ért a dolog, az előző napi vacsora roncsai javarészt még eltakarítatlanul álltak a konyhában, ital- és ételkészleteink igencsak megdézsmálva, így zavartan toporogtunk, mikor egymás után érkeztek az autók és taxik, hogy aztán a fogadásról lopott palackokat kézfegyverként előreszegezve a már erősen beszeszelt társaság, köztük – *quelle surprise!* – az elfogódottan lépkedő Boltánszki, nagy hangerővel birtokába vegye a szobákat és persze a kertet. „Éreztek otthon magukat! Csak semmi feszélyezettség!”, adta ki a jelszót a feleségem, ám e felszólításnál mi sem lehetett fölöslegesebb, hisz e társaság fesztelenségénél csak étvágya és alkoholszomja volt nagyobb. Pillanatok alatt szétdőlték a rózsaagyások, a bokorról habzsolták a félérett paradicsomot, lehamuzták az álmosan előtámolygó Magda macskát. Néhány perc múlva feldüböggött valami alternatív rockzene. Beültem a nappali sarkában álló fotelbe.

Utólag beegondolva mégsem éreztem tökéletesen félresikerültnek az estét. Bár kétségkívül ekkor kelt lába a dedikált *Vér és arany* kötetemnek – melyet aztán kiterjedt antikváriumi kapcsolataim révén sikerült két hét múlva ötszörös áron visszavásárolnom –, és az is igaz, hogy ekkor okádtak bele először a fürdőkádba, mégsem tagadhatom, hogy felvillanyozott e társaság hajmeresztő gátlástalansága, hisz olyan életmódról, szemléletről adott hírt, amelyet korábban csak pletykákból ismertem. Noha – a feleségemmel ellentétben, aki már korábban is nyomon követte a nagyobb és kisebb szépliteratúrai eseményeket – semmi közösséget nem éreztem újabb irodalmunkkal; jómagam, őszintén szólva, leragadtam a régi oroszoknál, franciáknál meg németeknél, a magyarok közül talán egyedül Arany, valamint a felvilágosodás előtti irodalom lelkesített, és eszem ágában sem volt, hogy változtassak eme csököttségemen. Mégis: ez a társaság új volt, lendületes, és úgy tűnt, éppen a megfelelő pillanatban érkezett, hogy ha hosszú távra nem is, legalább egy, netán két estére némiképp kitöltse a Kátya távozása után keletkezett fájdalmasan unalmas teret.

Egyszóval azon a minden értelemben felhőtlen nyári estén végeredményben jól szórakoztunk. Megismerkedtem Böröczcel, a novellistával, Mocsáryval, a drámaíróval – Eszter mindkettőjükkel táncolt a teraszon –, meghallgattam néhány vaskos irodalmi pletykát, elnéztem a szerzők körül tolongó irodalmi és félirodalmi szajhák és félszajhák, mi tagadás, fölöttébb attraktív seregét; adtam Annamarinak egy ezrest taxira. Elszívtam másfél hasisos cigarettát. Másra nem emlékszem. Hajnali háromkor azzal a hittel tértem nyugovóra, hogy ezen az éjszakán valószínűleg először és utoljára láttam látogatóink nagy részét, és jóllehet egészében felvillanyozó estét töltöttünk együtt, semmi okom és kedvem, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is elmélyítsük kapcsolatainkat.

Így aztán nem is igen vettem komolyan, amikor az elkövetkező napokban összesen mintegy fél tucat dedikált kötetet hozott a posta, ám – figyelemre méltó módon – a címzettek, vagyis Eszter, a feleségem, valamint jómagam tekintetében jelentős szóró-

dást mutattak a küldemények. Ha jól emlékszem, egyetlenegy szerző sem akadt, aki mindhármunknak elküldte volna írományait, Böröcz, a novellista például egy példányt küldött nekem, valamint egyet a két hölgynek, utóbbit közös dedikációval látta el. Mocsáry csak a nőknek küldött egy-egy kötetet. Annamari – újabb furcsaság – csak nekem, persze dedikáció nélkül. És volt még egy unikális küldemény, Sómann, aki, mint hírlett, a megalázóan költőietlennek tartott Sóváriról hangszerelte át ekként a nevét, és aki – alkalmasint finom Ady-reminiszcenciaként – az előző este azzal keltett komoly figyelmet, hogy fölmászott az almafára, ahová aztán a lenge szoknyás lánykák felváltva hordták ki a fröccsöket, summa: ez a Sómann kizárólag Eszternek dedikálva postázta legutóbbi verseskönyvét. Bevallom, mulatságos szórakozás volt, mikor esténként bemutattuk egymásnak küldeményeinket. Hogy is lehetett volna komolyan venni ezt a *potpourrit*. Így aztán komolyan megrökönyödtem, amikor a két hét múlva következő péntek reggelén a feleségem megjegyezte, hogy este a szokásosnál nagyobb mennyiségű sörré és szendvicstre lesz szükség, mivel „meghívta a fiúkat”, és legnagyobb rémületemre egy telefonszámokkal sűrűn teleírt papírt nyomott a kezembe, miközben felszólított, hogy „az egyszerűség kedvéért” a piros kereszttel megjelölt számokat én magam tárcsázzam fel mielőbb. Mint később kiderült, a kék ponttal jelölteket Eszter, míg a fekete körrel ellátottakat a feleségem vállalta magára. Ekkor őszintén megrettentem, hisz ez a feleségemtől merőben szokatlan tette kész gyakorlatiasság, mely a jelek szerint Eszter lányomban lelkes szövetségest talált, nem sokban különbözött egy nyílt hadüzenettől. Akkor hát bekerítettek. Akkor hát az élőzene helyét a nyomorúságos gépzene veszi át. Akkor hát Kátya bukásával együtt buktam én is, akkor a jövőben le kell mondanom arról, hogy a magam ízlése szerint alakítsam a péntek estéket, akkor hát némán el kell túrnöm a feleségem és a lányom bosszúját. Mindezt egy szempillantás alatt megértve, Veron tekintetét keresve fölnéztem székemből, ám neki – mi sem természetesebb – éppen ekkor akadt valami dolga a tűzhely körül. *C'est fini*. Fölálltam, és egyetlen szó nélkül elhagytam a konyhát.

Tehát péntekenként a nappaliban állok, és fogadom vendégeimet, akik többnyire immár a feleségem és a lányom vendégei. Egyre többen vannak, és egyre életesebbek, ha már Ady is szóba került. Később aztán nem sok dolgom marad, borospoharral a kezemben behúzodom az egyik csendesebb sarokba. E kényelmes fotelből, akár az öreg Rossini a híres szombati *jour fixe*ek egyikén, zavartalanul szemlélhetem a társaság minden apró mozdulatát, együtt őket és egyenként, külön; a feleségem fenséges, de azért mindenkivel szemben kissé anyáskodó, noha soha nem édeskés vagy szentimentális modorát, Eszter lányom kissé hisztérikus jókedvét, ha már hetedszer kéri fel egy piknikus posztmodern, zavartalanul bámulhatom az este híg terében lézengő embercsoportok finom átrendeződéseit; elcsodálkozhatom túljátszott gesztusaikon, túl hangosan és harsányan megfogalmazott ítéleteiken; látom, hogy élnek, mégpedig fölötébb látványosan és elevenen; és egyszerre elfog a száanalom, és az egyetemes *miseri-cordia* mellett most váratlanul rám tör a *vanitatum vanitas* érzése; szinte tapinthatóan érzem, hogy minden hiábavaló, mert mint az árnyék és mint a buborék, csak olyanok vagyunk, és komolyan elcsodálkozom, hogy a vendégek mindebből nyilvánvalóan nem érznek semmit; még járnak és beszélnek, ugrálnak és visonganak, még látnak és szagolnak, hallanak még és tapintanak is, miközben észre sem veszik, hogy mindezt mindhiába, hamarosan mindez elenyész, mert virág az ember, *denn alles Fleisch ist wie Gras*; még pletykálnak és mulatoznak, ám a halál már kirrthatatlanul beleköltözött mozdulataikba, és bár látszólag nem csinál semmit, azonközben egyre-másra lobbant-

ja ki bennük a még pislákoló sejtsomókat; és ekkor úgy döntök, hogy noha csak a képzelet színpadán, most rákényszerítem e vendégsereget, hogy végre ismerje fel és vegye észre, hogy a halállal szemben minden kiáltozás és ökölrázás esélytelen, hogy a halállal szemben minden hiábavaló; és ekkor elgondolom, és már hallok is, hogy végtelennek tetsző csönd támad, és a legkevésbé sem csak „mintegy félóráig”; hosszú csönd, mely magába emésztja a teret és az időt, megdermednek az ivásra emelt poharak, a légszag fagyok mind a száj felé lendülő kanalak és villák, lelassul a mozgás és e sok önelégült arc, tétovábbá, majd bénulttá válnak e minden tárgy és élvezet után oly mohón kinyúló kezek és karok; és képzeletemben most azt látom, hogy a mindedig lélekszakadva élő és rohangáló vendégek állóképpé rendeződnek; látom immár, hogy a cselekmény leáll, elakad az események ritmusa, mindenki magába mélyed, és belevész a szemlélődésbe; és ekkor e véletlenül összeverődött tömeg valamiféle átszellemlélt operaegyüttessé változik, Richard Strauss szavaival szólva *kontemplatív ensemble* lesz belőle, amelyben mindenki előadhatja végső magánbeszédét, és e mozdulatlan haláltáncban a másakra nem figyelve, mindenki egyszerre és önmagának beszél, és önállóan felcsendülő, egy időben felkerengő szólamaik egyetlen sokszólamú *vadomori*-ban egyesülnek:

„Elmegyek meghalni. Bölcselő vagyok, de a Halálnál nincsen semmi bölcsőbb, mert nincsen oly bölcsesség, mely képes volna az ő okosságát meggyőzni, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Zongorista vagyok, de látom immáron, hogy a Halál szabja ki ujjrendemet, ő temperálja a zongorát, és már az ő lába tapodja a pedált is, és nincs mód túlzongoráznom rajta, romlás üt ki immár összes húromon, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Drámaíró vagyok, a színpad mestere, de mindegyre azt látom csak, hogy a Halál mesteríti zsinórpadlásom köteleit, ő tologatja a diszleteket, s immár a sügölyükben is ő ütött tanyát, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Költő vagyok, de mindegyre csak azt látom, hogy immár a Halál kovácsolja rímeimet, rontó talpával ő veri ki verseim ritmusát, és néhány tucat tarka-csengős sorral ugyan ki vehetne erőt versrondító dühén, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Látásra szép lány vagyok, fiatal, de látom immár, hogy a Halál ellen mindhiába fészülöm szöghajam, hiába feszítem keblemet, húsomat, mert immár magához intett jéghideg ágyasházába, hol végső szerelmi nyoszolyát készített nekem, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Regényíró vagyok, de mindegyre azt látom immár, hogy a Halál kuszálta össze cselekményem szárait, alakjaim szájából is az ő sötét szava zúg, mert a Halállal szemben csak egy halom lomha papír a regény, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Mérnök vagyok, házakat építek, de a Halál keveri immáron a maltert, pusztító habarcsával ő ékteleníti falaimat, és nincs mód rontása ellen építeni palotát, sem kunyhót, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Festő vagyok, a vásznak ura, de immáron a Halál szövi és szakítja a vásznakat, ő vezeti rajzceruzámat, goromba kezével kikeverte immár romlásom színeit, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Énekesnő vagyok, de immáron a Halál csavarja hangszálaimat, csipkés koloratúrám helyett számból az ő basszusa zúg, és nincs remény végig-

énekelnem földi szerepem, hideg operaházat rendezett be nékem immár, ezért hát elmegyek meghalni.”

„Elmegyek meghalni. Színész vagyok, hírneves alakoskodó, de látom már, a Halál előtt hiábavaló minden alakoskodás, immár magára öltötte összes jelmezem, és nincs mód, remény kilépnem e végső jelenetből, ezért hát elmegyek meghalni.”

Most elég, feloldom varázsom, hagyom, hogy kicsengjenek a hangok, épüljön fel ismét a tér, és az idő is térjen vissza medrébe; és amikor egyetlen zengő akkorddal e hangzó hallgatás, e zengő csend véget ér, és a társaság ismét nyüzsögni, zsvajogni kezd, akkor én kerülök sorra; most, kívül bármiféle *ensemble*-on, mert soha semmiféle együttesnek én tagja nem lehetek, képzeletem színpadán a magam régóta tervezett elbeszélése következik, és borospohárral a kézben, a sarokban elhelyezett kényelmes fotelben ülve, imígyen fogok hozzá néma magánbeszédemhez:

Elmegyek meghalni, látván, hogy a Halál mindeneken uralkodik, és igen sűrű és gyakori az ő hálója. Elmegyek meghalni – de nem úgy, mint ti, én szabadon, önszántamból távozom. És mielőtt megteérek, még elmondom nektek évek óta gondosan őrzött titkomat, az arcotokba kiabálom másik életem sötét rejtjelmeit, hogy látva lássátok, mit takar voltaképpen e tiszteletet ébresztő professzori polgári külső. Most majd megláthatjátok, milyen vagyok valójában, és elvárom tőletek, hogy ezentúl gyűlölettel tekintsetek rám, és megvessetek.

Egy verőfényes tavaszi napon kezdődött, ha jól sejtem, nem sokkal Kátya távozása után. Éppen a Hold utcába igyekeztem, Kátya másik lakásába, amelyet azért bocsátott rendelkezésemre, hogy ott időzhessenek, ha netán egy kis nyugalomra, magányos munkára vágyom. Mikor a ház előtti újságosbódé mellett elhaladtam, valósággal megszólított az egyik magazin címlapján fetrengő nőszemély. Négykézláb állt, dús keble előrebiccent a fekete miderből, gesztenyeszín haja az arcába hullott, nyelve kiöltve, keze mélyen benyúlva a lába közé. Természetesen sokszor láttam már pornográf képeket, ám erről most képtelen voltam levenni a szemem. Kiszáradt a szám, járásom elbizonytalanodott. Elhaladtam a kioszk mellett, de akaratlanul is visszafordultam. Lassabbra fogtam lépteimet, és megint elmentem a kirakat előtt. A nő még mindig ott volt, és nyíltan az arcomba bámult. Egyedül nekem kínálta nyelvét. Hullámokban öntött el a szégyen, úgy éreztem, az utcán mindenki engem figyel, még az ablakokból is kihajolnak, hogy jobban lássanak, és biztos voltam abban is, hogy az újságárus már kiszúrta, és most kaján mosollyal lesi újabb áldozatát az üvegkalickában. Úgy éreztem, egy zsúfolásig telt amfiteátrum porondján lépkedem, ahol mindenki engem les, az én bukásomra várakozik; kezem remegett, szakadt rólam a verejték, de nem volt kiút, odaléptem a bódéhoz, és rekedt hangon azt az irodalmi folyóiratot kértem, amelynek nevét a leggyakrabban emlegették péntekenként. Aztán mintegy mellékesen belesuttogtam a bódérésbe a pornográf magazin nevét. Felfoghatatlan volt, hogy az ételhordójából falatozó, sörszagot árasztó újságos a várt megvető vagy bizalmaskodó röhögés nélkül, jóformán fel sem nézve, éppoly közönyösen lökte elém a lapot, akár az irodalmi szemlét, és néhány másodpercnyi fejszámolás után bement a végösszeget. Fizettem, a pornót becsúszttam a szerencsére meglehetősen nagyalakú irodalmi újság lapjai közé, és szinte rohanvást menekültem be a biztonságot nyújtó házba. És ami megdöbentő: várakozásommal ellentétben a lakásban sem hagytott alább izgalmam, reszkető kézzel lapoztam át a kéjlapot, és ami régebben undort és közönyt vagy még inkább fölényes félmosolyt váltott ki belőlem, az most pokolbéli gyönyöröket keltett. Arcom előtt tombolt a hús, most feltáru a minden testnek útja. Aztán egyszere csak a sze-

mem elé ugrott egy hirdetés: *Franciául is tudó Elvira, igényeseknek, privát*; mellette pedig egy mobiltelefonszám. Gyorsan megittam egy whiskyt, ültem a fotelben, térdemen az újság, és nem tudtam, mit tegyek. Lehetetlennek látszott, hogy felhívom, de éppoly képtelennek tűnt, hogy nem hívom fel. Elvira. Ez ígéretesen hangzott. Ráadásul, ezt már Thomas Mann megírta, idegen nyelven gátlástalanabban fecseg az ember, különösen a szerelmi ügyek tárgyában. Tárcsázni kezdtem. Két csöngés után azt gondoltam, lerakom, de aztán hirtelen a fülembé mászott a rekedtes női hang: „Tessék.” Azonnal lecsaptam a kagylót. Homlokomon, hátamon hideg lepedék. Valahogy valóságos hangnak hallatszott, várakozásommal ellentétben nem volt művi ez a megszólalás. Ültem néhány percig, aztán megint felhívtam a közben már kívülről megtanult számot. „Tessék.” „Kérem... *excusez-moi... j'ai lu que vous parlez français.*” „Micsoda?!” „Bocsánat – dadogtam tovább –, azt olvastam egy újságban, hogy maga beszél franciául, és gondoltam...” „Az előbb is maga hívott?” „Én... nem... dehogy.” „Dehogynem, te hívtál, csak megijedtél. Pedig a hangod alapján nem vagy már mai gyerek. Nem baj. Egyébként nem beszélek franciául; csak nem akarod azt mondani, hogy nem tudod, mit jelent a franciázás?!” Ebben a pillanatban rádöbentem elképesztő naivitásomra. Akaratlanul is felnevettem: „Úristen, hogy én mekkora idióta vagyok! Én azt hittem, ez komoly.” Elvira velem nevetett. Ez jótékonyan hatott, elfogódottságom eltűnt, ugyanakkor erotikus izgalmam egy jottányit sem csökkent. Kellett ez a nő, mégpedig lehetőleg azonnal. „És most mit szeretnél?” „Nem is tudom... Ide tudna most jönni?” „Talán egy óra múlva. Attól függ, hol laksz. De figyelmeztetek, nem vagyok olcsó.” Ez most nem érdekelt, sőt eszembe sem jutott, hogy voltaképpen most üzleti tárgyalást folytatok; haladéktalanul bediktáltam a címem, pontosabban Kátya Hold utcai címét.

Legalább másfél órát várahoztam az elgondolható legnagyobb izgalomban. A hangja alapján megpróbáltam magam elé képzelni Elvirát. Azt reméltem, nem lesz túlságosan fiatal. Szép lesz vagy közönséges vagy netán mindkettő? Vajon nem fogok-e undorodni tőle? Egyszer szégyen öntött el, másszor büszke voltam bátorságomra, és arra gondoltam, soha nem remélt kéjekben lesz részem. Remegő lábbal járkáltam a lakásban, leülni képtelenségnek tetszett. Közben megittam jó pár pohárral. Egyszer ki kell próbálni ezt is, győzködtem magam. Színház az egész, szerepjáték, semmi más. Egyébként sem lesz semmi. Majd adok neki valami fájdalomdíjat, és rövid úton hazaküldöm. Mindeközben viszont a legvadabb képek kavarogtak felforrósodott homlokom mögött. Most aztán megtehetek mindent, amit eddig nem volt merszem vagy alkalmam megtenni. Elakadt a lélegzetem. Innom kellett még egy pohárral. Így aztán kissé részegen mentem az ajtóhoz, amikor csöngettek. Amint megpillantottam, azonnal tudtam, hogy szerencsém volt. Erre a nőre vártam ki tudja, mióta. A fekete harangszoknyában megrendítően rajzolódott ki pompás kancshátsója. Vörösesszőke sörénye a vállára hullott. Keble majdnem szétvetette mélyen dekoltált blúzát. Jól tudom, hogy „civilben” volt, mégis mintha jelmez hordott volna, szajha volt kétségtelenül, ám – hogy úgy mondjam – kettős fénytörésben fellépő kurva; megjelenésében volt valami operaszínpadi erotika, ám ez nem az olasz operák hősnőinek izzó, ám kicsit olcsó dűrérzékiségét, hanem sokkal inkább a német metafizikus romantika varázsitalt keverő boszorkánymesternőinek, Ortrudnak, Salomének, Brangänének, Kundrynak kromatikus kétértelműségét idézte. Amikor elhaladt mellettem, megcsapott bőrénék pisztáciaillata. Fesztenül leült, ivott egy pohár bort, megdicsérte a lakást. „Nincs szomszéd”, mondtam gyerekes büszkeséggel. „Az jó – mondta Elvira –, nekünk nincs szük-

ségünk tanúra.” Gyorsan kiderült, hogy neve amolyan művésznév. A valódit sose tudtam meg, nem is érdekelt őszintén szólva. Megkérdezte, hogyan szólítson. Szinte gondolkodás nélkül löktem ki az Ozmin nevet. Nem csodálkozott. Egyáltalán, a legmegnyugtatóbb az volt, hogy semmin sem csodálkozott. Nem kérdezősködött. Rendkívüli emberismeretével nálamnál is jobban tudta, hogy mi játszódik le bennem, hogy miért hívtam voltaképpen, hogy mit akarok tőle, hogy mire van szükségem, hogy milyen hangon kell beszélnie velem. Durva és közönséges stílus volt ez, de ott és akkor az egyetlen lehetséges intonáció, hiszen pontosan tudta, hogy elmondhatatlanul élvezem a gyönyörű szájából kicsorduló válogatott trágárságokat. Ez megalázott, ám egyidejűleg furcsa teljhatalommal ruházott fel, mert mégis én voltam az, aki ezt az ocsmány nyelvet előhívta belőle. Ugyanakkor azt is tudta, mikor kell rabszolganóként hevernie a lábam előtt. Meglepően gyorsan megértettük egymást. Képzelműm nem ismert határokat. Ez eleinte ijesztően hatott, hiszen eddig fogalmam sem volt róla, mi lakozik bennem. Ámde jól mondja Bornemisza Péter: „Sok ember, míg nem kísértgetik, sokszor csendes. De ha reárohan az Ördögnek izgatása, felindul.” Elvira tegezett, én magáztam, ez nem változott az évek során. Később – sürgető kívánságomra – elhozta egyik barátját. Aztán egy másikat. Aztán mindkettőt. Máskor egy egészen fiatal fiút hozott magával. Ilyenkor nézőként élveztem az eseményeket. Aztán két fiúcskát és egy másik barátját. Nem sorolom. Lassanként végigcsináltunk mindent. Bizony mondom, pokolbéli kéjekben volt részem. Kétségkívül drága gyönyör volt – most a legjobb szolgálatot tették apám éremgyűjteményének igen becses darabjai. De nem bántam, hogy lassanként kénytelen voltam eladogatni őket. Elvira tökéletes partnernek bizonyult. Megértő és minden esetben finoman tapintatos.

Ez hát a titkom, ez hát a színpalak mögött játszódo másik, a nyilvánosnál sokkalta színesebb és izgalmasabb életem, ez hát a híres-neves, köztiszteletben álló tudós ezerégyéjszakásan mesés, rejtett élete, olyan élet, amelyre nem mindenki lenne képes, mondom most némi önelégültséggel magamban, ám valójában a vendégseregnek szánva, de miközben magamban elmondom és elképzelem, micsoda felháborodással és undorrral fogadnák, ha fennhangon valóban előadnám nekik, rádöbbenek, hogy éppen ellenkezőleg, megbotránkozás és csodálat helyett ujjal mutogatnának rám, visongának, hasukat fognák, és harsogva kinevetnének, és eközben az is megvilágosodik előttem, hogy eme második, amolyan Sztavrogin módra nagyszabásúan bűnösnek vélt életemben nincs semmi nagyszabású és titokzatos, hogy valójában pusztán végtelenül banális és hétköznapien mocskos az egész, kisszerűen ócska és émelyítően jelentéktelen, hogy nem más csupán, mint a magányos, minden értelemben kielégületlen, öregedő férfi, melleleg hétpróbás kéjenc ezerszer lejátszott, egy zsírosra olvasott ponyvából lopott, kiábrándítóan közhelyes története; és kétségbeesetten döbbenek rá, hogy milyen elmondhatatlanul sivár, unalmas és megalázóan hétköznapi az, amit az elmúlt évek során végigcsináltam, és e letaglózóan megvilágító pillanattól összecsikordul a fogam, a zokogáshoz hasonló kínos vigyorra rándul a szám, torkomból valamiféle hörgő, bugyborékoló hang tör elő, és ez az emberi, talán túlságosan is emberi zörej most akadálytalanul kering fel a mennyezet irányába, ott buborékként szét pattan, és visszhangtalanul vész bele a vendégsereg keltette hangok zűrzavaros tömegébe.

Fielding azt írja, hogy az eseménytelen napok nyeretlen számok az élet nagy sorsjátékában. Sok ilyen nyeretlen nap pergett le mostanáig. De tegnap aztán, ahogy mondani szokták, megütöttem a főnyereményt.

Vonaton ülök egy első osztályú fülkében, velem szemben Kandra zörgeti újságjait, előttem közepes minőségű *vin de table* (a *premier grand crut*, egy palack *Pouilly-Fuissé*t estére tartogatom), előtte kiváló minőségű finn vodka. Egyik alföldi nagyvárosunkba utazunk, ahol Kátya, Leonora szerepében, ma este lép fel *A végzet hatalma* premierjén. Igen, Kátya legnagyobb meglepetésemre feltámadott, ha nem is harmad-, de mondjuk hatodnapon, előtámolygott diványsírjából, mérsékelte az ivást, minek következtében némiképp lefogyott, és az utóbbi hónapokban, előttem gondosan eltitkolva, megint énekelni kezdett; Kandra persze benne volt az összeesküvésben, és ez a beavatottság még most is gyerekes büszkeséggel tölti el. Ott terpszkedik velem szemben az újsághalmok tetején, akárha kalifa volna a kinyomtatott szavak ágyasházában, és színes filctollaival vadul dolgozik a hasábokon. Indulás előtt a pályaudvari újságoskioszkban valóságos bacchanáliát rendezett; mivel ma szabadságon van, könyvtárában nem juthatott hozzá napi ingyenes papíradagijához, így aztán kénytelen volt maga gondoskodni az unalom ellen vívott heroikus küzdelme fegyvereiről. Az csak természetes, hogy az összes magyar nyelvű napi- és fontosabb hetilapot megvette, aztán ködittas szemmel fordult át a nyugati magazinok roskadásig megrakott állványaihoz, ám igencsak korlátozott anyagi lehetőségei miatt a *Frankfurter Allgemeine* és a *Le Monde* megvásárlása után a többször is kezében dédelgetett *Neue Zürcher Zeitung*ról és *Time* magazinról már le kellett mondania, ellenben – amire a legkevésbé sem számítottam – a *Gazetta dello Sport* narancssárga csábításának képtelen volt ellenállni. De lázban égő szeméből kicsapott, hogy még nagyon messze van a teljes kielégüléstől. Megsajnáltam ezt a gyógyíthatatlan betűmorfínistát, vettem egy *Die Zeit*ot és egy *Liberation*ot, aztán hozzácsaptam még az *Economist*ot, látszólag magamnak, valójában persze neki, és a megfelelő időpontban sikerült is mind a három lapot átjátszanom az ülésére. Most valósággal tombol, egyszerre négy újságot forgat, néha felkiált: „*horreur*” vagy „*schrecklich*” vagy „*ach, du Arschloch!*”; olykor szemmel láthatóan leküzdhetetlen ingeret érez, hogy felolvasson valamit, felegyenesedik, lendületet vesz, beszívja a levegőt, de aztán meglátja savanyú pofámat, lemondóan legyint, „mindegy”, mondja a jól ismert Csebutikin-féle szalonnihilizmussal, és visszamenekül betűháremébe. Becsukom a szemem, hallgatom a talpfák kattogását, ez a zaj bizonyos pillanatokban – már többször feltűnt – kísérteties módon emlékeztet a *Kétszongorás szonáta* néhány ütemére. Enyhe rosszullét tör rám, homlokomon kiüt a veriték, tudom, hogy közel a finálé, ám most egy pillanatra mégis megrettenek. Remélem, Kandra nem vett észre semmit. Vasutas-satuvas, vasutas-satuvas, motyogom magamban félhülyén, és homlokom mögött ismét lezajlik a tegnapi nap.

A múlt hónapban új előadás-sorozatot hirdettem, amely – elismerem, kissé hangzatos módon – az „Isteni kudarcok” címet viseli. Sokan látogatják, mivel egy kissé botránnyizú a dolog; elterjedt ugyanis, a legkevésbé sem alaptalanul, hogy a *Fidelio*, no meg persze a *Kilencedik* mellett alaposan kivesézem a *Varázsfuvolát* és a *Cantata profanát* is. Éppen egyik kedves elképzelésemet részleteztem, hogy tudniillik a *Fidelio* *Mir ist so wunderbar* kezdetű kvartettje az első tökéletes *kontemplatív ensemble* az operatörténetben, megelőlegezett finálé voltaképpen; aztán rátértem régi vesszőparipámra, misze-

rint a *Kilencedik* zárótétele bizonyos értelemben a *Fidelio* kudarcos fináléjának nem kevésbé kudarcos meghaladási kísérlete; az opera harmadik változata után ez a „kilencedik *Fidelio*-fiaskó”, mondtam magam gyártotta szójátékkal, amikor taknyosan harákolva Gogolyák jelenik meg az előadóterem ajtajában, mankójával, akár valami buta szuronnal, rám mutat, és közli, hogy rendkívül fontos telefonom van. Kelletlenül tápáskodom fel, de a rothadó hagymától szagló portásfülkében aztán belátom, hogy tényleg fontos. Veron hív, azt mondja, az éjjel öngyilkos lett a feleségem. Tény, hogy nem jelent meg a reggelinél, de ennek nem tulajdonítottam jelentőséget. Nem, nem halt meg, de állapota súlyos, a halálos adag többszörösét vette be. Azonnal menjek.

Nem ültem taxiba, úgy véltem, a kórházba vezető villamosúton több időm marad a gondolkodásra. Vettem egy csokor virágot, bár voltaképpen nem tudtam, mit köszönök vele, a sikeres vagy a sikertelen öngyilkosságot? Egy eszelős pillanatban megfordult a fejemben, hogy ha Annám mégsem maradna meg, talán magamhoz vehetném Elvirát, mint az öreg Rossini Olympiát, a kiszolgált szajhát. De hát Elvira a legkevésbé sem levitézlett, meg akkor aztán odaveszne a titkom, a második életem. Mi ez az egész, töprengtem a villamoson. Annyi bizonyos, hogy a lehető legrosszabbkor jött. Ez könnyen tönkretetheti a finálémat. Ráadásul holnap Kátya bemutatója, amely alól nem bújhatok ki, de vajon ez esetben elutazhatom-e? Mégis, történjék bármi, utaznom kell, határozta el ott a majdnem üres villamosfülkében ülve. Mi lehet ez, töprengtem. Nyilván valami szerelmi dráma. Talán Böröcz, a novellista. Talán Mocsáry, a színpadi szerző. Kisebb hezitálás után mindkettőt elvettem, helyettük képzeletemben megjelent Fábján, az esszéista és műfordító alakja. Szép alak egyébként, angyali fiatalember, vállára hulló mézszőke hajjal, álmatag gyerekbűnözőszemmel, bőre hamvas, vérerekkel finoman áttört csipke, csókos ajka meggyaszínú, állán gödröcske. Keze igen kifinomult, és persze tudatában is van ennek, minden alkalmat megragad, hogy nagyon esztétikusan magyarázzon vele. Szőke bestia, mondanám Nietzschevel, és ki tudná megcáfolni, hogy e típus férfi is lehet? Szegény Anna. Egy ilyen kitenyészett korccsal, aki ráadásul a fia lehetne, ezzel a narcizmustól bűzlő kezű doktor Schöngeisttel. Micsoda ócska, banális történet. Egyre ingerültebben gondoltam e ponyvaregényből elém libbent párocskára. Leszállás előtt eszembe jutott, hogy nemrég, tán két hónapja láttam őket együtt. Délután volt, ruganyos léptekkel éppen a Holdból jöttem, elhaladtam egy kis presszó előtt; megihatnék egy kávét, jutott hirtelen eszembe. A kirakat üvegén át pillantottam meg őket. Szemben ültek egymással, előttük feltehetően Unicum; Fábjánból csak könnyű legyezőként magyarázatra lendülő kezét láthattam – voltaképpen erről ismertem meg –, mely vérlázítóan esztétikusan libegett Anna könnyáztatta arca előtt. Soha még ilyen meztelennek nem láttam a feleségem arcát, ami azért volt oly riasztó, mert együttélésünk során Annám mondhatni főúri arctartása még a legintimebb pillanatokban sem tűnt el egészen; kontyát lebontva, arcát pőrén tárta szerelme felé, de nem szégyellte fájdalmát, *ganz im Gegenteil*, éppenséggel arra törekedett, hogy arca csupaszon sebezhető legyen; zokogott, a könnyek szétáztatták arcfestékét, szeme két vak cső, szája elmaszatólódott seb, ám minden megnyomorítottsága ellenére fegyver volt most ez az arc, amelyet saját fegyvertelenségéből kovácsolt, és amely éppen sebezhetőségével akart sebet ütni maga is; Fábjánnak, ha belenézett, óhatatlanul részvétet kellett volna éreznie, fájdalmat és büntudatot; de az esztéta, az önvédelem kipróbált nagymestereként, elkerülte feleségem tekintetét, szárnként verdeső kezével függőnyt szőtt kettejük arca közé, és ekként mesterien megővta önmagát a hazug szánalomtól, de a nagyjelenettől is. A feleségem egyedül

maradt sirása börtönében, és hamarosan meg is nyugodott szegény. Megszégyenülten léptem el a kirakat üvegétől; akaratlanul tanúja lettem valaminek, ami a legkevésbé sem tartozott rám. Nem éreztem féltékenységet, sokkal inkább dühöt. Egy pillanatra feltárult előttem feleségem színfalak mögött folytatott titkos élete, és noha korábban jól sejtettem, hogy a család számára fenntartott köznapisága éppen e háttér elfedésére hivatott, ám most e véletlenül fellebbenő fátyol mögül résnyire kivillanó második élet a maga zokogásaival, félrészeg presszódélutánjaival, nyilván kölcsönlakásokban kapkodva lezavart szeretkezéseivel, a hervadó szép asszonynak az irodalmi zsúrsátán iránti megkésett szenvedélyével, nos hát mindez a legkevésbé sem hatott borzongatóan titokteljesnek, mi több, émelyítően banálisnak és lesújtóan hétköznapiak bizonyult. És aligha tagadható, hogy emiatt igencsak csalódottnak éreztem magam. Anna – az én Annám! – mint bukott operettdíva ebben a limonádében!

Végigmenve a sívár kórházi folyosón, egykori csalódottságom sértettséggé, majd bosszúsomjas haraggá fokozódott, így aztán meglehetősen ingerülten léptem be a kórterembe. Amint megpillantottam, azonnal tudtam, hogy valóban túl van az életveszélyen. Mi sem természetesebb. A nővér berakta a csokrot egy vázába. Leültem a feleségem ágyának szélére, és megszorítottam kissé törődöttnek tűnő kezét. Gyengén visszaszorított, megismert, gondolom, de a beszédre még nem volt ereje. *Gott sei Dank*. Cukott szemű arca most megint meztelennek látszott, de ez a pőreség ezúttal egészen másként hatott, mint akkor a presszóablakon át; pergamensárga arcbőre ismét főúri távolságtartással tündökölt, de most elérhetetlenül elutasító volt. Ingerültségem egyre nőtt. Micsoda operett, micsoda kiábrándító ügytelenség a kivitelezésben. Kátya anyjának bezzeg sikerült; és jól tudom, hogy nekem ugyancsak sikerülni fog. Annám – az én Annám! – égbekiáltóan tehetségtelenül nyúlt a fináléhoz, amely ekként hogyan is lehetne finálénak nevezhető? Csak hebehurgya vázlat, csak nekibuzdulás, annak is ócska, összecsapott. És most megint itt ez a szobor, márványhidegen, önmagába zárta, mintegy *an und für sich*. Ez tűrhetetlen, itt tenni kell valamit. Főle hajoltam, ismét megszorítottam a kezét, és tisztán tagoltan belekérdeztem ebbe a távoli arcba: „Fájban, ugye?” Válasz helyett felsőhajtott, arca némiképp megéledt, zárt pillái alól szívároggni kezdtek a könnyek. Sok víz, egyre több, megállíthatatlanul. Ekkor az ablak mélyéből hirtelen felénk mozdult egy mindeddig moccsanatlanul álló kövérkés test, csak most ébredtem rá, hogy Eszter az. Rövidre nyíratott, vörösre hennázott új frizurájával egészen alternatíván hatott. Odarohant, megállt az ágy másik oldalán, fogai közül valami hörgő hang tört elő, aztán arcom felé köpött, de oly ügyetlenül, hogy a nyál legnagyobb része feleségem paplanára loccsant. „Mellé!”, kiáltotta eszelős kacajjal, ökölbe szorított kezével belecsapott a levegőbe, és kirohant a kórteremből. „Mellé”, mondtam utána kissé bambán. Más nem történt. Láttam, hogy táskáját ott felejtette az ablakmélyedésben. Magamhoz vettem, a portáról rendeltem egy taxit, és hazaindultam. Az úton átnéztem a táskát; egy szemmel láthatóan agyonolvasott Sómann-verseskötet kivételével semmi érdekeset nem tartalmazott. Mikor belelapoztam, a sorokból szinte az arcomba lövellt az alkoholizmus által a nevetségességig fokozott zsenitudat.

Otthon a konyhában felhajtottam egy pohár ásványvizet, aztán felmentem Eszterhez. Szobájába lépve félhomály fogadott, no meg Brangäne virrasztóéneke a bódult szerelmesek fölött: „*Einsam wachend in der Nacht...*” Voltaképpen viszolygok Wagnertől, de e nagyjából ötvenütemnyi zsongító csoda miatt hajlandó vagyok még a *Siegfried-idillt* is megbocsátani neki. Némán leültem, kivártam, amíg Trisztán megszólal: „*Lass mich sterben*”, akkor aztán lehalkítottam a lemezjátszót. Egy pillanatra elképzeltem Só-

mannt Trisztán jelmezében, karddal az oldalán, és elfogott a nevetethnék. De Eszter arcát látva elment a kedvem a nevetéstől. Ennyi idegenségre nem számítottam a köpés ellenére sem. Többhetes fürdőköpenyében az ágyon kuporgott, ölében Magda macska, kedvenc cirmosunk. Az éjjeliszekrényen félig kiivott vodkásüveg. Töltött magának egy komoly adagot, és egyetlen húzással felhajtotta. Odalöktem az ágyra a táskáját: „Úgy vélem, indokolatlanul komoly érdeklődést tanúsítasz mőszi Sómann költészetére iránt, melyet a szó komoly értelmében természetesen nem lehet költészetnek tekinteni. De ez ízlés dolga. Amennyiben ez az érdeklődés, mint hallom, az illető testi alakjára is kiterjed, akkor már komolyan helytelenítem a dolgot. Egyáltalán: azt látom, hogy a ház hölgytagjainak irodalmi orientációja a lehető legsúlyosabban fenyegeti a család nyugalmát és békéjét. Arról nem beszélve, hogy mindezt hajlamos vagyok egy ellenem szított összeesküvés részének tekinteni. Hiszen mi más anyád operettizű, úgynevezett sikertelen öngyilkossága, mint az én bosszantásomra kiöltött komédia? Itt óvintézkedésekre van szükség, ezért mindenekelőtt üdvösnek tartanám, ha a jövőben Herr Sómann nem szerencsételné a házat látogatásaival. A továbbiakat még megbeszéljük.”

Magam is megrémültem az ősz *pater familias* eme förtelmes, szinte parodisztikus dagályosságától, amelyben Calatrava márki nyúlós szentimentalizmusa tisztátalan elegyet alkotott a lemezjátszón hamarosan megszólaló Marke király *Torschluss*-pánikos rezignációjával. Eszter azt tette, amit, mi tagadás, az ő helyében én magam is tettem volna: először elképedt, aztán vinnyogva fölnevetett. Megtört a varázs, együtt röhögtem vele, mi mást tehettem volna, aztán lerogytam az ágyára, és rágyújtottam: „Adj egy vodkát!”

Eszter töltött, koccintottunk. Adtam neki is egy cigit. Csendben ültünk, hallgattuk Magda macska dorombolását. „Figyelj rám, *mon petit chat*, komolyan mondom, hagyd a fenébe ezt a Sómant. Hidd el díjakban megőszült jó apádnak: nem hozzád való, édesem. Attól, hogy posztmodernre vágatod a hajad, még egy lépéssel sem kerülsz közelebb hozzá.”

„Ne mondj ilyet, apa; te képtelen vagy beleélni magad az én helyzetembe. Ilyen még sosem történt velem. Te, apa, én olyan borzasztóan, olyan kimondhatatlanul szerelmes vagyok. És Dávid is bevallotta, hogy szeret. Már két hónapja tart, de mintha tegnap kezdődött volna. Elhiszem, hogy közepes költő, ráadásul alkoholista, de egyszerűen nem tudom levenni róla a szemem. És olyan kedves, figyelmes, olyan szépeket mond, és tetőtől talpig nőnek tekint. Ír rólam egy szonettkoszorút. És virágot is mindig kapok tőle.”

Amit nyilván a te pénzedre vesz, tettem hozzá gondolatban. Dávid. Ki gondolná, hogy Sómann-nak van egyáltalán keresztneve? Szánalommal elegy borzalommal töltött el ennek a lassan középkorú, csúnyácska nőnek matrózbúzós szentimentalizmusa. Ráadásul egyetlen pillanatig sem bíztam Sómannban. Keringett a városban egy pletyka, miszerint fogadást kötött egyik pályatársával, hogy még ebben az évben előnyös házasságot köt, ellenkező esetben öngyilkos lesz. Ezt a vérlázítóan bárgyú fogadást nehezen lehetett komolyan venni, de annyi bizonyos, hogy vészesen közeledett az év vége, és a nyomorult albrétletében tengődő Sómann-nak égetően szüksége volt valami biztos anyagi háttérre. Hogy netán állást vállaljon, ez alkalmasint meg sem fordult a fejében. Hozományvadász, ez a mikszáthos szó jutott eszembe, ha nyakigláb, rosszul öltözött alakjára gondoltam. De vajon elmondhatom-e mindezt Eszternek, töprengtem a lányom ágyán ülve. Nyilvánvalóan nem; ismét kinevetett volna, és me-

gint joggal; most boldog volt, önfeledten tapicskolt a képzelt szerelem cukros vizében, később majd csalódnia kell, de hát ezt senki sem takaríthatja meg magának, ilyesmi közhelyeket gondoltam. Felhajtottam az italom: „Mindenesetre: »*sei klug, Ariadne!*«, ahogy Wagner barátod egykori barátja mondta”, megcirógattam Magda macskát, azzal elhagytam a szobát.

Felnézek: az elveszett szántóföldek fölött hátizsák méretű varjak – hamarosan megérkezünk. Talán elszundítottam egy kissé. Remeg a kezem, az ajkam cserepes, a számban valami kiírthatatlan rossz íz. Esetleg lázas vagyok. Kandra félig már kiitta a vodkásüveget. Nyilván hangulatba akarja hozni magát estére. Töltök magamnak a boromból. „Kátyára”, emelem poharam Kandra felé. „Jekatyerina Dmitrijevna”, mondja meghökkentően komolyan, és ő is felemeli kupicáját. És amint felhajtjuk italunkat, már be is futunk a betonszürke, kissé börtönépültre emlékeztető állomásra.

Miközben taxi után kajtatok, Kandra elrohan, hogy beszeresse a helyi sajtót. A kocsiban aztán haladéktalanul fellapozza a bemutatóval foglalkozó cikkeket; „egyesek”, olvassa hangosan, helytelenítik, hogy az előadás „a mi szépen csengő magyar nyelvünk helyett” olaszul zajlik. Kandra megvetően felkacag. Kezdek már torkig lenni ezzel a gyógyíthatatlan *Nörglerrel*, így aztán örömmel teszem ki egy mellékutcában; itt talált szállást valami távoli ismerősénél; megkönnyebbülten hajtatok tovább szállodám bejáratához. Az itteni várostervezők nyilvánvalóan hegeliánusok, szürkét festenek szürkével: szállásom ezúttal, ha jól tippelem, patkányszürke. Az unalmas, de tiszta szobácskában hosszan bámulom az egyik falat teljesen beborító, valamiféle erdei tájban legelesző őzikéket ábrázoló úgynevezett posztert. Az előadásig már nem sok időm marad, a *Pouilly-Fuissét* gondosan behűtöm estére a friziderben, gyorsan lezuhanyozom, tiszta alsóneműt öltök. Aztán egy pohár ásványvíz az elhagyatott – talán csukaszürke – földszinti bárban. Úgy érzem, közeledik a finálé, csak azt nem tudom, hogyan bonyolódik majd. Résen kell lennem. Ugyan minek is éltünk, ha legalább a záróképben ne lehetnénk önmagunk.

A színházban a premiereken szokásos nyüzsgés fogad, csak itt jóval izléstelenebbek a ruhák, mint Pesten. Szerencsére nem kell elvegyülnöm a népség, katonaság közé, Kátya elintézte, hogy egyedül birtokolhassak egy páholyt; belépek, és a kapott kulccsal haladéktalanul magamra zárom az ajtót. A táskámban ott lapul a jól temperált *Pouilly-Fuissé*, kirakom az asztalra, mellé a Mâconban vásárolt megfelelő poharat. Töltök egy ujjnyit, aztán lenézek a földszintre, Kandra ott feszit az ötödik sorban, hanyagul intek neki; lesír róla a feszültség. Amikor a csodálatos első kortyot végiggörgetem szájpaddásomon, eszembe jut, hogy a közönség nagy része még soha nem ivott ilyesmit, és gyanítom, már a márka nevének helyes kiejtése is megoldhatatlan feladat lenne a számára. Bevallom, ez némi elégtétellel tölt el, ám nem így a felhangzó nyitány; a karmester merev, talán talajtorna-gyakorlatok zongorakisérőjéből avanszált dirigenssé; a vonóskar slampos, a fák zörejesek, a timpanista nyilvánvalóan alszik, vagy – híven szakmája hagyományaihoz – félrészeg, hiszen a kódában cintányércsörrentései finoman szólva is ötletszerűek. Felmegy a poros függöny; a palaszürke, börtönlakáshoz hasonló szobát mutató díszlet előtt Kátya búcsúzik az agg Calatrava márkától, akinek oly szűkre szabták valamiféle szovjet kágébés tisztre emlékeztető jelmezét, hogy egy hirtelen mozdulatnál – fölöttébb félreérthető hangot hallatva – megreped a nadrág az ülepén. Szóval úgynevezett modern környezetbe helyezett előadás lesz, veszem tudomásul lemondóan, töltök még egy pohárkával, és alaposan szemügyre veszem Kátyát. Elfogódottan járkál műanyagból szabott decens kiskosztümjében, minden moz-

dulatából kitetszik, hogy szenvedélyesen elutasítja ezt a rendezést. De ez a kisebbik baj, a fő hiba, hogy minden megszólalása hamis, gyakran zenei értelemben is, a felső lágéban, ha csak egy negyedhanggal is, rendre alacsony; egyedül olasz kiejtése tökéletes – Kandra e tekintetben remek munkát végzett. Hogy bizonytalanul kezd, ahhoz már régről hozzászoktam, de most később sem enged ki a görcs; a *Me pellegrina ed orfana* kezdetű első áriájában a líra nyomait sem találhatni, a drámai kitérések helyett pedig pusztán visítózással szolgál; nincs taps, az áriát kínos csend fogadja. Összecsikordul a fogam, erre azért nem számítottam; miért is nem kérte ki tanácsomat, miért csak Kandrával korrepetált, erről a fellépésről bizonynal lebeszélhettem volna. Nehezen veszem a levegőt. Kezd elhagyni a bor is, akárha valami gyógyszerrel töltöttek volna bele. Megjelenik Alvaro, aki – azt kell mondjam, sajnos – meglepően jó; hatalmas, szenvedélyes tenorja társaságában még jobban előtűnnek Kátyám hiányosságai. Hogyan jutunk így el a fináléig, gondolom kétségbeesetten. Eljutunk-e egyáltalán? Gyorsan lehajtok még egy pohárral a csodálatos, ám voltaképpen Algopyrin-ízű borból, de majdnem félrenyelek, mert amikor az ősz Calatrava márki ismét megjelenik, valami iszonyatos, ugyanakkor végtelenül banális dolog történik. A szövegekönyv szerint a lovagias Alvaro nem akar megküzdeni a vén várőrgróffal, ezért harc helyett eldobja pisztolyát. Ám a fegyver olyan szerencsétlenül esik, hogy véletlenül elsül, és halálra sebzí a kivont karddal recitáló családfőt. *Hic et nunc* mindez azonban a librettista álma maradt, a fegyver ugyanis nem sült el, az ügyelő talán elbóbiskolt a színpalak mögött, mindenesetre a három szereplő most gyönyööző homlokkal állt a süketnéma pisztoly fölött. Akaratlanul is eszembe jutott egy klasszikus színházi anekdota, amelyben hasonló malőr alkalmával a főhős egyszerűen fenéke billentette ellenfelét, és ekként szólt ki *ad spectatores*: „Semmi baj, a csizma mérgezett volt!” De Alvarónknak ilyen frappáns megoldás nem volt a tarsolyában ma este. Csak állt némán, miközben vadul forgatta szemét. Egyebekben mindenki úgy tett, mintha mi sem történt volna, pontosabban, mintha éppenséggel az történt volna, aminek történnie kellett: a lánya becsületét óvó márki a néma lövéstől halálra sebzetten bukott a földre, és már úgy látszott, az előadás zavartalanul vánszorog tovább a maga százalmas medrében, amikor az ügyelő feleszmélt, és – *lieber spáter, als nie* – a haldokló apa átokszavai alatt durrantotta el a színpalak mögött a vakpatront. Mit mondjak, a hatás leírhatatlan volt. A szereplők összerendeztek, a karmester meg valóságos pánikba esett, természetesen rosszul intett be, ettől a szétesésre egyébként is hajlamos zenekar úgyszólván szólamáira hullott. Az egész valami rőfögő kakofóniába fulladt, a nézők előbb megrökönyödtek, aztán kuncogni kezdtek, Kandra egyedül képtelen volt lepisszegni őket. Szerencsére a jelenet gyorsan véget ért, leengedhették a függönyt. Még elnéztem egy darabig a második jelenetben idélenkedő, amolyan '56-os felkelőjelmezbe bújtatott kórust, Preziosilla igencsak buján fickándozó keblét; felhajtottam még egy utolsó, egyre rosszabb ízű poharat, és a folytatástól mit sem remélve, elhagytam a színházat.

Az üres utcán szemerkélő eső, a kisváros egyetemes szürkéje most csillogó kátrány-papírnak látszik. Nem zavar a langyosan aláhulló víz, gyalog megyek el a színház közelében szürkéllő szállodáimig. A bár most meglepően zsúfolt, valami kft. tarthatja zárszámadó közgyűlést; régebben, feltételezem, így mondták volna. A szobában megoldom nyakkendőmet, végigdőlök a rózsamintás műanyag huzattal bevettelt ágyon; a félig nyitott ablakon át behallatszik a tovahúzó autók vizes surrogása. Hullámokban önt el a rosszullet, a gyomrom kavarog, merő víz a testem. Nyilvánvaló, hogy lázas vagyok. Előhalászom tartalék whiskymet, nagy nehezen legyűrök egy pohárkával. A

mindig magamnál hordott fiolát kiteszem az éjjeliszekrényre. Remegő lábbal araszolok fel s alá a szobában. Megpróbálok a finálémra gondolni, de összekeverednek a szavak az agyamban; „Boltánszki, Annamari, Fábján, Magda macska, Gogolyák”, ilyesmik kavarnak benne, de különös módon ezek most nem arcok, hanem csak nevek, pontosabban pusztán hangalakok, melyekből – meglehet, örökre – kipusztult a jelentés. „Vasutas-satuvas, vasutas-satuvas”, ez a dübörgés most minden mást hatálytalanít. A tüdő – érezve kilátástalan helyzetét – felmenekült az agyba. Eszembe villan, hogy Kafka írt erről valamit, kétségbeesetten kutatok a pontos szöveg után, amikor kopogtatnak. Ki lehet ez; Kátya még nem, nézek az órára, hacsak nem fulladt botrányba az előadás. Ám, mindent figyelembe véve ez kevésbé valószínű. Felrántom az ajtót. „Elnézést, professzor úr – mondja az éjszakai portás –, távirata van.” „Kírártam a táblát: *Do not disturb!*; ha nem tud angolul, ne menjen szállodásnak.” „*Of course, I speak English, but* láttam, hogy ég a villany, és gondoltam...” Kitépem a kezéből a táviratot, és bevágom az ajtót. Már megint Veron. A szöveg rövid: „Eszter megszökött Sómannel. Jöjjön haza.” Dehogy megyek. Nem értem. Állok a szoba közepén, hosszú ideig azon gondolkodom, vajon nem így írják-e helyesen: „Sómann-nal”. Mennyivel egyszerűbb lett volna franciául: *Eszter s'est enfui avec Sómann*. Micsoda hülyeség. Mi az, hogy megszökött? Hát börtön az én házam?! Veron révén valami rossz, századvégi ponyvába kerültem. Megszökött, és a fondorlatos csábítóval titokban már meg is ülte nászát. Talán a Senki-szigetén?

Bevágom a szemébe a papirost. Még egy italt. De cigarettát egyelőre nem. A gyomrom már nem hánykolódik, de a fejem egyre csak zúg. Egyre csak nő a lázam. Leroogyok egy fotelbe. A fiola ott fehérlik az éjjeliszekrényen. „*Glücklich ist, wer vergisst*”, mintha ez zúgna a fűtőttestből. Ülök és ülök. Ki tudja, mióta és meddig. Talán elájulhattam, mert hirtelen arra eszmélek, hogy Kátya áll előttem, és különös mosollyal fűrkészi az arcomat. A sötét szobában jól érzem teste illatát. *Mon petit chat*. Fogvacogva feltápászkodom, némán megcsókolom a homlokát. Aztán a szemét, egyenként mindkettőt. Kis, bukott-buta szopránom. Egy heves mozdulattal kibontakozik ölelésemből.

„Hagyjuk ezt. Búcsúzni jöttem, professzor úr.”

„Ne, még nem! Rám tört a rosszullét. Maradj itt éjszakára.”

„Nem. Egy percig sem maradok ebben a városban.”

„Maradj velem. Kérlek. Szükségem van rád. Magányos vagyok itt. Eszter megszökött Sómann-nal.”

„Váljék egészségükre. De akkor sem maradhatok. Kandra vár lent a taxiban. Búcsúzni jöttem. Hazamegyek. Férjhez megyek Kandrához.”

Hát persze. Mi sem természetesebb. De most nem szólhatok semmit, ma éjjel velem kell maradnia.

„Kérlek, maradj velem ma éjjel. A feleségem öngyilkos lett, Kátya! Kérlek! Nem hagyhatsz itt ebben a borzalomban. Magányos vagyok, kétségbeesett vagyok. Ez a szálloda, ez a város... Legalább ülünk csendben egy percig, mint elutazás előtt az oroszok.”

„Nevetséges szokás. Nem maradok, és nem is akarok. Búcsúzzunk el.”

Úgy látszik, ez lesz a végszó. Nincs több halogatás. Lehúzómagam mellé az ágyra, immár nem bújhatok ki a befejezés alól; itt a vég, *finita la commedia*, te hívtad, jól van, akkor hát fogadd; megfogom Kátya kezét, és azt remélve, hogy e nyomorúságos szállodai szoba valamiféle gigászi operaszinpaddá alakul, ekként mondom el végső monológomat: „*Miserere. Miserere nobis*. Itt az idő, uram. Könyörülj mirajtunk, könyörülj

túl sokat látó szemünkön, minden zörejt kíváncsian fülelő fülünkön, bárgyú fecsegésre túlságosan is alkalmas ajkunkon, a világ szennyét boldogan emészthető beleinken, minden irányba szertefutó lábnyomainkon, az élet felé ezer kézzel kapkodó vágyainkon; köszörülj senkinek sem kellő, önsajnálattól csöpögő áriáinkért; irgalmazz minden kéjre mohón odaforduló ágyékunknak, irgalmazz nedves fogsorú nevetéseinknek, szeretetet esdő taknyos zokogásainknak; köszörülj hirtelen fellobbanó gyűlöleteinkért, ádáz gőgünkért, gúnyolódásainkért, köszörülj hazug beszélgetéseinkért, semmitmondó leveleinkért, fennhéjzásunkért, fásult, unalmas óráinkért, köszörülj gyarló műveinkért, szájalmas tehetségtelenségünkért, köszörülj féltve őrzött, ám később nyomorúságosnak bizonyuló titkainkért, viszonzott és viszonzatlan szerelmeinkért; adj feloldozást egész üres, iszonytatóan hétköznapi, émelyítően banális életünkért; köszörülj mirajtunk, irgalmazz. *Miserere. Miserere nobis.*”

Úgy érzem, mindent elmondtam, kimerülten elhallgatok. Kátya ugyancsak hallgat, már kínos a csend. Hirtelen szembefordul:

„Ezt előre megírta vagy most rögtönözte?”

Mit is válaszolhatnék. Micsoda banális nőszemély. Ingerülten lépek oda az ablakhoz. Arcomba villan az őzikés poszter. Kátya feláll, szoknyáját lesimitja:

„Most már tényleg mennem kell. *Bonne chance, monsieur le professeur.*”

Futólag arcon csókol, ránéz az éjjeliszekrényen fehérülő fiolára, aztán nagy lendülettel kilép a szobából. Állok az ajtóban, hallgatom a folyosón kopogó lépteit, megvárom, amíg beszáll a liftbe. Nem néz vissza. A szobában belezuhanok a karosszékekbe, most már rágyújthatok. Töltök még egy utolsó italt. Kitérom az ablakot, lenézek az utcára. A szállodából éppen ekkor lép ki Kátya az ismét szemerkélő esőbe. Nyakán fázósan húzza össze kabátját. Nem néz fel. Gyors léptekkel halad az utcán várakozó autóig. Beszáll, az ajtó becsukódik, a kocsi elindul. Más már nem történik. Isten veled, Kátya, isten veled, drágaságom.

Visszalépek a szobába, még egyszer szemügyre veszem az erdei jelenetet. Az éjjeliszekrényre odakészítem a whiskysüveget. Lassan meztelenre vetkőzöm, aztán bebújok a paplan alá.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Darvasi László: *A könnyemutatványosok legendája*
Jelenkor, Pécs, 1999. 576 oldal, 2500 Ft

I

„MINDEN, AMIT KÜLÖN DOBTAM”

*„S hogy milyen nagyok és híresek
voltak a Szalókók, arra legyen
tanú a felhőten ég, a végtelen
kékből akármilyen kiolvasható.”¹*

Megítélésem szerint Darvasi László új regénye legalább egy nagyságrenddel jobb, mint mindaz/bármilyen, amit eddig írt.

Emez első látásra talán túlzottan is határozott (de szándékom szerint csöppet sem gyalázkodó) véleményemet (a nehezen közölhető érzéki benyomásoktól eltekintve) ezúttal elsősorban néhány, részben már ismert, hagyománytörténeti érveléssel látom megalapozhatónak. Darvasi László: *A KÖNNYEMUTAVÁNYOSOK LEGENDÁJA* című regénye ugyan is (Háy János: *DZSIGERDILEN-jével*, Láng Zsolt: *BESTIARIUM TRANSYLVANIAE*² című készülő trilógiájával és Márton László: *JAKOB WUNSCHWITZ* című regényével e téren közös erőfeszítéseket téve) igen jelentős, a kortárs magyar irodalmat tekintve pedig szinte teljesen egyedülálló mértékben írta újra a magyar próza egész történetét. Ezen újírás mibenlétét a szövegnek először a *régi magyar irodalomhoz*, másodsorban az esemény, a történet és az elbeszélés összefüggéseinek *narratológiai* kérdéseire, harmadszor pedig a *historia*, a *szabadság és a tanúság* egymással szorosan összefüggőnek mutatkozó problematikájához való viszonyát taglalva vélem leginkább kibonthatóknak.

1. Éljen és virágozzék a régi magyar irodalom!
Sokan gondolják, hogy Határ Győző tulajdonképpen nem túlzott (nagyon), amikor azt

mondta, hogy a magyar irodalom egészének egyetlen igazán világirodalmi rangú szelete a XVII–XVIII. századi erdélyi emlékiratirodalom.³ E szövegeknek a magyar próza történetére gyakorolt eleven *poétikai* hatása azonban (kiadásuk idejétől, a XIX. század második felétől eltekintve) egészen a mai napig mégsem volt jelentősnek mondható: egyedülálló módon a magyar emlékiratok hagyománya, minden nyilvánvaló és irodalomtörténetileg mindvégig számon is tartott esztétikai értéke ellenére jószérivel teljes mértékben kívül rekedt az irodalom történetébe folytonosságán. Az önéletírás számos későbbi szövegben őrzi „régii” formáját,⁴ de retorikája ritkán lesz megújító újraformálás tárgya. A fent említett négy regény (és szerintem elsősorban a Darvasié) alapvetően változtatott ezen a helyzeten, mégpedig oly módon, hogy az *emlékiratok* hagyományát (a műfajelméleti megfontolásokat hatástörténetileg felülírva) elsősorban a magyar *regény* történetének elemeként tette a magyar irodalom egésze történetének eleven részévé.

Ez azért fontos, mert amikor Bán Zoltán András mai magyar regényeket olvasván emlékezetes módon egyszerre hiányolhatta⁵ a nyugat-európai regény (Hildesheimer) *intellektualitását*, illetve az oroszok (Szorokin) *véres, lucskos valóságközeliségét*,⁶ akkor e hiányok okát, Milan Kundera *ÉLÁRVULT TESTAMENTUMOK* című regényének megfontolásai nyomán (felettébb figyelemre méltó módon) abban jelölte meg, hogy a magyar regénynek *nem volt első félideje*. Mint ismeretes, Kundera szerint a regény első (Rabelais, Cervantes, Diderot, Laclós, Sterne) és második félideje (a XIX. század) után a harmadik félidező szerzőinek (Proustnak, Kafkának, Musilnak, Brochnak, Gombrowicznak, Fuentesnek) újból meg kellett határozniuk és ki kellett bővíteniük a regény fogalmát, s a regényt az előzmények újraolvasásával, a műfaj *egész* tapasztalatával kellett megalapozniuk. Bán szerint a magyar regény (saját történetének eredendő és pótolhatatlan hiányossága miatt) ezt nem tehetette meg, s emiatt maradt többol-

dalúan satnya. A fent említett négy regény fontossága e tekintetben éppen abban áll, hogy *pótolták* ezt a hiányosságot: azzal, hogy újraolvasták és előtörténetük integráns részévé tették a régi magyar emlékiratokat, valójában *megteremtették* a magyar regény történetének eddig valóban fájóan hiányzó első félidejét.⁷

Hogy mindez aztán milyen hatással lesz majd a Bán által az *intellektualitás* és a *valóságközeliség* fogalmaival jelölt tulajdonságeggyüttesekre, azt természetesen ma még sejtetni sem lehet. Az viszont talán már most is kijelenthető, hogy Darvasi, Háy, Láng és Márton László regényének az emlékiratokhoz való kötődése visszamenőleg felülbírálja az emlékiratokat a magyar prózai hagyományból – ismeretlenül – kilökö magyar felvilágosodást,⁸ s ebből a szempontból tényleg állítható, hogy *immár* a magyar nyelvű regény egyáltalán nem kései születésű, hiszen története már a XVIII. század legelején Bethlennel, sőt talán XVII., esetleg már XVI. századi emlékiratíró társainak szövegeivel elkezdődik.⁹

A most szóban forgó négy mai magyar regény – a tematikus és regényként való kötődések kiépítése után – ráadásul arra is ráirányíthatja a figyelmet, hogy az emlékiratok *mint emlékiratok* is jelentős hatást fejtenek ma ki. Sárbogárdi Jolán A TEST ANGYALA című szövege, Garaczi László EGY LEMŰR VALLOMÁSAI című készülő trilógiája,¹⁰ Németh Gábor A HURON TÓ című novelláskönyve vagy legújabban Szijj Ferenc KÉREGTORONY című verseskötete immár *műfajilag* is világossá tettek, hogy a mai magyar irodalom alakulására különösen nagy hatással lévő, megújítható és megújító hagyományszálak egyike mindenképpen a (régi) magyar emlékirat-irodalom,¹¹ s innen immár az is belátható, hogy a magyar irodalomnak az emlékiratokhoz és az emlékirat műfajához való felettebb figyelemre méltó, *rendszereszerű* vonzódása tulajdonképpen már jóval korábban, Esterházy és Nádas, illetve Ottlik és a kései Mészöly¹² (de lehet, hogy már Déry Tibor és Vas István) szövegeivel elkezdődött – ha az e körülményt méltó módon figyelembe vevő újraolvasásuk ez ideig még nem történt is meg.

És mindez persze a régi magyar irodalom olvasásának egészére is megtermékenyítő hatást gyakorolhat. Nyilvánvaló, hogy ezek a

mai (de máris kanonikus) szövegek nem annyira *forrásértékűk* miatt, hanem elsősorban *nyelvi* struktúráikban gyönyörködve, azokat *imitálva* és *variálva*, nyelvüket *nyelvként* juttatva szóhoz, olvassák és teremtik újra a régi magyar *irodalmat*.¹³ Ha ez az olvasásmód legalább valamennyire teret nyerne (nem utolsósorban a régi magyar irodalom hivatásos kutatói között), meggyőződésem, hogy ugyánszerűen megnőne ama régi szövegek száma, melyek a szerves kapcsolódás lehetőségét kínálják fel a mai magyar irodalom számára.

2. Az esemény rehabilitációja

Ha elfogadjuk kiindulópontként, hogy „*az epikai szövegek »individualitása« [...] abból származik, hogy az elbeszélte történet nyelvi kódoltsága elvileg megismételhetetlen. Az eseményt értelmező történetet az elbeszélés értelmezi, ugyanakkor az esemény is feltételezi a történetet, miként a történet is megalapozza önmaga elbeszélhetőségét*”,¹⁴ akkor azt mondhatjuk, hogy („*most, amikor programszerűen zajlik a történetközponú próza újrafölértékelése*”, és emiatt gyakorta elfelejtődik, hogy „*a történet mint kompozíció többszörös nyelvi reflexión keresztül közelíthető meg*”)¹⁵ a Darvasi-szöveget leggyakrabban az *esemény-történet-elbeszélés* hármasság középső elemét kikutintva, nemritkán pedig (naiv reflektálatlansággal) *csakis* történetként szokás olvasni.¹⁶

A KÖNNYMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJA önreflexívnek is tekinthető kijelentései ugyan nem szállnak nyíltan szembe ezzel az olvasási móddal, sőt gyakorta támogatják, megerősítik azt,¹⁷ az olvasó azonban alighanem mégis nagyot csalódik, ha minden gyanakvás nélkül enged ennek a biztatásnak. A regény (alapvetően – és a hagyományhoz való imént tárgyalt viszony miatt: magától értetődően – *pikareszk* jellegéhez illő módon) elképesztő mennyiségű, az olvasói emlékezet(em) számára egészükben számontarthatatlanul sok apróbb-nagyobb eseményt mond el. (A kötetet szerkesztő Csuhai István szóbeli közlése szerint csak halál*n*emből több száz lehetőséget fel a szövegben.) Az események azonban két ok miatt sem értelmeződnek megnyugtató egyértelműséggel a történet által. A regény mindösszesen körülbelül tucatnyi (vastag: regényként önmagában is megálló) történet-szálat mozgat, és egy adott esemény gyakorta vagy *egyiknek sem* képezi integráns ré-

szét (*valamennyi* történet szempontjából tökéletesen irreleváns), vagy pedig *egyszerre több történetnek* is kitüntetetten fontos eleme, mely történetekben azonban mindig nyugtalanítóan újra meg újra másként interpretálódik. Azon események pedig, amelyek viszont alapvetően kizárólag egy bizonyos történet-szálhoz látszanak kapcsolódni, azért kénytelenek mindvégig nélkülözni a véglegesnek tűnő értelmezés nyugalmát, mert az azokat értelmező történet vagy *nem őrzi meg önazonosságát* (az olvasásban előrehaladván befolylik és részévé válik egy másik történetnek, esetleg teljesen azonosul azzal),¹⁸ vagy pedig az (egészen apró részletekre tagoló s az összetartozó részeket, más történetek darabjainak közbeiktatása útján, egymástól meglehetősen távol elhelyező) elbeszélés mód miatt tulajdonképpen *érzékeltetetlen*, de legalábbis egészében nehezen átfogható marad az olvasó számára. (A szerző egyébként, szíves szóbeli közlése szerint, e szellős – és esetében Mario Vargas Llosa HÁBORÚ A VILÁG VÉGÉN című regénye, David Lynch TWIN PEAKS című tv-sorozata és Robert Altman SHORT CUT című filmje által ihletett – regényszerkezetet egy egyszerű, mechanikus művelet sor által hozta létre: a mintegy tucatnyi történet-szálat végigírásuk után kicsiny részekre darabolta, majd a részeket alaposan összekeverte.)

Kiinduló idézetünkhöz visszatérve úgy lehetne fogalmazni, hogy ebben a szövegben az elbeszélés ugyan megalkotja, de ugyanakkor vagy hozzáférhetetlenné, vagy nehezen hozzáférhetővé, vagy nem önazonos módon hozzáférhetővé teszi a történeteket, amely történetek ily módon vagy nem, vagy *több, mint egy* módon értelmezik a nagyszámú és ráadásul fontosságuk szerint nem jelölt eseményeket. Más szavakkal: az esemény nem mindenáron feltételez történetet (vagy ha mégis, akkor azonnal többet is), a történet pedig nem alapozza meg önmaga elbeszélhetőségét (vagy ha mégis, akkor feleltébb közvetetté és problematikussá teszi azt).

Az eseményt értelmező történetet értelmező elbeszélés értelmezéséhez szokott (történetközpontú) olvasó nem egykönnyen élheti ki tehát megszokott vágyait. Mármint: ha ez az (elsősorban a regény első ötödére jellemző) alaphelyzet nem veszi el a kedvét eleve és végképp az olvasástól, meglátásom szerint alapvetően három lehetőség közül vá-

laszthat. Először: amennyiben nagyon ragaszkodik a *történetek* rekonstrukciójához és egybenlátásához, lendületes és folyamatos lapozgatásra, esetleg jelölések alkalmazására, netalántán a könyv (virtuális vagy valós) újradarabolására, a fejezetek új sorrendbe állítására, a könyv teljes újrafűzésére kárhoztatja magát – ám a történetek vágyott önazonosságát még e radikálisan (s valljuk be: némi-képp azért mégiscsak durván) újrastrukturáló (s ezáltal – saját céljai ellenében – már önmagában is megmásító) szerkesztői munka által sem állíthatja helyre. Másodszor: amennyiben képes megszűntetni, átrendezni olvasási szokásait, figyelmének súlypontját áthelyezheti az elbeszélés módjára, hangnemére. Ebben az esetben „*lassú és körülmenyes, de áttetsző mondatok*”-at talál majd (mint a bolgár kisgyermek beszédében a szöveg maga: 536.), amelyekkel hosszan eljátszhat, s bennük elgyönyörködhet az, aki kedveli az efféle foglalatosságot s az olyasféle mondatokat, mint mondjuk a következők: „*Elmosódott férfiarcot látunk, melyre ezüstport szítal az idő. Szívességet tesz minékünk, és kegyesen úgy felejtí ezt a kompozícióját*” (7.), „*Zúzmará hulljon ördögzsarta szívedre!*” (126.), „*A hallgatásból semmi nem lett soha. Az erény is mondaiból van meg a bűn is mondatból van*” (175.), „*Szélkiáltó Borbála mosolyog, mint a fű*” (201.), „*Errefelé az idő nem tud olyan kárt okozni, hogy holnapra ne legyen mégis jó*” (229.), „*Ne lélegezzen sokáig közöttünk az, akít imádnunk rendeltetett*” (399.). Harmadszor: a rugalmas olvasó figyelmének súlypontját áthelyezheti az *eseményekre* is, végeredményben erre a lehetőségre is épp elég önreflexív betét hívja fel a figyelmet. (Lásd például Konrad Rakonczay utolsó, a csodák ellen írott röplapját [250.], vagy az olyasféle kijelentéseket, mint pl. hogy „[a] világ romlása csodákkal hozható helyre, ez nyilvánvaló. No és a csoda életetője, miként a halnak a víz, az idő. Minden elmúlik egyszer, hát ezért lesznek a dolgok elbeszélhetőek” [431., vö. 198.]). Az örömök itt sem csekélyek. Ha ugyanis az össze nem álló, nem önazonos történetek nem értelmezik az eseményeket, vagy ha mégis, akkor (már ha emlékszünk egy-egy eseményre mondjuk száz oldal után) azonnal egyszerre többféleképpen is, akkor talán mondható, hogy ezek az események tényleg a *levegőben lógnak*. A *levegőben* vannak tartva – mint az emberhúsok Pep Velemir, a debreceni törpe

mutatványban. „És dobálnám, míg egyszerre összeállna ott fent minden, amit külön dobtam, és egy egész ember hullana vissza. Az lenne a mutatvány! De kinek kell ilyen mutatvány? Magának, vitéz uram, kell a mutatvány?” (282.) És ha végül tényleg össze is áll minden, mit külön dobtott, ám ami visszahullik, mégsem történet, mégsem ember: mutatvány, szimuláció.¹⁹ „A foglárók vezetője, egy bécsi zsoldoskapitány elégedetten dörzsöli a markát, ahogy a lányra pillant. Meztelenre vetkőzteti, és alaposan megvizsgálja. De hogy biztos legyen a dologban, többször megköpöki a lányt, végül megvágja a combján és a karján, nem látomás, lidérc vagy rosszindulatú tündér játszik vele. Della ugyanúgy vérzik, mint bárki élő teremtmény, ráadásul mindene megvan, azt is lehet mondani, tökéletes munka. Nem tündér, nem lidérc és nem is látomás. A bécsi kapitánynak eszébe sem jut, hogy mutatvánnyal is lehet dolga.” (530.)

Ahhoz, hogy az események iyerén (nem történetet, hanem annak szimulakrumát eredményező) rehabilitációjának irodalomtörténeti jelentőségét kiemelhessem, újra idézzel kell élnem. Számomra helytállóak tűnik az a megállapítás, amely szerint „Jókai artistikus meseszövevével és Mikszáth kispékai anekdotizmusával »mesemondó« típusú előadásmódok kezdtek feledtetni Kemény Zsigmond nagy nehézkedésű, bonyolultabb poétikai kódoltságú prózanyelvét [...]. Jókai és Mikszáth elsöprő hatása alatt aztán lényegében az a poétikai egyensúly bomlott meg, amelyet az epika ez idő tájt alakított ki esemény, történet és elbeszélés között. Az esemény (»csattanó«) és a történet (az attraktív »románosság«) fölénye elfödte azt az elbeszélés-hermeneutikai tény, hogy mindkettjüknek az elbeszélés értelmezte formában van csak epikai léte. [...] A világlekepező, krónikás elbeszéléshez társított eszközjellegű nyelvhasználat elvével így társulhatott a köznyelvi olvashatóság illúziója.»²⁰ Darvasi László: A KÖNYMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJA című regényének jelentősége e tekintetben éppen abban áll, hogy a szöveg esemény, történet és elbeszélés egymásrautaltságának tudatában,²¹ az elbeszélés erős tagolásával és sokszorozásával jelentősen megnehezíti a (nagy) történetekre koncentráló olvasást és ily módon az események általuk történő megértését, elérvén ezzel azt, hogy a különböző események elsöprőben saját (kicsiny), egyéni és a többiétől gyakorta teljesen független történetük elbeszélése által lesznek hozzáférhetőek, és ezáltal a nagytörté-

netekkel szemben emancipáltak. (A szó elsődleges mai „egyenjogúsított” jelentése helyett inkább annak régies: „szabados viselkedésű, magának sok mindent megengedő” értelmében.) A számos, első látásra nyilvánvalóan mágikus-realista rekvizitumnak tűnő (és gyönyörű!) elem (pl. 183., 356–366., 378., 487., 500., 516.) ellenére épp azért nem mondanám mégsem, hogy kelet-európai mágikus-realista utánlövessel van dolgunk (pedig az sem lenne éppenséggel túlzottan nagy baj), mert a szöveg az elmúlt világ (eseményeinek) azon egyediségét és csodaszerű voltát idézi ezzel az elbeszélésmóddal (immár „csattanót” és „attraktív románosságot” egyként nélkülöző, de legalábbis – egyiket a sokszorozással, másikat a testiség brutális tényeivel – feledtető módon) vissza, amely a magyar nyelvű olvasó számára elsősorban mégsem Gabriel García Márqueztól, hanem jóval inkább Jókai Mór, Mikszáth Kálmán (nem Gárdonyi Géza, hanem)²² Krúdy Gyula és Mészöly Miklós történelmi tárgyú szövegeiből lehet izgalmas (mert alaposan újrarendezett) otthonosság-gal ismerős.²³

3. De hogyan csinálja? (A história, a szabadság és a tanú)

Nos, hogy hogyan csinálja, azt persze nem tudom. (Irodalomelméletileg talán illő lenne ide beszúrnom, hogy és nem is érdekel, de ez nem igaz: érdekel, csak nem lehet megtudni.) Van azonban néhány kisebb-nagyobb önreflexív rész, amely elárul ezt-azt arról, hogy hogyan gondolja csinálni. Példának legyen most e nyíltan önreflexív részek közül az első, a regény harmadik különálló (és a történet-szálak közé végképp befonhatatlan) részcskéje, a regény 14. és 15. oldaláról. Megpróbálok lassan, takarékosan végigolvasni. (A szövegrészt saját értelmezői céljaimnak megfelelő méretű szakaszokra tördeltem.)

„Azt is ki kell mondani, hogy a história soha nem az, aminek valójában látszik.”

Az első kérdés nyilvánvalóan az, hogy mit jelent ebben a mondatban a „história” szó. A történettudomány szóhasználatában magára a történelemre: a történeti eseményekre, illetve azok helytálló elmondására (a *res gestae*-re, illetve a *historia rerum gestarum*ra) utal. Irodalomtörténeti szakszöve-

gekben általában a régi magyar irodalom szövegeinek egyik alapvető csoportját nevezi meg, a *res gestae*-t, *lött dolgot* mondóként, a *res fictát* (Sylvester szép magyarítása az *inventióra*); *lelíst* mesélő *fabulákkal* szemben.²⁴ Bizonyos köznapián narratológiai értelemben pedig egész egyszerűen narratívát, történetet jelent. E jelentések közül választani egyelőre nem látszik lehetségesnek, csupán annyi bizonyos, hogy a szövegválasztás a narratíva és a történeti ismeret problematikáját már a kiindulóponton szoros összetartozónak mutatja.

Egy (meglehető nyíltsággal narratív) friss történeti munka, John Lukacs: *ÉVEK... című* könyvének bevezetője meglehetősen szoros kontextust kínál ehhez a szövegrészhez. Lukacs szerint a XIX. századi történelmi regényben (Walter Scott, Tolsztoj) a történelem csupán a szöveg érdekességét fokozó háttér volt. A XX. század újfajta történelmi tudatot hozott: „*a történelem több, mint lejegyzett múlt*”. Ez az eszmetörténeti elmozdulás eredményezte aztán az irodalomban a dokumentumdráma és a tényregény műfajainak térnyerését, valamint azt, hogy a mai történelmi regényben a történelem immár nem háttér, hanem a történelemek centruma: e szövegek tulajdonképpen a „*regényesített történetírás*” példái – amelyek néha „*alapítalanul és olykor rosszhiszeműen összemossák a történelmet a fikcióval*”. A szerző szerint a történelmi tudat terjedése várhatólag tovább tart majd, és a későbbiekben még „*[a]z is lehetséges, hogy a jövőben a regény mindentől beleolvad a történetírásba*”.²⁵

Ez az álláspont a későbbiekben fontos lesz. Ebből a szemszögből nézve történeti tárgyú (narratív) szövegek esetében a tudomány és az irodalom szembeállítására immár tulajdonképpen *nem* történelem és fikció (ha tetszik: *historia rerum gestarum* és *fabula*) oppozícióját jelenti, hanem azon alapul, hogy az adott szöveg *femtartja-e* ezt az oppozíciót avagy sem. *Lött dolog* és *lelíst* ősi, külső oppozíciója áthelyeződött, belső különbségnek bizonyult: a tudomány és az irodalom *egyaránt* él mindkét elemmel, de e különbséget csak utóbbi „*mossa össze*” – vagy: szünteti meg, számolja fel, oltja ki.

E problematika kiinduló mondatunk-

ban is jelen van: első látásra úgy tűnhet ugyanis, mintha a „*valójában*” szó tulajdonképpen rossz helyen volna. Hagyományosabb ismeretelméleti szemlélet, ugyebár, azt diktálná, hogy „*a história valójában soha nem az, aminek látszik*”, vagyis hogy a való a látszat mögött húzódik meg, s viszonyukkal meg persze magával a (história) való(já)val a beszélő teljesen tisztában van. Ám a szövegben az szerepel, hogy „*a história soha nem az, aminek valójában látszik*”, s ez (az oppozíciót felszámolva) sokkal inkább valami olyasmit jelent, hogy a látszat az egyetlen valóság, a látszat *maga* a való – a história azonban mégis mindig valami más.

A szövegnek a befogadásról szóló narrátori részletei igazolják a „*valóban*” különösnek tűnő helyzetét és annak ezen értelmezését. Gonzales mester levelében „*[a] betűk mindaddig lángolnak, míg a címzettek el nem olvassák őket*”. (132.) Ha Absolon úr „*üvölt, nyilván maga sem érti pontosan, kicsodát. Jelentése mégis lehet az artikulációnak*” (146.), de Borbála sem érti, amit mond, mondatai mégis értelmezhetők (160.). „*[A]mit Jozef Bezdán nem lát [...] az voltaképpen nincs is*” (362.), Franjo Mandebabának tükör van az arca helyén (420.), a Padisah fogában talált dzsinnt pedig egy felejtésre ítélt mesébe zárják, márpedig „*[t]udunk-e ennél nagyobb büntetésről?*” (487.). A befogadásnak (az olvasásnak és értelmezésnek) tehát olyan teremtő, életre keltő ereje van, amely gyakorlati túllép a beszélő által belátható jelentésekre (vagy a jelentések általa vélt hiányán). A legnagyobb büntetés azért a nem olvasás, a látszat (és így a való) teljes hiánya, mert a megfigyelt tárgyat kizárólag a (néha másban is csak saját magát olvasni képes) szemlélet ruházhatja fel léttel.

„*Ahogy láttatja magát a Nap, a Hold, a Föld és a csillag. Ahogy láttatja magát a felleg, a csobogó víz, földkupacból kibukó gyökér, vadállat a rengtegben, sebes sodrású folyóban, tóvízben úszó néma hal, darumadár, mely éppen akkorát lép, mint az ember.*”

A história soha nem az, aminek valójában látszik. Ám (ezzel szemben) a természet jelenségei (a jól látható égi jelenségek, a plusz jeleket alkalmazó anyag, az életterét

részben elhagyó növényrész vagy az abban alkalmilag megpillantható élőlény) olyan jelenségek, amelyek azok, aminek valójában látszanak. Pontosabban: képesek úgy *láttatni magukat* (öntevékenyen), hogy létük (a históriával ellentétben) egybeessen, azonos legyen (bevezetem a terminust, mert kötőjellel mást jelentene) *látszatvalójukkal*. Úgy tűnik tehát, hogy e szöveg szerint a természet jelenségei önzonosak, nyelven kívüliek, közvetlenül hozzáférhetők. Beszédesebben némák, mint a hal. És az ember ezekhez a természeti létezőkhöz csak abban hasonlít, hogy éppen akkorát lép, mint a darumadár. Az ember csupán ennyiben része a természetnek – ám az önzonosság, a nyelven kívüliség és a közvetlenül hozzáférhetőség tekintetében nem.

„A *historia* nem ilyen.”

A *historia* (jelentsen bár a szó itt eseményt, róla szóló szöveget vagy történetet) a természettel ellentétben nem önzonos, nyelven kívüli vagy közvetlenül hozzáférhető. Semmiképpen sem képes öntevékenyen úgy *láttatni magát*, hogy léte egybeessen, azonos legyen *látszatvalójával*. Nem a létevel azonos valóját láttatja, mert nem képes erre. Ezért van az, hogy bizonyos narrátori állításokat a „*ha ezt vagy azt mondjuk, lehet, hogy nem tévedünk*” szerkezet vezeti be (pl. 133.), hogy az elbeszélő szerint a gonosz nem megismerhető, mert lényege nem a megismerés lehetősége, hanem annak hiábavalósága (341.), hogy szerinte háborúban nincs, nem lehetséges igazság, tehát minden állítás elfogadható (533.), illetve, hogy „*egy háborúban nem kereshetjük az igazságot, mert egy háborúban a hazugság az úr*” (549.) – így lehetséges, hogy ebben a világban (a történelmet a fikcióval alaptalanul bár, de nem rosszhiszeműen összemosva) „[a] *Fényesarcú Padisah személyesen, két szent kezével fojtotta bele a Csele-patak szennyesen habzó vizébe Lajost, a gyaurok királyát*” (544.).

A *historia rerum gestarum* soha nem azonos a *res gestae*-vel. *Historia rerum gestarum* tulajdonképpen nem is létezik. A *historia* ennek a nem létező *historia rerum gestarum*-nak a szimulációja. Nemhogy nem tartja fenn: eredendően elmosni és kioltani igyekszik *historia rerum gestarum* és *fabula* belső oppo-

zíciónját. (John Lukacsnak innen nézve nem nagyon lehet igaza. A jövőben nem a regény fog mindenestül beleolvadni a történetírásba. Hanem a történetírás a regénybe. Talán már meg is tette.)

„*Mert fű, felhő, fény mind szabadon kószál. Szabadon kószál a láthatatlan szél, mely remegő levél-től, hajfürttől, bokorágtól látható mégis. Szabad a kő, a tűz.*”²⁶

A *historia* és a természet (eddig az önzonosság, a nyelvhez való viszony és a hozzáférhetőség szempontjaival indokolt) szembeállíthatóságának újabb oka a természeti létezők alapvetően szabad volta. A rögzített és a mozgó létezők egyaránt szabadok, ráadásul pedig az, amely közülük egyébként láthatatlan lenne (s ez részben visszacsolja a gondolatmenetet az eddigi meghatározó lét-valóság-látszat-szállhoz, részben képileg megelőlegezi a nyelv később felbukkanó problematikáját) más természeti létezők (levél, hajfürt, bokorág) által mégis képes megjeleníteni, láttatni magát. (Az embernek csak a haja tisztán természeti létező.) A kérdés már csak az, hogy tulajdonképpen *mitől* is szabadok olyan nagyon a természet jelenségei.

„*Csak az ember nyugtalanokodik folyvást. Ő nem szabad. Ő csak oda lép, ahova szabad neki lépni. Oda megy, ahová engedik neki menni, históriából egy másik históriába.*”

Természet és *historia* eddig fejtegetett, több módon is indokolt oppozíciója e ponton természet és ember viszonyára tevődik át. Ennek oka részben az, hogy az eddig tárgyalt ellentét az emberben (az oppozíciós pár közös halmazában) kioltódik, részben pedig az, hogy ember és *historia* kölcsönösen feltételezik egymást, egymás nélkül elképzelhetetlenek: aki *historiát* mond, embert is mond. (Gyors metaforával élve: Darvasi sohasem írna például *öt egérről jelentést.*)

Az ember (a természeti létezőkkel szemben) folyvást nyugtalan, nem szabad, azt teszi, amit szabad, amit engednek neki. Az ember (a természeti létezőkkel szemben) nem kószál szabadon, sőt szűk mozgásteret nem is a természetben lelhető fel. Az ember (az ősi székely viccet parafrázálva) nem

valami, hanem *megy valahová* (ha engedik neki): „*históriából egy másik históriába*”.

Megkockáztatnám, hogy a „*história*” szó itt leginkább talán mégiscsak *história_s*-at: a történetet jelenti, s hogy ez a rész itt tulajdonképpen egy antropológiai érdekű fejtegetés. Amely azt állítja, hogy az ember történetek által uralt lény. Miként a történetírásban²⁷ saját életében is narratívák által értelmezi (és nem csupán akkor, amikor éppen emlékiratot ír!) a vele és általa megtörténteit, csakhogy, úgy tűnik, e narratívák apránként elúrhodnak, átveszik az uralmat felette, s lassanként teljes mértékben előírják neki, hogy mit tehet és mit nem.

Két cédulám tartozik ide. „*Minden, ami van, ingyen van, az ember mégis alaposan megfizet érte. A sors például az a felhőcske, ami a szülőanyánk fölött lebeg, amíg ő kiáltozik, mert anyyira fája születés. Amikor pedig az ember kibújik az anyja véres húsából és viszontag felkiált, a felhőcske rögvest a szájába száll és a szívére telepszik. Ettől fogva van egy akarat önála, és van ő, csupaszon és pőrén, hogy ellenszegüljön mondatnak, kinyilatkoztatásnak s olyan fabulának, mely ellenére tör. Az ember leginkább ellenkezésből van. Am ha nincs minék ellenszegülni, ha nem tudja a rendeltetést?! Ami az övé, csak a sorsa által az övé!*” (417.) „*Vájon mi lenne más a história lényege, mint valamely életből beleszületni egy másik, mélyebb értelmű, gazdagabb és tágasabb létezésbe.*” (426.)

Létezik tehát hatékony ellenkezés. A (mondatoknak, kinyilatkoztatásoknak, az ember ellenére törő fabuláknak) történeteknek ellenük lehet szegülni. Mert egynél több van belőlük. S így lehet (valamiképpen, bizonyos fokig, határok mentén) váltogatni közöttük, választani közülük, váltani egyikről a másikra (mélyebb értelműre, gazdagabbra, tágasabbra). Ellenszegülni a történeteknek – a történetek által. A históriának (az embernek) itt talán tényleg ez a lényege.

Be kell vallanom, nekem kifejezetten *teszik*, hogy a szöveg a történetekből való megszabadulás lehetségesnek tételezett történeteként nem a történetektől való megszabadulás (végső, apokaliptikus) történetét jelöli meg, hanem (mindig folytatható) sokszorozásukét. Szerintem (nem balossa-

gában, nem modernségében) kifejezetten *szép*, hogy e szöveg szerint a megszabadulás esélye nem a történeteken való *kivülkérülés*-ben, hanem a történetek *váltogatásában* rejteződik.

De: tulajdonképpen *honnan is jönnek* ezek az (egyként inaktív, ezért egymás ellen kijátszható)²⁸ narratívák?

„*Vegyük például annak a névtelen német polgárnak a levelét, aki 1541-ben kőrmöli papírosra, hogy Nagy Szulejmán Buda bevétele után nyolcvan gazdagon öltözött foglyot földaraboltat, csak hogy a kisfiút elszórakoztassa. Amiként ez az állítás nem igaz, úgy igaz mégis.*”

Ha nem tévedek, a forrás, amelynek részletét az elbeszélő a história példajaként idézi, valóban létezik. Egy magyarországi német polgár 1541 őszén ugyanis valóban azt írta általunk pontosan már nem azonosítható Sigismund nevű barátjának, hogy „*[n]yolcvan folfegyverzett és jól öltözött foglyot a török zsarnok parancsára, hogy vele levő kisfiút vidáman szórakoztassák, levethőztettek és feldaraboltak.*”²⁹ Ez a mondat tehát ebben az értelmezésben história: egy szűkszavúan elmondott történet, méghozzá *rikatós*, amelyet az elbeszélő itt röviden újramond és újraolvas. Szerinte ez a mondat, mint példaszzerű história, elsősorban *állítás*, rövid hirdetés egy eseményről, amely azonban (mert bár „*nem igaz, úgy igaz mégis*”) maga nem eleme a *historia rerum gestarum* és a *fabula* között fennálló oppozíciónak, az ellentétet önmagában hordozza.

Ez nemcsak azt mutatja, hogy az elbeszélő *olvasóként is* az eseményre van fixálva (a históriát egy esemény állításaként fogja fel), hanem azt is, hogy egy história olvasójaként *historia rerum gestarum* és *fabula* oppozícióját sem külső, sem belső szembenállásként nem tartja fenn.

Ha ezt a magatartást elfogadjuk követendő olvasási mintának, akkor a történeti események megtörténtét állító históriák olvasása közben a hirdetés és a fikció közötti (meglehetősen nehezen végrehajtható) különbségtételt anélkül kell fenntartanunk, hogy közben szembeállítást képeznénk. Nem tudom, szisztematizálható-e egy ilyen olvasásmód. A már idézett mondat („*[a] Fényesarcú Padisah személyesen, két szent kezével*

fojtotta bele a Csele-patak szennyesen habzó vizébe Lajost, a gyaurok királyát” [544.] szerintem mindenesetre elég szépen csillog ebben a fényben.

És hát tekinthetjük a német polgár mondatát olvasó mondatot – receptnek is. Végy egy nagyon durva eseményt („Nagy Szulejmán Buda bevétele után nyolcvan gazdagon öltözött foglyot földaraboltat”), állítsd bele egy rikató kistörténetbe („csak hogy a kisleányt elszóraztassa”), és beszéld el valamiféle forrásra hivatkozva („Vegyük például annak a névtelen német polgárnak a levelét, aki 1541-ben körmöli papírosra, hogy”).

Sylvester Jánosnak az *inventio* magyarítására (éppen) 1541-ben adott javaslata („lelís”) azért tűnik egyre szebbnek, mert ebben a kontextusban egyre inkább képes egyszerre jelenteni azt, hogy (mint a historiamondó) *ráel*, meg azt, hogy (mint a fabulamondó) *kitalál*.

„Így van az ember a históriával is. Ha szabad lenne, nem kellene neki. De az ember nem szabad. Hát néha úgy tesz, mint aki mégiscsak az. Szórazozik. Mulat. Játszik a könnyeivel. Megrikat másokat. Magát siratja.”

Az eddigiek után a história itt már teljesen nyilvánvaló módon egyszerre jelenti (az általában fikívnek elgondolt) történetet és (az általában igaz híradásnak elgondolt) történelmet. A szabad embernek nincs (nem lenne) sem története, sem történelme. De az ember nem szabad. Ám a história, ami a szereplő ember számára maga a rabság, az alkotó ember számára majdnem a szabadság. A históriaalkotás a szabadság szimulációja.³⁰ Históriat mondani annyi, mint a megszabadulás katarziséra vágyva mulatni az időt. Az olvasandó könyvmutatvány ezért könnymutatványos *legenda*.

„Máskülönben hagyomány az is, hogy úgy sírunk, mint dédapánk. Olyanok a könnyeink, mint az övéi. Arcunkat éppúgy temetjük a tenyerünkbe, és mi is azt gondoljuk, hogy az az igazi könny, amikor a szív sír a szem tükrén át. Ez a mi igazi örökségünk.”

Úgy tűnik, a „hagyomány az is” itt három dolgot is jelenthet. 1. „Hagyományosan úgy szoktuk gondolni, hogy...”; 2. „Az örökségnek az is része, hogy...”; 3. „A hagyomány

örökítésének egyik módja az, hogy...” Ráadásul egy fontos szövegrész egyben is láttatja e három jelentést. „*Ök ketten, Pilinger Ferike és Rudica rokonok. Véreik ők egymásnak, mert aki egyszer is utazik a könnymutatványosok szekerén, legyen bár élő vagy halott, mindig sorstársára ismer a szertelenül kanyargó földi történetekben. Ők is tudják a rokonság tényét. Tudják, hogy nemcsak a vér adja a rokonságot, hanem a történetek mélyében munkálkodó sorsszerűség, mely erre is és arra is porciózik. Hát nem mindegy, hová tartanak a történetek? [...] Aki utazott a könnymutatványosok szekerén, tudja, miről beszélünk. Aki meg nem utazott, annak hiába is mondjuk.*” (154.) Ebben a szisztémában nem a rokonnak van joga az örökségre, hanem az öröklés *avat* rokonná. A hagyomány csak az örökítés és öröklés: az olvasás játékába beszállók számára lesz rokonító örökséggé.

Amilyen például a könny. Mégpedig „*az az igazi könny, amikor a szív sír a szem tükrén át*”. Ennyiben ez a rész talán nyelvelméleti fejtegetésként is olvasható. Amely szerint a nyelv egy olyan tükörfelület, amely akkor működik tökéletesen, amikor át lehet rajta presélni a legbelsőbb, legmélyebb tartalmakat is. A tétel, hogy ez lenne a mi igazi örökségünk, akár igaz is lehet: a magyar irodalom történetét tekintve talán tényleg ezen *eszközjelle*gű nyelvhasználat hagyománya a legerősebb.

A regény nyelvhasználati gyakorlata azonban nem ezt valja magáénak. Achmed Bamapidsche és David Mendelson párbeszéde („– *Kérdezhetek-e, uram? [...] – Csak ha nem használod a nyelvved, zsidó. – Én a szavaimat használom, uram. [...] – Nem inkább a szavak téged, zsidó?*” [328–329.]), a szegedi pákász, Balina nyelvhasználata („*Olyan meséket és legendákat tud, melyek elhangzása után mindig változik valamennyit a világ*” [410.]), valamint Jozef Bezdán hazugságot elkerülni igyekvő fogadott, örökös némaságának halk, de az igaz-hazug oppozíció lebontásán felettébb hatékonyan munkálkodó narrátori kritikája („*Ha úgy vesszük, Jozef Bezdánnak igaza volt. Legfeljebb azon érdemes eltűnődni, mennyivel értékesebb dolog az igazság a hazugságnál, amikor az igaz és a hamis az élet alakításában közösen, úgymond vállt vállnak vetve ténykednek, és nem is igen lehetnek meg*

egy más nélkül” [452.] pedig teljesen explicitté teszik az eszközjellegű nyelvhasználat hagyományának kritikáját.

„Ezért mondjuk azt, hogy a könnymutatványosokról akkor is tudnánk, ha egyetlen szó sem hangzott volna róluk. Ha jalkiáltás helyett is csak az összeszorított fogak csikorgását hallanánk az idő színpadáról. Akkor is tudnánk róluk, ha egyetlen papírdarabka, fosszília, kódex, évkönyv, memoár, napló, útleírás, de még egyetlen gondolat nem adott volna hírt a működésükről.”

Tradicció és nyelv kérdése e ponton szorosan összefonódik. A szöveg szerint a múlt és a jelen közötti közvetítéshez nem feltétlenül szükséges a szó. Közvetítő funkciójában a fogcsikorgás azért ugyanolyan beszédes, mint a jalkiáltás, mert *minden közvetít, ami interpretálható*. Az írásban rögzített források közé ezért ékelődhet be teljesen problémátlanul az („írásos”, de rögzíthetetlen) *gondolat* és a (rögzült, de nem írásos) *fosszília*. John Lukacsnak e ponton igazat adhatunk: a történelem itt tényleg több, mint lejegyzett múlt. Vannak az írásos forrásokkal információt hordozó erejük tekintetében egyenrangú, de időbeli hatósugarukban és marandóságukban azoknál jobb híradások is. Maga az örökség: az öröklődés és a hagyomány a legjobb híradás. A *genetika* és a *tradíció* nyelvei. A *természet* és a *historia* nyelvei. Amiknek épp csak hangot és arcot kell adni megszületésünk – vagy egy regény méretű *prosopopoeia*³¹ által.

Egy ilyen narrato-genetikában vizsgálva szerintem belátható a (talán sokak számára irritáló) többszám első személyű elbeszélő szükségessége.

„Jól van. A tanúkat tehát meghallgatjuk. De nem a bizonyosság kedvéért. Csak hogy a kedvünk növekedjék.”

Hát hogyan hallgatnánk meg a tanúkat, gondolhatnánk, hiszen az elmúlt eseményekről szóló szöveg mindig, kivétel nélkül, szükségszerűen, definíció szerint csak és kizárólag tanúvallomások alapján íródhatik.³² Tanú nélkül nincs história.

Az viszont még az eddigiek után is meglepő némiképp, hogy a meghallgatás oka és célja nem a bizonyosság elérése. A tanúság problematikájával foglalkozó egyik leg-

fontosabb elméleti szöveg³³ a bizonyosság előállításának módozatai között az empiriát, a logikát és a titokra és titokosságra épülő tanúságot sorolja fel. A tanúszerrep kifejezetten a bizonyosság kitermelésére jött létre. Ez a regény azzal, hogy leveszi a bizonyosság felelősségének terhét a tanú válláról, alapvető *visszaélést* követ el vele szemben. És a nyelvvel szemben is. Azzal, hogy eloldja a forrásokat a titokhordozás felelőségétől, végképp eloldja a nyelvet a közlő funkciótól – s vannak, akik szerint épp ez az *abusus* az irodalom lényege.³⁴ (Ezért mondtam az elején, hogy a mai szövegek nem forrásminőségükben, *forrásértékük* miatt, hanem elsősorban *nyelvi* struktúráikban gyönyörködve, nyelvüket *nyelvként* juttatva szóhoz, tehát *irodalomként* olvassák és teremtik újra a régi magyar szövegeket.)

A tanúknak a bizonyosság terhével való nyíltan is tematizált mentesítése néha kifejezetten kegyetlen szcénákban történik meg. Ez a kegyetlenség lehet az iróniáé („S hogy milyen nagyok és híresek voltak a Szalókok, arra legyen tanú a felhőtlen ég, a végtelen kékből akármilyen kiolvasható” [110.]), lehet a kínvallatásé (amikor Bahaj, a kutyafejű tatár Jánosy György kapitányt vallatja – „Titkodat elárulod!” –, csak a legdurvább eszköz, a szar vezet eredményre, ám a titok csak egy hosszú káromkodássorozat [125–128.]), de lehet a csonkításé is: mint például amikor Pilinger Ferenc elveszti a szerszámát. A heréit is. (Az anatómiai pontosság kedvéért: „Ahol eddig magamagát markolhatta, most semmi sincsen. Eltűntek a combjai közül a herék, nem lengedezik a combok között a csámpás bőrzacska. Hüvelyknyi hús maradt a szőrbozótban! Kacagtató, csecsemőfasznak is kicsi nyúlvány, hogy a hüvely azért kicsoroghasson.” [421.]) Márpedig ha „*unus testis nullus testis*”, akkor egy se – még kevesebb. Testvérünk, Pilinger Ferike csak akkor mehet át egyik történetből egy másik történetbe, csak akkor születhet bele egy másik, mélyebb értelmű, gazdagabb és tágasabb létezésbe, amikor már elveszítette a heréit, amikor alkalmatlanná válik a (bizonyosságtermelő) tanúságtételre. Ekkor lesz belőle (*tanú-latlan*) könnymutatványos.

Mindezt talán úgy is lehet mondani, hogy elsősorban tulajdonképpen a bizo-

nyítás retorikájának radikális megváltozásáról van itt szó. Ha mind ez ideig a múltból való beszéd érvrendszeré alapvetően a nem művészi bizonyítékok (*probationes inartificiales*) rendszerére, ezen belül kitüntetetten a tanúk meghallgatására, kínvallatással kicsikart vallomásokra és az esküre (*testes, tormenta, iusurandum*) épült, akkor itt az érvelés súlypontja áttevődik a művészi bizonyítékok (*probationes artificiales*) rendszerére, azon belül elsősorban is az érvekre (*argumenta*), ezek közül pedig arra, amelyik abból meríti bizonyítóerejét, hogy a tárgyalt ügy adott pontjának *bizonyos voltában* (sokkal inkább a közös arc és hang, mint a közös hagyományok miatt) *mindkét fél* (elbeszélő és olvasó) *megegyezik* (megegyezni kénytelen).³⁵

A források tanúságtétele immár nem szolgálja a bizonyosságot. Pontosabban: nem a bizonyosságot szolgálja. Hanem az „énekszerző víg kedv” növekedését, a hátrahagyott kedv folyamatos táplálását csupán.

Hát igen. Így könnyű. Mondhatnánk – s ha ezt mondjuk, lehet, hogy nem tévedünk nagyot. És talán akkor sem, ha (végezetül újra egy gyors metaforával élve) azt is mondjuk, hogy valakinek mindezt azért alighanem tényleg *gondolnia kellett* ahhoz, hogy éppen egy ilyen könyv születhessék meg.

Jegyzetek

1. Darvasi, i. m. 110.
2. E szövegek összekapcsoltságának vannak néha kicsiny, de egészen elképesztő jelei is. Darvasi és Láng regényében például *egyaránt* szerepel a váradi ostrom idején ártatlansága mellett péniszével érvelő szökött olasz (76., ill. 51.) és a szerelmeskedő párra ráomló épület (77., ill. 56.) jelenete. Hogy e radikális hasonlóság az *azonos* forrásokból *azonos* módon válogató szemlélet, a másik egykorú szövegre tett szándékos *utalás* vagy egészen egyszerűen a *véletlen* műve-e, érdekes, de egyben teljesen mellékes kérdés.
3. Határ Győző, ÚJHOLD-ÉVKÖNYV, 1989 k. Idézi: Takáts József: 156. *ÉS*, 1999. június 25. 4.
4. Márton László: A KITAPOSOITT ZSÁKUTCA, AVAGY TÖRTÉNELEM A TÖRTÉNETEKBEK. *Jelenkor*, 1998. 2.

146–168. (főként 148.). – Márton egészen kivételes kvalitású gondolatmenetének jelen dolgozat is számos ponton adósa.

5. Bán Zoltán András: A RETORIKA VÍZJELE. *Holmi*, 1996. január. 137–140.
6. Felettebb figyelemre méltó, hogy ez utóbbi „hiányosság” tolerálására épp a *vérlicsok* tekintetében korántsem szűkölködő Jerofejev adott a közelmúltban példát. Lásd: Viktor Jerofejev: THE SOFT AND THE HARD. *Élet és Irodalom*, 1999. augusztus 6. 3.
7. Lásd: ÉPPEM MOST PÖRÖG. ÚJ REGÉNYKORSZAK? EZREDVÉGI GONDOLATOK A REGÉNYRŐL. (VÁLASZ A TISZTATÁJ KÖRKÉRDÉSÉRE.) *Tiszatáj*, 1997. 5. 70–74.
8. Lásd: Márton, i. m. 148.
9. Lásd: ARGUMENTA MORTIS (ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK A HŐSI HALÁLRA: BECSÜLET ÉS MÉLTÓSÁG A RÉGI MAGYAR ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZETBEN ÉS EMLÉKIRATOKBAN). *ItK.*, 1997. 3–4. 217–234.
10. Lásd: Kulcsár-Szabó Zoltán: HEIDEGGER AZ OVI-BAN (GARACZI LÁSZLÓ: MINTHA ÉLNEK). *Jelenkor*, 1996. 2. 195–208.
11. Lásd: 1998. *Jelenkor*, 1999. február.
12. Darvasi regényének a Mészöly-életműhöz való explicit kapcsolódása tekintetében lásd a regény ajánlását, valamint az áll felhőre (201.) és Kumrina rác apácára (570.) tett utalásait.
13. Lásd: Kecskeméti Gábor: PRÉDIKÁCIÓ, RETORIKA, IRODALOMTÖRTÉNET. A MAGYAR NYELVŰ HALOTTI BESZÉD A 17. SZÁZADBAN. *ItK.*, 1999. S. a.
14. Kulcsár Szabó Ernő: TÖRVÉNY ÉS SZABÁLY KÖZÖTT (AZ ELBESZÉLÉS MINT NYELVI-POÉTIKAI MAGARTÁS A HARMINCAS ÉVEK REGÉNYEIBEN). IN: BESZÉDMÓD ÉS HORIZONT (FORMÁCIÓK AZ IRODALMI MODERNISÉGBEN). Bp., 1996. 69.
15. Márton, i. m. 158–159.
16. Lásd: JÁNOSKÁM, EGYETLENEM – MÉGIS OLY SOKFÉLE (DARVASI-TRILÓGIA, RÁADÁSSAL). *Nappali ház*, 1995. 2. 85–93.
17. Például: „Úgy mondják, akik beszélnek erről, mert van kedvük hozzá, hogy sírásuk egyetlen történet, kezdet és vég, szemhunyasnyi pihenő nélkül.” (108.)
18. A történetek alapvetően nem önazonos voltára az (elmásoló) újramondás esetei (pl. 33., 148., 201. stb.) és a könnymutatványosok szerep voltának hangsúlyozása, alakváltozásaik, meg-megújuló névsoraik (kiinduló összetétel: Goran Dalmatinac, Feketekő Péter, Zoran Vukovics, Aaron Blumm, Franjo Mandebaba [109.]; első alakváltozás: Jiri, Prágából, Jonathan Mamas, Jusuf, a török, Stephan Peer, Irina [383–385.]; második alakváltozás: Pilinger Ferenc, Jozef Bezdán, Vaszilka Drajan, David Mendelson, Arnót Abdurrahmann [568.]) is felhívják a figyelmet.
19. Jean Baudrillard: A SZIMULÁKRUM ELSŐBBSÉGE. Ford.: Gángó Gábor. TESTES KÖNYV I. Szeged, 1996. 161–193.

20. Kulcsár Szabó Ernő: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1945–1991. Argumentum, 1993. 73.

21. Pl. Achmet elveszti szerelmét, Diamontot. „Az-tán a tűz elbeszéli neki mindent, ami elbeszélhető volt ebben a történetben. Talán egy kicsivel többet is.” (403.)

22. Lásd: Márton, i. m. 154.

23. Ennyiben mindenképpen állítható, hogy Háý és Láng könyvétől eltérően Darvasi szövege nem érintés nélkül hajol át „a tizenkilencedik század fölött”. (Lásd: Márton, i. m. 159.)

24. Pirnát Antal: FABULA ÉS HISTÓRIA. *ItK.*, 1984. 2. 137–149. – A szó műfaji értelmének kapcsán fontosnak tűnik megjegyezni, hogy a regény egy fontos ponton (szinpadias) krónikának nevezi magát: „hi-ába is forgólódunk e krónika szinpadán” (355.). Ez azért is fontos lehet, mert például *históriákból* (históriás énekekből) összeállított gyűjteményét (1554-ben) Tinódi is KRÓNIKÁ-nak nevezte el.

25. John Lukacs: ÉVEK... Európa, 1999. BEVEZETŐ. (*Nagyvilág*, 1999. 3–4. 219–220.)

26. Immár világosan látszik, hogy a szöveg mondatait gyakran a *reduplicatió*nak (*anadiplószisz*, *epanasztrophé*) a hazai retorikai hagyományt tekintve leginkább talán a XIX. század második felében népszerű alakzata generálja. Lásd: Szabó G. Zoltán–Szörényi László: KIS MAGYAR RETORIKA. 1988. 134.

27. Hayden White: A TÖRTÉNELEM TERHE. Osiris, 1997.

28. A klasszikus retorika status-tana ezt a helyzetet nevezi az ellentétes parancsok statusának (*leges contrariae, antinomia*). Szabó G.–Szörényi, i. m. 31.

29. BUDA OSTROMA, 1686. Szerk.: Péter Katalin. MAGYAR LEVELESTÁR. Bp., 1986. 15. Ford.: Péter Katalin, Teke Zsuzsa.

30. Baudrillard, i. m.

31. Paul de Man: AZ ÉLETRAJZ MINT ARCINGÁLÁS. *Pompeji*, 1997. 2–3. 93–107.

32. Robin G. Collingwood: A TÖRTÉNELEM ESZMÉJE. Bp., 1987.

33. Jacques Derrida: KI AZ ANYA? *Jelenkor*, 1994. február. 149–154.

34. Pl. Roland Barthes: LECKE. *Pompeji*, 1993. 1–2. 143–163. (Főként: 147.) Ford.: Gyimesi Timea.

35. Szabó G.–Szörényi, i. m. 50–62. – Az igazságkritériumtól megszabadított források *prosopopoeiára* építő megszólaltatása: a Darvasi-szöveg e stratégiája Jókai igaz forrásokat *mediáló* eljárásának dekonstrukciójaként is felfogható. Lásd Szilasi László: JÓKAI JÓKAIT OLVAS (SZERZŐI SZÁNDÉK ÉS OLVASÓI AKARAT A JÓKAI-REGÉNYEKET KÍSÉRŐ JÓKAI-SZÖVEGEKBE). *ItK.*, 1994. 2. 153–199. Ennyiben újra használhatónak tűnik az összehasonlítás: Háý és Láng könyvéhez hasonló módon Darvasié is „szervetlennek hitt nyelvi és irodalmi elemekből hoz létre szerves egészet”, de tőlük (újra csak) *eltérően* eközben nem hajol át „a tizenkilencedik század fölött”. (Lásd: Márton, i. m. 159.)

Szilasi László

II

ÁLHISTÓRIAI LEGENDÁRIUM, MINT REGÉNYSZIMULAKRUM

Darvasi László első regénye, noha magával ragadó fantáziaáradásról és lenyűgöző nyelvi leleményről árulkodik – mégsem regény. Pontosabban nem a számunkra megszokott értelemben az. Hiszen túl a közhelyes belátáson, miszerint a hagyományos műfaji felosztások a kortárs irodalomban manapság rendre csődöt mondanak, s így átgondolásra-átértelmezésre szorulnak, tehát túl a kötelező műfaji kötetlenségen, A KÖNNYMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJA a magyar prózahagyomány egyik igencsak erőteljes vonulatát szolgáltatja meg: a modern regényformát megelőző – bár inkább a megszokottság, semmint a folytonosság jegyében megelőző – retorikus szépprózát, amely Darvasinál ugyanakkor a regény álcáját ölti magára. Azon belül a történelmi regény álcáját, amelynek ive nagyjából Buda 1541-es török általi elfoglalása és 1686-os visszafoglalása között feszül.

Eszerint regényíró szerzőnk nem is annyira epikus, mint inkább retorikus vénával, úgynevezett szónoki *naturával* rendelkezne? Minek köszönhetően regénye is inkább a szónoklatszervezés, semmint a történetgombolyítás eszközeivel élne? Vagyis olyan szöveg-terjesztéssel állnánk szembe, amelynek többszálú cselekményvezetése rafináltan önmagába kunkorodó kört formál, s így leginkább egyfajta lekerekített szónoki teljesítményként, szokatlan alaposággal és terjedősséggel kidolgozott retorikus beszédként értékelhető? Olyan hosszan kitartott csábító szirénhangként, amely magával ragadó történetet szimulál?... S ha eleddig engedtem is a csábításnak, s szinte egyazon hőfokon olvastam és élveztem Darvasi regényének mind az ötszázhetvenhat oldalát, azaz önfeledten benne éltam a szimulált történetben, most arra vállalkozom, hogy az önfeledtségből fakadó érdeklődéstől sarkallva a szimulált történetiség retorikus felépítettségét s egyúttal talán aláaknázottságát vegyem szemügyre és fontolóra. Azonban a regényforma szónokias aláaknázottsága valójában olyan mélyebb köttőlésről árulkodik, amely a modern epikus próza retorikus előzményeire (pl. a XVII. sz.-i

erdélyi emlékiratírókra), a történeti létezőként értett irodalom dinamikus jelenségére hívja fel a kortárs olvasó figyelmét, vagyis – a szóbeli beszéd alapvállalásait kivételesen magas színvonalon teljesítve – egyszerre az irodalom történetére tanít (*docere*), az irodalom olvasására buzdít (*movere*) és az irodalom esztétikai tapasztalatának jegyében gyönyörködte (*delectare*).

A KÖNNYUMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJÁ-nak aprólékosan kidolgozott (*elocutio*) szövegfelületén nem is annyira a feltalált (*inventio*) és elrendezett (*dispositio*) dolgok bősége (*copia rerum*) felől kap teret a nyelv bősége (*copia verborum*), mint inkább a nyelvi bőség árasztja magából a dologi bőséget, azaz talál témát, teremt világot és szimulál történetet – hangsúlyosan a retorikai szövegesemény önelvű mozzanatai mentén, mintegy metaforikusan regényszerűvé dúsítja önmagát. A szövegterbe emelt motívumok rendre ismétlődnek, és mind újabbakkal bővülnek, miáltal Darvasi munkája jórészt olyan retorikai alakzatok nyomán szerveződik, mint például a *repetitio*, a *variatio* vagy az *amplificatio*. Lássunk néhány példát: „Számolnak a litván és az ukrán parasztok is, mind nehezebb ujjakkal tologatják a fénytelen garasokat... [...] Számolnak a litván és az ukrán parasztok, van-e még pénz... [...] Aztán egy gyönyörű napon nem számolnak többé az ukrán és a litván parasztok.” (Kiemelések – B. S.) „Lesz is égzengés és földindulás nyomban. Mintha százezer elveszett kisgyermek sírna a világverem mélyéből. Mintha egyetlen vak macskakölyök nyüszítene egy zsák mélyén. Mintha az ég dobogó szívét ütnék...” (Kiemelések – B. S.)

Miközben Darvasi a könnyumutatványosok legendáján dolgozik, oly módon teszi azt anyagszerűvé-szövegszerűvé, hogy a történet nyelvi közege esetenként tisztán önmagát reprezentálja, önmagát ékesíti – teszem azt a kommentált történelmi esemény járulékos, ám annál kifejezőbb részleteinek öncélú halmozásával: „Erdélyt török és tatár hordák dúlják, ráadásul a harcosok komoran vigyorognak a pusztítás közben.” (Kiemelés – B. S.) Vagy éppen a főbb szereplőket övező (egyszerre dologi és retorikai értelemben vett) figurák ötletszerű, ámde szervesen lendületes szaporításával: „A magyar kapitány tűnődik, mit akar tőle a kutyafejű. Erősen megkötözik, bűzös szalmára lökik, és úgy őrzik, hogy tűz, de mégis inkább tizenegy tatár harcos ül körbe.” (Kiemelés – B. S.) A felhal-

mozott részletek olykor rövidke anekdotává, elidőző gyönyörködésre sarkalló fikciós *exemplummá* erősödnek, például: „A tatár neve Iszmail. Azt beszélik, a Kán támaszkodó könyöke ezen a gazdag, de elátkozott vidéken. Azt is beszélnek, hogy Szegedtől Belgrádig mindössze egyetlen fűszál nem tudta a nevét, melyet a nagyúr személyesen keresett meg, és a földdel együtt falt fel, amiből az nőni merészelt.”

A mű keretét Darvasi Mészöly Miklós iránti tiszteletnyilvánítása jelenti – formálisan az ajánlással, nyitásában hangütésével, szövegszervezésében a felvett hang kitarító hordozásával, zárásában pedig nevesített utalással az idős pályatárs Kumria rác apácáról szóló ANNO (ALBUMKÉP A RÉGI IDŐKBŐL) című alkotására. A tisztelgés, az *imitatio* retorikai fogása a szövegtörténés során azonban látványosan átvált a példaképpel való versengés, az *aemulatio Veterum* retorikai aktivitásába (amelynek tárgya lehet például Mészöly VOLT EGYSZER EGY KÖZÉP-EURÓPA című, összegyűjtött elbeszélésekből álló kváziregénye), csak hogy a nagyívű prózavállalkozás végül újfent a stíluskövető fejet hajtás gesztusává szelidüljön: „Szelíd, de határozott hangon szóltak minékünk, és arra figyelmeztettek bennünket, hogy gondoljunk Kumrina [sic!] rác apácára.” Az *imitatio-aemulatio* dinamikus szövegtergelye végős soron a Mészöly nevével fémjelvezhető kortárs próza életben tartását, értelmező továbbgondolását és továbbírását célozza, miközben témaválasztásában és nyelviségében – nem utolsósorban a Mészöly-próza határozott javaslatával s egyúttal még be nem váltott ígérete nyomán – a magyar régmúltba kalauzol minket.

A versengve tisztelgő kereten belül kétirányú szövegterjeszkedésre lehetünk figyelmesek, amennyiben Darvasi jellegzetes észjárása és retorikai készsége a *szimulált regénytér horizontális és vertikális tengelyének metszésében* működik. Szerzőnk munkája egyfelől a test és a lélek, az érzéki és az érzéken túli feszültségében, pontosabban más hasonló kettősségek mentén, pontosabban azok figuratív-fikciós meghaladásának irányába terjeszkedik, például a tekintet spirituális természetének és a galamb fizikális létezőségének metaforikus együttmozgatásával: „Am a következő pillanatban Diamont tekintetéből galamb röppen ki. S a madár nekiszáll a bársonyos falnak, sikoltva csapkod, ide-oda ütődik, szárnyát és testét tőri. Már vérzik is! Hiszen nem is vérzik, inkább spriccel a

vér a vergődő testből...” Másfelől a kétpólusos mondat- és gondolat szerkezetek – többnyire *chiasmusszerű* – geometrikus kiegyenlítettége a sokszínű és sokrétegű világ töményen érzéki tapasztalatát *hordozza*, például az élet egyidejű szépségének és kínjának közhelyes tudását retorikusan megjelenítő passzusban, amely mellesleg az első mondat érzéki-érzéken túli vertikális tengelye mentén („*halálos háló*” – „*szövevényes gondolat*”) dinamizálja a két pólus feszültségében megnyíló második mondat horizontális játékerét: „...*Jozeif Bezdánnal nem érdemes újjat húzni! Gondolatainak szövevényes, halálos hálójával pillanatok alatt bekeríti a mézkereskedőt. S míg az akarata egyik felével arra hoz millió példát, hogy az élet csodálatos, másfelől azt erősíti ugyancsak milliónyi bizonyítékkal, hogy az élet nyomor, kín és szenvedés völgye.*”

A kétirányú szövegépítkezés teszi lehetővé egyébként a Darvasi-próza tematikus közhelyeinek retorikus megokolását és kidolgozását, jelesül a szexuális cselekedetek részletező magasztalását, valamint a halálnemek és a kizsáki-kivégzési szertartások geometrikusan kiegyenlített megjelenítését. Az első témához lásd a bolgár lányok lába között megnyíló testi élmény kozmikus világtapasztalattá nagyítását: „*Ha valaki [...] a lábukat finoman széjjelvonva a combok találkozásába tekint, az a szerencsés bizony láthatja ott egymással ölelkezni a világ végét és a világ kezdetét.*” Vagy nézzük továbbá az alapvetően (fizikailag) horizontálisan szerveződő testi örömök lényegi (lelki-szellemi) értelmezésének vertikális kiterjesztését: „*Mert amióta Achmet rátalál a lány gondolatára, azóta minden este küldi az alvó Diamondhoz a sajátját, és olyan örömet okoz neki, hogy a léány a gyönyörűségtől borzadva riad a hárem éji hálótermében, hogy aztán a fekhelye mellé készített gyapjúkendőcskével percekig itassa öléből a tűrhetetlenül forró lucskot.*” S hogy miként fogannak Darvasi szerint teszem azt a bolgár kurvák? Természetesen nem a spermának nevezett testi váladékból, hanem „*a rettenetes Bogdan Hmel pillantásától*”. A halálózási, kizsáki és kivégzési eljárások kompozíciós értékére pedig álljon példaként Abdurrahman budai pasa kémeinek végzete: „*Csakhamar hozzák a megcsönkített kémeiket. Mivel nem csak alkalmatlanná váltak, de szegyet is hoztak az urukra, egymást kell megfojtaniuk, s egyszerre kell meghalniuk.*”

De szintúgy igényesen retorizált geometriával büszkélkedhet például Zrínyi Miklós

álomrejtvénye, amely egyébként a legdurvább testi jelenségek, sőt székségletek Darvasi-féle spirituális felmagasztalásáról is árulkodik: „*Azt álmodta, hogy a német császár és a török szultán egymás mellett székelnek. Olyan közel, hogy érinthetik a másikat. A szarukból pedig kígyók lettek. Aztán a császár és a szultán egymás ülepét töröltették nevetgélve.*” Vagy vehetjük példának az átokformulák egyszerre horizontális és vertikális irányú s ezáltal kvázi-világteremtő kompozíciós dinamizmusát: „*Először csak egymást káromolják, aztán a földet, amin állnak, s azt az eget, ami kéket bocsát a homlokukra.*” (Kiemelések – B. S.) Sőt A KÖNNYMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁ-jának retorikus önmozgása olykor már-már tisztán öncélú szövegjátékká, egyfajta önmagát variálva tovatükröző metaforikus egyensúlyozgatássá, a szerző nyelvi kompetenciájának mondatzaporító fitogtatásává válik, például: „*A holló a Rudica nevű szolgálólány énekére vár. S miután Rudica elénekelte azt a dalt, amelyet ha Havasalföldön dúdolnak, Moldvában hangzik szebben, de ha Moldvában szól, Havasalföldön kellemesebb az emberi fülnek, a madár az udvar porába ejti a nehéz kulcsot, s tova repül.*” (Miként Darvasi mondatai is tovairemlenek az újabb és újabb szövegvariációk, az újabb és újabb metaforikus természetű stílusjátékok irányába.) Ám ha Rudicát, Rudica énekét, Moldvát, Havasalföldet, a hollót és a kulcsot nem a szimulált regényidőben és -térben létező dolgokként és személyekként, hanem a szónoki beszédmód idő- és térbeli figuráiként, azaz trópusokként olvassuk, továbbá és következőképpen nem az epikuság, hanem a retorikusság szempontjait mozgósítva értelmezzük őket – nos akkor máris közelebb kerülhetünk a regényt szimuláló Darvasi-próza titkához.

„*Az úr [Absolon Demeter] sokszor elnézi Pilinger Ferike nagy, bozontos fejét. Néha megragad egy rakoncátlan tincset, s a fű fejbőrtől eltépi. Aztán magához int egy szolgát, belerüg, majd kegyes intéssel dalgára bocsátja...*” Magyarán megmondva: „*Absolon úr olyan az udvarházában, mint az Isten. [...] Kiszámíthatatlan, sorsok és történetek tudója és parancsolója. Ámde mindenekelett az a megszokhatatlan, ahogyan él. Bölcsessége durva és kíméletlen. Hibái szépek. Tévedései megejtők, szeretete terhes, szenvedélyes és önző. [...] Egyszóval Absolon Demeter úr olyan, mint a sors.*” Absolon Demeter retorikusan felduzzasztott alakja a Darvasi-mű egészének miniatűr szöveg-

tükre. A dolgokkal és személyekkel bánás vetetes aggállyal koreografált önkénye, amely a nagyúr viselkedését jellemzi, egyúttal utal a nyelvvel bánás lenyűgözően megkomponált önkényére, amely viszont szerzőnk sajátja. Akinek tehát retorikusan kifejtett túlkapásai, nyelvi szertelenségei, metaforikusan stáfirozott „hibái szépek”, „tévedései megejtőek, szerete terhes, szenvedélyes és önző”. „Egyszóval” szerzőnk „olyan, mint a sors”. Ha szeszélyes kedve úgy diktálja, majd kétoldalas kitérőt (*digressiót*) nyit a női és a férfiúi segglik természetéről, még azelőtt, hogy Absolon nagyúr repülő ürülékét szemügyre venné.

Ez mind-mind rendben is van, ámde: „*Kik a könnymutatványosok?*” A türelmetlen olvasót kínzó kérdés – anélkül, hogy egyértelmű válaszhoz vezetne – kitérően végigvonul a mű egészen. Noha megnyugtatóan nem tisztázódik az öt könnymutatványos szerepe, valahogyan mégiscsak körülöttük szerveződik a szöveg. Epikai (ok-okozati összefüggésekre figyelmeztető) érdekeltséggel és elvárással ugyan megragadhatatlanok, retorikailag (szövegön-elvűségükben) viszont jócskán kidolgozottak: az egyikük törött tükröt sír, a másikuk mézet könnyez, a harmadik szeméből gyöngyszemek patakanak, a negyedikük jeget perget látószervéből, az ötödik pedig vért zokog. A szimulált történet során minduntalan felbukkannak – és sírnak. Anélkül azonban, hogy értelmeznék a konkrét helyzetet és saját szerepüket, önmaguk mirevalóságát. Anélkül tehát, hogy elárulnák, miért is sírnak, és miért is sírnak öten ötféleképpen. Pusztán váratlanul megjelennek könnymintázatú szekerükön, és szépen-lassan – könnyesen-retorikusan gyönyörködtető mutatványaik közepette – kijelölik a főbb szereplőket: a busa fejű kurucot, Pílinger Ferencet, aki elveszített férfiúi szerszámát kutatja, a „*pimaszul mosolygó bolgár gyermeket*”, Vaszilka Drajjant, a leírhatatlan szépségű vilákgémet, Jozef Bezdánt, a rókaravaszágú zsidó kereskedőt, David Mendelsovet, az utolsó budai török helytartót, Abdurrahmant, és még sok más figurát a recsegő hangú törpe Pep Velemirtől a szarral bemázolt képű Jánosy György kapitányig. A látványos seregszemle során azonban továbbra is megválaszolatlan marad a kérdés: „*Kik a könnymutatványosok?*” Az egyértelmű válaszadás helyett Darvasi inkább metaforikusan el-

játszadozik a kérdéssel, azaz folyamatosan elodázza a könnymutatványosok rejtélyének megoldását, mint például az alábbi fordulatban retorikusan futamban:

„Szó, ami szó, öt gazdag és kívánatos úr.

Kiváltképp szépek.

Roppant előkelőek.

Azok a csudát!

Ha jobban szemügyre veszi őket az ember, inkább valamilyen művészkompániára lehet gondolni...”

Az egyértelmű válasz retorikus visszatartása eszerint a könnymutatványosok legendáját övező rejtély metaforikus életben tartását gyümölcsozti. S ez a visszatartottság-kitartottság lenne egyúttal a Darvasi-féle retorikus széppróza lényege is: a szövegtér aprólékos kidolgozása (a szerző részéről) és élvező elidőzés a szövegtérben (az olvasó részéről). Az öt könnymutatványoshoz hasonló furcsa szerzetek, mindmegannyi szónoki trópus, bonyolított sorsfordakán keresztül – amelynek szöveggyeplőjét a meglehetősen nyelvi készséggel megáldott, továbbá nyelvi gesztusaiban meglehetősen önkényes szerző tartja kézben –, tehát a figuratív módon bonyolított szövegáttételeken keresztül jelenhet csak meg a legenda voltaképpeni közege, a XVI. és XVII. századi magyar történelem, így például Buda 1686-os visszafoglalása: „*És akkor a gyönyörű, hideg Della és a rút, de meleg szívű és reménnyel eltelt Pep Velemir kézen fogva megindul, s néhány óra múlva besétálnak a budai ostrom kellős közepébe.*”

Darvasi László álhistoriái legendáriuma a modern regényformát megelőző régi magyar retorikus próza hagyományát eleveníti fel (amely Bornemisza Péter „*olvasó tanulságul*” szánt prédikációs köteteitől egészen Mikes Kelemen fiktív leveles gyűjteményéig húzódik). Miként azt a közelmúltban – Mészöly Miklós nagyigényű próbálkozásait leszámítva – Láng Zsolt is megtette a BESTIÁRIUM TRANSYLVANIAE első kötetében. A magyar nyelvű széppróza korai jelenségei – miként Darvasi mondatai – jórészt az esztétikai tapasztalatra ösztökélő *fabulák*, *exemplumok* és *illustrációk* mentén szerveződnek, minek köszönhetően hangsúlyosan retorikai beágyazottságú szépirodalmi szövegteljesítményekként értelmezhetjük őket. Így szólnak hozzáunk, miként mi is így szólíthatjuk meg őket. Ahogyan azt Darvasi teszi A KÖNNYMUTATVÁ-

NYOSOK LEGENDÁJÁ-ban, amely tehát nem is annyira epikus természetű regény – mely forma igazából talán csak Kemény Zsigmonddal kezdett nagykorúvá válni –, mint inkább a modern történelmi regényformát felforgató, retorikusan szerveződő szépirodalmi szövegesemény – mely forma ráadásul a könny-mutatványos kompánia történetében megidézett kor irodalmiságát is feleleveníti. Azaz-hogy hangsúlyosan újraértelmezi, s ennek legfőbb nyertese a saját elfeledett hagyományával látványos keretek között szembesülő kortárs magyar széppróza.

Ugyanakkor nemcsak a kortárs irodalom tehet szert ön- és hagyományismeretre Darvasi regénye segítségével, de maga Darvasi is, mint méltó nehézségekkel küzdő szerzői alkat, megtalálhatja, sőt megválthatja magát a több évszázadnyi hagyománytörténetre visszatekintő retorikus széppróza formájában. Hiszen Darvasi nem csupán szétzilálja a történelmi regényformát, de egyenesen olyan áltörténelmi álgregényt ír, amely tulajdonképpen saját szerzői alkatának retorikusan álcázott s egyúttal paradox módon feltárt önmegjelenítését nyújtja. Lássunk hát befejezésül egy rövidke példát arra, miként válik lehetővé Darvasinál az eredendően (értsd: innen ered a jelentős szépirodalom) problematikus szerzői alkat megváltása a retorikus formában.

Hallottam olyan véleményeket, miszerint a Darvasi-művek beszélői vagy szereplői minduntalan a saját férfiúi nemi szervükkel („a farkukkal”) vannak elfoglalva. Ám ezt a rosszindulatúan feltételezett, azaz galádul a szerzőre vonatkoztatott pszichológiai terheltiséget szépírónk látványosan feloldja a „szekszamantáját” először elvesztő, majd megtaláló „nagy és bozontos fejű” Pilinger Ferenc retorikusan bonyolított álhistoriájában. S így – mérész túlzással – a szerző egyfajta írásterápiájáról is beszélhetünk, amely ugyanakkor izgalmas olvasmányélményt nyújt. A modern szerzői szubjektum dinamikus önértelmezése a modern regényformát megelőző irodalmiságba mártózik, mintegy megtisztító fürdőt vesz, s egy füst alatt felpeszdti a kortárs szépprózát is. S mi más volna ez a gesztus, ha nem a valóban nagy formátumú irodalom egyik legfőbb ismérve?

Bazsányi Sándor

SZOKATLAN ÉS SZOMORÚ KÖTET

*Vajda András: Költészet és retorika. Tanulmányok Sajtó alá rendezte Korompay H. János és Vajda Lőrinc
Universitas, 1998. 500 oldal, ár nincs feltüntetve*

Ez a könyv szokatlan és szomorú körülmények között állt össze és jelent meg. Vajda András korai halála után egyik fia, Vajda Lőrinc és egyik pályatársa, Korompay H. János gyűjtötték össze a publikációkat és kéziratokat. S elolvasása után az első, kivédhetetlenül megfogalmazódó ítélet, hogy bármennyire tudós könyv, keletkezése végül még tudományát is messzemenőkéig meghatározza. Vajda a hetvenes évek elején kezdte pályáját viszonylag kedvező konstellációban, amikor a szaktudományos gondolkodás már némileg szabadabb volt, és a belépő nemzedék legjobbjai még valamiféle csoportot is alkottak, szerencsésen inspirálva egymást elméletek és módszerek felfedezésére; valóban, többen közülük ma a magyar tudományos élet vezető egyéniségei. Akkoriban még úgy is látszhatott, hogy e csoporton belül Vajda András a legeredetibb tehetség, és ezt a hajdani benyomást a könyv nem hazudtolja meg. Minden lényeges írása nagy és különösen érzékeny tudásról tanúskodik – de a legtöbbjük már önmagában is, az életmű egésze pedig félreérthetetlenül kielégítetlenül hagy, mert nem jut el elképzelési és gondolatai teljes kidolgozásához. A nevezetes elemzésekötet után, amelyben a csoport többé-kevésbé közös tájékozódással a strukturalizmus és az angolszász szemiotika akkor betörő kategóriái segítségével törekedett újra meghatározni, miért problematikus Arany lirájának a helye, sőt az értéke is, Vajda András nem csupán saját témáit kezdte keresni (mint ahogy a többiek is), hanem e témák jegyében akkoriban Magyarországon kevésbé számon tartott elméleteket és módszereket is felfedezett magának, hamar bizonyosságot téve autonóm szelleméről és egzsersmind hamar el is különülve közvetlen pályatársaitól. Négy-öt éven keresztül láthatóan sokfelé tájékozódott és sokfélere készült, az idézett Arany-tanulmány mellett írt Descartes-ról, Petőfiről,

Rimbaud-ról, Karinthyról, Éluard-ról és Reverdyről, némelyikükről többször is, írásai nagy részét publikálta is, és egy kivétellel a fennmaradókat az akkori feltételek között is publikálhatta volna. A kivétel azonban megérdemli, hogy kitérjünk rá. Ellentétben a szocialista domesztikáció uralgó szokásával, Vajda éppen abban látta Karinthy művészi nagyságát, hogy örökösen megkérdőjelezve, kifogatva és variálva a helyzetek vagy történetek beállításait, megszüntette bárminő szempont vagy szemlélet és főként bárminő pozitív szemlélet privilegizált értékét. „*Ahol a találat eleve illuzórikus, ott a keresés a legjobb megoldás.*” (371.) Ez a mondat manapság tetszetős vagy akár túl tetszetős paradoxonnak hathat, akkoriban azonban valóságos kihívást jelentett. Ne feledjük, hogy az akkori elméletekben az alkotás állítólagos végső pozitív perspektívája különlegesen fontos szerepet kapott, múlt és jelen élenjáró műveinek ez volt az egyik világnézetileg adatott sajátossága, de ennek révén lehetett még ideológiailag ugyancsak kétes értékű műveket vagy életműveket is a „haladó hagyományba” visszavezetni vagy visszamenteni. Ezért aztán egy ilyen mondat és a hozzá vezető fejtegetés, azt hiszem, valóban nem jelenhetett meg, Vajda Andrásnak se lehettek erről illúziói. Nyomatékosítom, hogy Vajda a másik, utóbb egy ideig divatosá vált interpretációt is expressis verbis elutasította. Fejtegetései szerint Karinthy életműve groteszk és nem abszurd, vagyis relativizálja a kérdéseket és a válaszokat, de nem zárja ki eleve, hogy vannak kérdések és vannak válaszok is. Az egész tanulmány csak néhány oldal és talán eleve elvetélésre íródott – s mégis (vagy épp ezért) nagyobb érvénnyel nevezi meg és rendez el kategóriáit, mint a hivatalosság és az ellenhivatalosság divatjai.

A tanulmány dátuma 1971. Két-három évvel később Vajda András nyilvánvalóan valamiféle életdöntéssel végtelenen megritkította publikációit (a három számottevő cikk dátuma: 1977, 1980, 1983), és a másodlagos fontosságú vagy éppen variatív cikkektől eltekintve csak doktori, majd kandidátusi értekezésén dolgozott, de az előbbiből csak egy tizoldalas kompendiumot, az utóbbiból pedig csak egyetlen rövid fejezetet adott át a folyóiratoknak. Lehet, hogy a természetellenes já-

tékszabályok még jobban idegesítették, mint akárhányunkat; lehet, hogy más elhivatottságait fontosabbnak érezte: sokat fordított, közepekori verses eposzoktól aktuális elméleti szövegekig, és egyetemi óráit is komolyan vette, én is hallottam, hogy hallgató, aki adott magára, feltétlenül eljutott Vajda verselemző szemináriumaira; s mindemellett, akik közelről ismerték, azt mondják, hogy már a kezdetek óta önpusztító késztetések is vezérelték – valóban, alkoholizmus is lehet oka annak a betegségnek, amelyik negyvennyolc éves korában elvitte. Mindez azonban csak durva rasztere annak, amit életdöntésnek kell neveznünk, és ezt a döntést bizonytalansággal sokkal egyénibb és talán egész más indítékokra hozta meg.

Túl a pályatárs meditációin azonban, az életdöntés rányomja a bélyegét erre a kötetre. Életében egyetlen könyve sem jelent meg, tehát ez Vajda András egyetlen könyve; ezen a könyvön belül pedig, megint csak a számottevő tanulmányokat tekintve, a szövegnek körülbelül a fele (kb. 180 oldal) jelent meg folyóiratokban, a másik felét kéziratból publikálják a szerkesztők – noha az imént említett egyetlen kivétellel ezekben sem állított mást vagy másképp, mint az előzőkben. Az íróasztalának dolgozó filosz még az íróasztalának dolgozó költőnél is rejtélyesebb, lévén, hogy egy jó vers tulajdonképpen sose avul el, egy jó tanulmány pedig egész biztos elavul. Őt mégis nyilvánvalóan kevésbé foglalkoztatta írásainak sorsa, köztük a jelentékeny terjedelmű és nyomdakész kandidátusi értekezése *A MODERN KÖLTÉSZET RETORIKÁJÁ-RÓL*: ennyit arról, amiért e könyvet, utoljára, de most nyomatékosan objektív igénnyel megismételve a két jelzőt, szokatlannak és szomorúnak kell itélnünk.

A szerkesztők viszont nyilván ezt a közönyt s egyáltalán az egész alakot meghatározó aránytalanságot, marginalitást kívánták helyrehozni, amikor úgy döntöttek, hogy (a teljes ismétlés egy-két kivételével) minden fellelhető írást egybegyűjtenek. Döntésük elvileg helyes, Vajda András egyetlen könyvének minél gazdagabbnak kellett lennie – de úgy vélem, jobb lett volna, ha bizonyos megszorításokkal és bizonyos beavatkozásokkal alkalmazzák. Az előbbin azt értem, hogy elhagyhatták volna az olyan, nyilvánvalóan

másodlagos értékű írásokat, amelyek tematikailag is esetlegeseek, vagyis nem függnék össze a kötet általános kérdéseivel és állításával (igaz, nem sok ilyen van); az utóbbin pedig, amit lényegesebbnek tartok, azt értem, hogy az olvasót okvetlenül zavarja a nem is olyan kevés átfedés; a francia és a magyar nyelvű tanulmányok egyes részei néha pontosan ismétlik egymást, de még a magyar, illetve francia nyelvű cikkeken belül is vannak többé-kevésbé azonos fejtegetések és idézetek. Azt hiszem, jobb lett volna, ha néhány tanulmányt a szerkesztők folyamatos és egy nyelvű alakra hoznak – a hagyaték és kivált a kéziratos hagyaték természetes redundanciáinak megszüntetésével éppen hogy jobban látható lett volna Vajda András kérdésfeltevésének és elképzeléseinek iránya és logikája. (Ennek értelmében az elkövetkezőkben nem is jelzem, hogy kéziratos vagy publikált szövegre utalok-e.)

Pályájának kezdetén két tanulmányban is numerikus ismérvekkel kísérte meg leírni az alkotás jellegzetességeit. Az elsőben azt mutatja ki, hogy Descartes ÉRTEKEZÉS-e az aranymetszés szerint tagolódik; a második pedig, amelyik tulajdonképpen a Petőfi rímeiről és Petőfi verseléséről szóló tanulmányok FÜGGELÉK-eként (s valószínűen egy rendszeres és átfogó elemzés tervével) keletkezett, a költő összes versének verselés, strófatípus, szótagszám és rímképlet szerinti felmérése. A két demonstráció közös alapelvét egy élesen megfogalmazott tétel mondja ki: „*Ha a nyelvi forma ezt [ti. az aranymetszést, mint, Lendvai Ernő terminusa szerint, életjelképet] nem tudná megvalósítani, az irodalom nemcsak egy módszerrel, hanem egy jelentéssel lenne szegényebb.*” (29.) Félreértés ne essék, ez a mondat a tartalom és a forma nevezetes kettségében az előbbi feltétlen prioritását állítja, ami nem is meglepő azt tekintve, hogy egy filozófiai szöveg elemzésekor íródott; és ismeretében az is jellegzetesnek látszik, hogy az Aranyinak szentelt közös kötetben Vajda az erősen allegorikus RACHEL-verseket elemezte. (Az elemzés címszavai: *projekciós önkifejezés, a helyzet és a lírai dikció dualitása, liturgikus jelleg, szimbólumteremtés.*) Továbbmenve azonban a Descartes-elemzéskor leszögezett tételt ugyanígy, tehát a numerikusságig terjedően érvényesíti Petőfi költészetének elemzésekor

is. Külön megállapítja, hogy lírájában (egész másképp, mint Aranyánál, aki néha még prózai vázlatokat is készített a verseihez) „*a költői gondolkodás a nyelvi s egyszersmind a verses kifejezéssel is egyszerre [az utolsó szót ő maga emeli ki!] születik*” (54.). E primeren (Schiller úgy mondaná: *naívan*) verses ihletés elemzésekor, méghozzá Horváth János és Fónagy Iván formátumú tekintélyekkel vitatkozva mutatja ki, hogy rimeit, ritmusait, strófa- és verstípusait valóban nemcsak közvetlenül (ezt már mások is felismerték), hanem minden konvención kívül megteremtett összefüggésekben határozzák meg a mindenkori tartalmak; és az utóbbi kifejtésekor Vajda András meghökkentően sok és sokféle példával meghökkentően új olvasatot ad a képeknek és a verseknek, s még inkább úgy mondanám: Petőfi költészetének.

A körülbelül tizenöt évvel később írt kandidátusi értekezésében A MODERN KÖLTÉSZET RETORIKÁJÁ-ról ugyanezt a, ha úgy tetszik, technikai vonatkozású felismerést úgy fogalmazta, hogy a rím szintaktikai (ismét csak ő maga emeli ki a szót) „*kategóriákat tükköztet igen keményen egymással*” (419.); a fogalmi változás jelzi, hogy milyen irányban kereste a kérdésfeltevés kibontását. Következtes módon, eleinte nem a *szenzimentális*, hanem a *naiv* költészet hagyományában maradt, s ezen belül is azt a költőt kereste meg: Rimbaud-t, aki hasonlíthatatlan nyíltsággal és intenzitással s hozzá a Kommün vonatkozásában, közvetlenül a történelemre reagálva fogalmazott meg tartalmakat. Vajda kérdése éppen e tartalmak történelmi meghatározottságára irányul. Elemzését balszerencsésen befolyásolta az akkori esztétika neoklasszikus fantazmagóriája, amely szerint minden nagy életmű egy-egyben láttatja a világot, s így eleve negatív beállítással ennek a törekvésnek az elvesztését követi nyomon; egyik későbbi tanulmányában még szembe is állítja Éluard-val, akinek műveiben az „*egység*” „*külapítható valóság*” (243.). (Szükséges-e emlékeztetni rá, hogy a *rendezetlenség [dérèglement]* Rimbaudnál nem negatív fogalom, hanem az *ismeretlen [inconnu]* látomásának állítása, ugyanennek az ars poetica levélnék az apodiktikus formulája szerint, *ha az, amit onnan elhoz, [ti. a költő, aki látnok, a tűz elrablója] forma, úgy formát teremt; ha formátlanság, úgy formátlanságot teremt;*

vagyis Rimbaud lírájának épp az a meghatározó elve, hogy az egység nem feltétlen eszménye a költői világeremtésnek.) Annál inkább figyelemre méltó, hogy Vajda ezen a meglehetősen merev elképzelésen belül kezdte el akkor még nem annyira szemléletét, mint e szemlélet kategóriáit átfogalmazni – végső soron aztán persze szemléletét is jelentékeny mértékben átfogalmazva. Fel kellett ismernie, hogy a tartalom és a forma dualizmusa ha például Arany (allegorikus) verseinek elemzésére még valamennyire operatív is, éppen egy *naiiv* életmű elemzésére a legkevésbé az, hiszen a történelemre reagálva Rimbaud a költészetének nem a jelentéseit, hanem a *jelentésviszonyait* változtatta meg; egy körülbelül ugyanekkor íródott Éluard-tanulmányban Vajda egyébként expressis verbis elutasította a kettős kategóriát (283.). Ezen a ponton azonban egyszersmind gondolkodását végérvényesen más irányba fordította, mint amerre pályatársai az értelmezés új rendszereit keresték. Ő ugyanis a *jelentésviszonyok* történelmi változását keresve még adaptált vagy tompított formában sem fogadhatta el a „nyelvi fordulat” mindenkori alapfeltételezését, ti. a nyelvi alkotás alapelemeinek időtlen értékét; éppen ellenkezőleg, Aragon és Éluard verseit elemezve még arra a kihívó formulára is eljutott: „*van bizonyos rokonság [...] retorika és forradalom között*” (410.), amennyiben mind a ketten a hagyománytól való történelmi eltérés (*écart, anomalie*) megnyilvánulásai. Összes számottevő írását (közbevetem: és az önmagukban szekundereknek is jelentékeny részét) arra szentelte, hogy a modern líra egyes szerzőit, illetve egészének tendenciáját ebben a mozgásban modellálja. Felfedezte a maga számára elsősorban Jean Cohen könyvét (s benne főként azt az elvet, mely szerint egy műben *minden* alakzat, és nem más, mint alakzat: a *mélystruktúra* éppúgy, mint a *verssor*, viszont ezeknek az alakzatoknak a különböző szintjei *egyenműek*), és a liège-i μ -csoport *Retorikáját* (s benne főként azt az elvet, mely szerint a költői alakzatokat, illetve alakzatszoportokat történelmi előfordulásuk, gyakoriságuk, átrendeződésük, illetve megritkulásuk és akár eltűnésük függvényében kell taglalni) – a további fontos olvasmányok, mint például Greimas, Genette, Todorov, Kibédi-Varga könyvei már csak ár-

nyalták e meghatározó felismeréseket. Módosította továbbá kutatási anyagának jellegét, a mindvégig megőrzött Éluard mellett sokat foglalkozott Reverdyvel, sőt az idézetek horizontján felmerültek olyan költők, mint például Lautréamont és Weöres, illetve doktrínereken (értsd: a kontrollok és a vonatkozások minél tökéletesebb kiiktatásával) leírt szürrealista szövegek, amelyeknek ún. tartalmi aspektusát a *jelentésviszonyok* elemzésén kívül értelmesen még leírni sem lehet, esetleg inkább fordítva igaz, a tartalmuk nem más és nem több, mint a képkalkotás vagyis a *jelentésviszonyok* megváltozása. Az elvi-történelmi modell kidolgozásához az első lépésben a tartalom/forma szembeállítását az alkotás objektív/szubjektív karakterének, illetve egy további módosítással, a világgalkotás külső/belső motiváltságának szembeállításával helyettesítette, a költői szöveg *szemáját* pedig (*sème* = a jelentés legkisebb eleme) a szemantika és a szintaktika egységében kereste, vagyis egy olyan leírásban, ahol a *stilisztikai érték* meg is szűnik, és csak *szemantikai funkciók* vannak. Az új koordináták szerint olyan szempontok kerültek be az elemzésbe, mint valóságos, illetve fiktív viszonyok (így állapítja meg Éluardról, hogy képeinek *vizuális* értéke csökken a *pszichikai realitás* javára), a *bennfoglaló*, illetve *bennfoglalt* (vö.: Greimas: *englobant/englobé*) elemek kettőssége (ennek kapcsán kifejti a *szillepszis* megnövekedett jelentőségét a modern költészetben), továbbá az *azonosság* vs. *abszurditás*, az *antropomorfizáció* vs. *kozmiifikáció*, a *jelenlét* vs. *hiány*, a *fogalmiság* vs. *tárgyiság* stb. fogalompárjai. És hogy ezt a határozottan eredeti tudományos elképzelést milyen bensőséges ismerettel, valóságos ihlettel dolgozta ki és alkalmazta, látványosan példázza, hogy fejtegetéseiben többször átírta (*transzformálta*) költők sorait, ekként kimutatva a költői alakzat *jelentésviszonyainak* s így végső soron magának a költői alakzatnak az értékét; de ugyanígy idézhetjük azt az elemzést, amelyben egy költő kozmogóniáját reprodukálva egyszersmind a költői alakzatok rá jellemző rendszerét is meghatározta, vagyis a kettőt valóban egységében ragadta meg.

Az utóbbi példa különlegesen fontos, mert a tanulmányok legtávolabbi és legmerészebb célkitűzését érinti. Ez az egész kandidátusi értekezés tárgya. Kiindulva a szintek egymást

átható egységének (az ő terminusával: a *figurák szintváltásának*) és az alakzatok történetiségének kettős alapelvéből, azon a ponton kezd el a modern lírai alakzatok modellezését, ahol a μ -csoport rendszere lezárul: hogyan változtatják meg a (permutatív) alakzatok a költői világ (meta)logikai értékét? A kérdésfeltevés meglehetősen speciálisan hangzik, már azért is, mert megfogalmazásakor Vajda az *inverzióra* korlátozza – pedig a lényeghez jut el vele, a költői és nem költői világ viszonyához a modern lírai alkotásban. Törekvése szerint messze túlmenve azon, amit a μ -csoport modellje hivatott volt leírni, Vajda a modern lírai alakzatok jellegzetességeinek hierarchizált rendszerét, pontosabban jellegzetes mozgásuk hierarchizált rendszerét vázolta fel; elképzelésének tágasságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy helyütt még azt is megkockáztatta, hogy a leírás a többi műnemet is érinti. A rendszer sokkal bonyolultabb és technikaibb, hogysen itt érdemlegesen tárgyaljuk vagy vitassuk. Bízunk benne, hogy a szaklapokban s még inkább cikkekben, könyvekben tudomásul vesszük, és így a könyv megjelenésével Vajda András végre beljebb kerülne arról a nagyon marginális helyről, ahova talán saját maga húzódtott félre, de ahova valószínűleg túl könnyen hagyták is félrehúzódní. A tudományos világ akkori, szeszélyesen reglementírozott szabadoságának és az ő személye önpusztító hibáinak tudomásulvételével is van valami aggasztó abban, hogy egy ilyen szintű professzionális értekezés nem jelent meg – mintha nemcsak a mindenkori hivatalosság, hanem az ellenhivatalosság sem tudta volna tudomásul venni, ha valaki az uralkodó áramlaton kívül gondolkozott. Kétségtelen, hogy a művet ő maga sem tekintette befejezettnek, az utolsó bekezdésekben a kidolgozás pontosabbá tételének és folytatásának feladatait jelzi; de ebben a formában is autonóm, s kérdésfeltevései, illetve elképzelései nem arra hivatottak, hogy peremszempontokkal árnyalják ezt vagy azt az uralkodó felfogást, hanem (legalábbis gyakran) hogy egy modern költő, illetve egy modern költői jelenség elemzésének tengelyét képezzék. Egyetlen példát említek, mivel a költőt az értekezésben – ha mindig nagyon rövid kommentárral is – többször idézi. József Attila bizonyára ideologikusan

ihletett költő. Minden név, amit elemzői lírájával kapcsolatban emlegettek: Marx, Heidegger, Bergson, Freud, Kafka, Croce, Hegel stb. jogos, s az utóbbi időben jóval arányosabban kísérlék meg az ilyen ihletettség mérvét leírni, mint a korábbi, kisajátító törekvésekben. A szövegek végül mégis ellenállnak az interpretációnak – talán mert (ahogy a figyelmeztetően sokféle név is mutatja) végső soron mégsem annyira ideologikus ihletettségűek, mindenesetre nem úgy és nem annyira, mint a József Attila szivének kedves Csokonai vagy akár a tőle egyébként is idegen Babits egyes versei. Nagyon sokat ígérne viszont, ha világeremtésüket, sőt ideológiájukat képi konstrukcióinak, *jelentéviszonyainak* jellegéből kiindulva kísérlnék meg leírni és kifejteni – amire persze történtek már részleges kezdemények, de Vajda András értekezése egy rendszer lehetőségét nyújtja. S hozzáfűzöm, a tudomány mozgásának jól ismert aritmiáját egy újabb példával illusztrálva, hogy a diskurzuselmélet hívei valóságos aranybányára találhatnak e kötet fejtegetéseiben és példáiban, hiszen a legfontosabb tanulmányok az ő szempontjukból nem is szólnak másról, mint, idézem a szerzőt, „a *diskurzív jelenség felbomlásáról*” (210.); a vonatkozó fejtegetésekben például „a *horizontális szöveg-szervező tényezők*”, illetve „a *szintaktikai szabályosság háttérbe szorulását*” mutatja ki, ennek folyamatát elemzik olyan finoman alkalmazott elméleti hagyomány, illetve olyan gazdag történeti anyag felől (1975-ben!), amelyet az elmélet érvényesítésekor nem szoktak ismerni.

Lehetetlen más mondatdal befejezni: nagy kár és nagy vétek, hogy Vajda András marginális maradt.

Pór Péter

BENNFENT

Bart István: *Angol–magyar kulturális szótár Corvina, 1998. 270 oldal, 2000 Ft*

Az ember különb- s különböző okokból egyszer csak nekivág egy idegen nyelv rengetegének, ki gürcölve-verejtékezve, ki pedig halakn füttyörészve machetével vagdossa maga

előtt az arcába lógó szövevényes liánokat, hogy keskeny, ám az idő múlásával mindjobban szélesedő-kényelmesedő csapásokat, ösvényeket alakítson ki magának az egyre ismerősebbé s barátságosabbá váló tájon, mígnem végül egy fennsíkron találja magát, ahonnan diadalmasan tekinthet le az alatt elterülő s általa megszelídített vadonra. Ekkor egy pillanatra elégedetten hátradőlhet: benn is van, fent is van; *bennfentes* lett. S kiérdemelt örömezését az sem veheti el, hogy néhány távolabb sötétlő magaslat figyelmezteti: azért akadnak még meghódítatlan területek. Mert ezeket már nem kényszerből, hanem pusztán úri passzióból szokás megmászni – s az meg már önmagában is olyan angol dolog. Erről a pontról indul a Bart István vezette kulturális túra.

Hiszen ahogy ugyanazt a hegyet meg lehet mászni a kék, a zöld, a piros vagy a sárga túra útvonalát követve (s akkor még nem számoltunk a térképre be nem rajzolt ösvényekkel), ez a könyv is egy nagyon személyes és nagyon élvezetes *túraajánlat*. Éppen ezért nem igen nevezném szótárnak, hiszen a szótár fogalma olyasvalamit takar, ami teljességre és objektivitásra törekszik. Bart könyvét viszont éppen az teszi élvezetessé, mi több, olvasmányossá (ami, lássuk be, ritkán szokott szótárak tulajdonsága lenni), hogy személyes érdeklődéseket, vonzalmakat és véleményeket fejez ki, s éppen ezért a címszavak (azonkívül, hogy betűrendben vannak) olykor meglehetősen találomra követik egymást, ami egyáltalán nem baj – ha a művet nem szótárnak kívánjuk használni. (Vö. ezzel szemben a könyv hátlapján olvasható ajánlóból vett részt: „*A brut élet és életforma jellegzetes szokásait és hagyományait, a mindennapi élet és az ünnepnapok rítusait gyűjti össze ez a szótár, továbbá bemutatja az ezekhez tartozó tárgyakat, vagyis a brit életforma kellékeit, mindazt, amit a külföldiek gyakran furcsának, sőt olykor éppenséggel érthetetlennek találnak Nagy-Britanniában.*”) Javasolom tehát, tekintsük e könyvet inkább értékes *magángyűjteménynek* (esetleg útinaplónak), mely esetben a látogató (vagy olvasó) annak örül, amit a gyűjtő (vagy a szerző) elé tár, s nem azt fájlalja, ami onnan hiányzik. Éppen ezért – az olvasók hívebb útbaigazítása végett – szerencsésebb lett volna e műnek más címet ad-

ni (esetleg, hogy a mű egyik címszavát használjam fel: THE LOYAL TOAST, AVAGY A HŰSÉGES PIRÍTÓS, AVAGY MIT IS JELENTSEN EZ TULAJDONKÉPPEN? Vagy valami ilyesmi).

Ám túljutva e zökkenőn, máris átadhatjuk magunkat a mű által kínált nem kevés örömegeknek. Mert – tegyék a szívükre kezüket – ki tudta azt, angломán barátaim, hogy példának okáért a *mayday*, ez az oly sokszor hallott-olvasott s eddig talányos nemzetközi rádiós segélyhívás valójában a francia *m'aidez* angol átírása? (Itt rögtön szeretetteljesen nevetgélhetünk is kicsit az angolok híresen rossz kiejtésén, nemcsak ha franciául, de bármely nyelven szólaljanak meg.) Vagy ki tudta azt, hogy a II. világháborúban a szövetségesek normandiai partraszállásának napja, a sokat emlegetett *D-day* nem a *disembarkment day* rövidítése, miként azt sokan hiszik, hanem csupán '*D*' for '*day*', azaz egy bizonyos ismeretlen időpont jelölése? Azt meg pláne ki tudta, hogy a *D-day* újabb keletű használatban viszont a decimális (*decimal*) pénzrendszer angliai bevezetésének napja is? Az olyasféle eseményekről már nem is beszélve, mint mondjuk az, hogy a *deoch-an-doras* skótul búcsúpoharat, Szent János-áldomást jelent, vagy hogy az *old Red Socks* a római pápa ír protestáns gúnyneve. Bart könyve ugyanis olyan anyagot kínál, ami a hagyományos szótárakból hiányzik, s amit az angol anyanyelvűek ismernek és használnak, míg külföldiek számára csupán homályos utalások. Tehát takarásokat, asszociációs láncokat, konnotációkat fed fel, vagyis egy kultúra legbensőbb, titkos szövetét, s éppen ezért olykor van olyan izgalmas és lebilincselő, mint egy jó krimi. „*Nem két szót, nem is két nyelvet, hanem két kultúrát kívántunk összevetni*”, így az ajánló, s valóban, a szerző általában, ahol lehet, a fogalmak, szófordulatok magyar megfelelőjét is igyekszik megadni, rámutatva a különbségekre, eltérésekre. (Megjegyzendő, hogy noha a szerző kijelenti, hogy szótárában ne keressünk olyan szavakat, amelyeknek jelentése kétnyelvű szótárakból is megismerhető, ilyenek mégis szép számmal akadnak, pl. *punting*, *malapropism*, *purse*, *Orkneys*, *lecturer* stb.)

Az olvasó az angol kultúra legkülönbözőbb területeihez kapcsolódó szavakkal, fo-

galmakkal, illetve idézetekkel találkozhat itt. Jócskán akadnak történelmi eredetűek (pl. *Master of the Horse, Her Majesty's Pleasure*), a monda-, illetve mesevilágból származók (pl. *Morgan le Fay* vagy *the Mad Hatter* – az angolra fordítók különösen hálásak lehetnek az olyan címszavakért, mint pl. a *Seven Dwarfs*, ahol a hét törpe angol neve szépen fel is sorolatik; ilyesmit valóban dühítően hiába szoktunk keresni a hagyományos szótárakban!), földrajzi (pl. *Shetlands, Hebrides*), a különböző művészeti ágakhoz kapcsolódók (pl. *Palladian, limerick, muzak*) s ezenkívül az oktatás, a sport, a politika, a média, a vallás és a brit kultúra számos más fontos területéhez tartozók. Egy ilyen úgynevezett „különc” nép és kultúra esetében, amelyik még Európától is hagyományosan elhatárolja magát, van ám dolga a gyűjtőnek, csak győzze szusszal! Nyilván éppen a munka heve okozhatott olyan apró hibákat, mint pl. a keresztutalásként megadott szó címszavának hiánya (*luncheon meat* → *spam* [151.], ám a *spam* bizony nincs sehol). Hiányolom, hogy kifejezetten amerikai eredetű fogalmaknál nem mindig jelöli az eredetet (pl. *affirmative action, baby boomers*), és zavaró, hogy olykor a szó, illetve fogalom magyarázata nem pontos vagy kielégítő – ez általában éppen az amerikai eredetű dolgoknál fordul elő, talán azért, mert a szerző kevésbé otthonos ebben a kultúrában, mint az angolban. Például – ha már beleveszi – a *Simpsons* címszó esete ilyen: „*amerikai rajzfilm-család; sárga a fejük, égnek áll a hajuk, gülüszeműk kidülld; a bántóan ostoba és primitív rajzok jól illenek a történetekhez*” (223.). Azért választottam éppen ezt, mert a *Simpsons* kiváló címszó lehetne egy *amerikai* kulturális szótárban, minthogy ez a rajzfilm gyakran olyasmiket tartalmaz, amiket rendes játékfilmben sohasem vetítenének az amerikai tévében; amerikai kulturális tabukat vesz célba, s csupán rajzfilm volta menti meg a különböző érdekcsoportok érzékenységét rendkívüli (olykor túlzott) módon tiszteletben tartó tévé általi kicenzúrázástól. Éppen ezért tulajdonképpen elsősorban felnőtteknek szól, akik tisztában vannak a rajzfilmben gyakori utalások mögöttes tartalmával (pl. filmidézetek), valamint azzal is, hogy némely szülők miért nem

engedik meg gyermekeiknek, hogy nézzék a sorozatot. A *Simpsons* az amerikai kultúra ál-szent, puritán és túlzottan negédes-szenti-mentális oldalát provokálja. Ugyanez a probléma pl. a *cyberpunk* címszónál is, ahol – többek között – az nem derül ki, hogy mi ebben a műfajban a *punk*.

Más jellegű pontatlanságok is akadnak, így pl. a *gay* címszónál („*homoszexuális férfiak [és újabban nők] önelnevezése, melynek használata következképp [ma már] nem sértő*”), minthogy a nők, elhatárolódní kívánván a férfiktól, önmagukra általában a *lesbian* szót használják. Ennél valamivel zavaróbb az, amikor a szerző (legtöbbször üdítő hatású) magánvéleménye kissé túlteng a szövegben, így pl. a *political correctness* címszónál, amiből – az esetleg tudatlan – olvasó csak azt szűrheti le, hogy ez az egész egy nagy marhaság, minthogy kizárólag a (valóban) nevetéses túlzásokat hangsúlyozza, anélkül, hogy az esetleg nálunk is átvehető – és nagy ritkán át is vett (pl. cigány – roma) – pozitív példákra is kitérne (ha már kultúrák összehasonlításáról és egymásra hatásáról van szó). Itt jegyzném meg, hogy annak ellenére, hogy a fentiekhez hasonló címszavak is benne vannak a gyűjteményben, elkelt volna több, a mostani időkből származó és a *mai* brit élethez kapcsolódó címszó, mert olykor bizony egy kicsit túlságosan is ódonnak tűnik az a világ, amelyet e könyv tükröz, még akkor is, ha az angol kultúra köztudomásúan és kiemelkedően hagyománytisztelő. Ám lehetséges, hogy ez is olyasmi, ami a szerző, illetve a gyűjtő preferenciáit tükrözi, s akkor pedig meg van bocsátva, hiszen nem lehet számon kérni valakin, aki mondjuk legszívesebben romantikus tájképeket gyűjt, hogy miért nem vesz inkább Picassókat.

Ám vissza a laudatóhoz: mi, anglofónok, sőt más idegenszívűek is! örülhetünk, hogy van egy kalauzunk, ami magyar szemszögből tálalja nekünk Angliát, amitől az egy kicsit jobban a miénk is. S ha szorult helyzetbe kerülünk, talán elég nekünk is csak annyit magunk elé mormolni: „*Close your eyes and think of England*”, s a haza fényre derül.

Bán Zsófia

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

A BÁRÁNYOK ELVÉREZNEK

Újabb parafrázis régi eszme-foszlányokra

Dávidházi Péter szellemes parafrázisa Németh László és Pap Károly párbeszédéről újabb változatokra ösztönözhet.¹ Dávidházi a parafrázist párbeszédnek is értelmezi; feltételezem, hogy az adott téma más megközelítését nem ellenzi. Akkor sem, ha ez eltérő ízlésű és ítéletű iskolából jön. Ezzel nem bírálok Dávidházi módszerét, csupán olyan magyarázatnak tartom, mely a *szöveg retorikai* toposzait tárja fel, s adós marad a forráskritika, az eszmetörténet és a kulturális antropológia különböző természetű szövegejtéseivel.

Korismeretét Dávidházi háttérként használja ugyan, de végül korok fölötti, egymásra rímelő retorikai alakzatokat vizsgál. Egyetlen mondat tükrében a két világháború közötti magyar–zsidó párbeszédet, a különös érzelmi kapcsolatot a protestáns Németh László és a rabbicaládból származó Pap Károly között. A mondat Németh Lászlónak a ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK Pap Károly tollából származó röpiratát ismertető cikkéből származik. „A zsidó nép születési betegsége (betegség, melynek Jézust köszönhetjük) az istenné emelt államellenesség.”²

Dávidházi Péter a mondat tartalmát arra a beivódott közhelyre (locus communis) vezeti vissza, mely a görög–latin eredetű Nyugat-Európát az államalkotó hierarchizálás képességének gyümölcseként látja, míg a judaizmusban másfajta nép szellemét fedezi fel: az egyiptomiak elleni lázadástól számítva az örök nyugtalanokét, akikben ez a beidegződés Marxban és utódaiban teljesül ki.

A zsidóságot s annak történetét a „betegséggel” és a „hanyatlással” sokan kötötték össze. Németh László éppen Pap Károlyról írva orvosi látéletet közöl a zsidók betegségre való hajlamáról. Ezt konkrét és elvont értelemben is kifejti.³ Ennek az irodalmi toposznak is éppoly hosszú a története, mint a zsidóság eredetlegendáinak. A társadalomtudomány általános „biologizálása” a tizenkilencedik században olyan kifejezésekkel írta le a zsidóság beolvadását, mint a Mommsentől elterjedt „kovász”, mely erjedést is okozhat. A

„Wirtsvolk” (gazdanemzet, befogadó nemzet), Treitschke, Eduard von Hartmann és Dühring szóhasználatában már a gazdán „élősködő” parazitizmust is feltételezte. Spengler morfológiája az „organikus” biológia képeiből sugallt hanyatlást. Alex Bein korszakos tanulmánya bizonyítja, hogy a „betegség” és az „otthonatlan nomádok” összefüggő retorika részét képezték, s megalapozták a disszimiláció nyelvтанát.⁴

Meglehet, ezek a toposzra hűlt források is felbuzogtak öntudatlanul Németh Lászlóban, amikor Pap Károly röpiratának sugallatát ilyen metaforikus tömörséggel összegezte. A toposz további elágazása a nomád (gyökeretlen) és hanyatló nép, a zsidóság államalkotó képességének hiánya. A nomádságból levezetett „örök lázadás” azonban csak visszavetíti Egyiptomba a judaizmusnak ezt a feltételezett szellemét. Rögződése jóval későbbi. Az emancipáció korából származik. Méghozzá éppen az emancipációs alku sarkalatos tárgya volt a lemondás az önálló nemzetiségről s az abból esetlegesen keletkeztethető államiségről.⁵

A zsidóság és az állam

Az emancipációs alkut, a zsidóság egyenjogúsítását természetszerűleg a különböző nemzetállamok kötötték a határaikon belül elkülönítetten és elkülönülten élő zsidósággal. Fichte ugyan már az emancipáció után hirdette azt, hogy a zsidóság állam az államban; de hát korábban csakugyan az volt.⁶ Kényszerítetten ugyan, de elkülönítetten, saját bíróssággal és adminisztrációval, szabályozott közösségi erkölccsel, alkuban kiváltságaiért és túléléséért a helyi hatalommal, később az állammal.⁷ Az emancipáció államai mindenütt ezeket a korporációs miniállamokat akarták felszámolni, a rendekét és a céhekét éppen úgy, mint a zsidóságét. A nemzetállam szekularizációja a maga hatalmi struktúráját próbálta kiterjeszteni a feudalizmusból örökölt szétdarabolságra, így került harcba az egyházakkal s egyes etnovallási csoportosulásokkal is. A folyamat ironiája éppen az volt, hogy míg egyéb korporációk esetében az egyetemes politikai jogok kiterjesztése a korábbi kiváltságok megvonásával járt, egyedül a zsidóság tarthatta meg azt a kiváltságát, hogy felekezeti megmaradhasson, vallásként egy szekularizációs folyamatban. A részlegesen

vagy politikailag teljességgel egyenjogúsított zsidó egyén előbb-utóbb abban az állampolgári jogban részesült, hogy felekezetet vallhatott magáénak, ám csak azután, hogy polgárként már belül volt az alkotmány sáncain. Magyarországon is előbb született meg az egyenjogúsítás (1867),⁸ majd a recepció, azaz a zsidó hitfelekezet elfogadása (recepció törvény, 1895).⁹

Az államalkotás esélyéről vagy akár a kisebbségi státusról történő lemondás az emancipáció alapfeltétele volt. Így és ebből született a kulturális antropológia mítosza a zsidóság alkalmatlanságát bizonyítandó az államalkotásra.¹⁰

Aki az állam alkotására képtelen, az ugyanígy a politikai képviseletre, csoportos érdekérvényesítésre. A zsidóság történelmi mandátumaként bizonyos mártírológia jelent meg, a szenvedés és a Jeruzsálem-nosztalgia, a tudás terjesztése és a haszid szelidség. A „zsidóság tudománya” azon alapult, hogy a zsidó államiság a történelmi múlté,¹¹ a judaizmus viszont önmagát a történelmen kívül helyezi, mint spiritualizált vallás, emberbaráti hivatás, az első monoteista vallás segítségével a modern világnak. Franz Rosenzweig,¹² majd Martin Buber¹³ ezt a spiritualizálást hajtották végre. Ha az emancipáció folyamán etnikai összetartozásáról, az emancipáció után, fokozatosan, tételes vallásáról mondott le szellemi reformjai során a judaizmus számos képviselője. Pap Károly röpirata ennek a spiritualizálódásnak ahhoz az áramához tartozott, amelyik egy újabb zsidó önvizsgálat szükségességéből indult ki, a modern zsidó „elfajzottságából”.

Az újratárgyalt asszimiláció

A Trianon utáni magyarság nemzettudatának hasonló „elfajzottsága” ihlette Németh László prófétaságát. Az úttévesztés paradigmája éltette kritikáját. A Habsburg Birodalom felbomlása után a kiegyezést egyetemesen bírálta a magyar történettudomány éppen a „zsidókérdés” szempontjából Szekfűtől¹⁴ Mályusz Elemérig. Az úttévesztés időpontjának és jellegének megállapításában különböztek a liberalizmus kritikusai. Ennek a liberalizmuskritikának volt nélkülözhetetlen eleme a honi szabadelvűség egyik markáns tetteinek, az emancipációnak (a valóság-

gos asszimiláció jogi elismerésének) bírálata is. Hogyan a kiegyezést, úgy az asszimilációt is újratárgyalták századunk húszas éveinek Magyarországon.

Pap Károlyt és Németh Lászlót az asszimiláció visszavonására tett különböző javaslatok kötötték össze. Pontosabban: egyikük sem békült meg a zsidók jogállásának következményeivel. Trianon gyermekei voltak: Magyarországon éltek, ahol a *numerus clausus*-szal, a zsidó tanulók megkülönböztetésével olyan *de facto* helyzetet teremtettek, amely a *de jure*, azaz jogi környezetet körmönfontan sértette meg. Németh László – Szekfű Gyula nyomán – az asszimiláció korát tette felelőssé a magyarság zülléséért; Pap Károly a zsidóságot marasztalta el az asszimiláció bűnében.

Újratárgyalták tehát – a helyzethez igazítva – az egykori emancipációs alkut. Németh László egy „*helyére szorított zsidóságról*” álmodott.¹⁵ Az asszimilációt a jogállással történt visszaélésnek minősítette, s úgy képzelte, hogy a zsidóság önos érdekeit képviseli egyik csoportjuk, Ignotus és Hatvány, azaz a leg-harcosabb asszimilánsok. Pap Károly a másik oldalról az asszimilációban a zsidóság önfeladását látta.¹⁶ Javaslatában a judaizmus igaz igéihez megtérő zsidóság egy eszmei valláshoz tér vissza, a szenvedés és a diaszpóratapasztalat vállalásához, a lélekben felépített Cionhoz. A politikamentes, állam nélküli zsidó preasszimilációs eszményéhez.¹⁷

Bűnösség és önutálat

Pap Károly röpiratának megjelenésekor felmerült, vajon nem motíválta-e szerzőjét a „*zsidó önutálat*” (DER JÜDISCHE SELBSTHASS).¹⁸ A fogalom Theodor Lessingtől származó meghatározása mást sugall, mint amit valóságosan jelentett. Lessing ugyanis az önutálat forrását a büntudatban fedezte fel, a zsidóságra jellemző kollektív önostorozásban. Utálnak bennünket, mert bűnösök vagyunk, nem utolsósorban ellenfeleink iránti csillapíthatatlan szerelemben. A gúny és az ironia ennek a torz érzésnek a visszája és reakciója, s ennek forrása is a büntudat.¹⁹

A zsidó „véték” (sebek és bűnök) fogalma és eszméje így profetikusan-önvallomások formájában éppoly ismert volt a korban, mint az a gondolat, hogy egy sajátos zsidó önazonosság felmutatása megtalálhatja a zsidósá-

„kulturális” helyét.²⁰ A zsidó szellemi befolyástól, a nemzeti szellem felhígulásától való félelem csupán felerősödött a két világháború között: ott kísértett a századfordulón²¹ a modernista törekvések visszhangjaként a tízes években. A zsidó önazonosság kinyilvánítását Szabó Dezső is határozottan követelte.²² Berlin itt megelőzte Budapestet az ún. *Kunstwart* vitájában. A sajtópolémiát Moritz Goldstein NÉMET–ZSIDÓ PARNASSZUS című esszéje robbantotta ki. Goldstein a *Kunstwart* hasábjain sajátos disszimilációs logika úttörőjének bizonyult. A német irodalom és színház zsidó kézben van, ennek ellenére a zsidók elismertése csekély, megkülönböztetésük változatlan. Visszaújtjuk nincs, mert héber költészetet már nem gyakorolhatnak. Ám ha zsidóságot kinyilvánítják, akkor egy új asszimilációban kiderülhet, mennyire szükség van rájuk.²³

Az asszimiláció „szimbiózisából”²⁴ különböző stratégiákkal próbáltak az egykor szerződő felek szabadulni, új identitásokkal.²⁵

Pap Károly és Németh László harmonikus egyetértése a disszimiláció korának friss alkujára szövetkező kísérlet „a helyére szorított zsidóságról”. Amelyet ugyan már helyére szorított a két világháború közötti korszak teljes politikai rendszere, melynek legitimitációját nem kis részben a „zsidókérdés” folytonos ébren tartása szolgáltatta. S ez különös nyomást gyakorolt a közbeszédre. A politikai antiszemitizmus ozmózi nyomása a legkülönb szellemekben is valóságként fogadtatta el a „kimerát”, a zsidóság fenyegetésének és térhódításának fantomját. A magyar–zsidó írók egy része a fantomot a parvenüzsizóság bírálatává szublimálta Zsolt Béla vagy Földi Mihály regényeiben, míg az etnocentrikus harmadik oldal a kulturális antiszemitizmus olyan finom párlatait készítette el, mint Németh Lászlóé.

Németh László csoportokra osztotta a zsidóságot. A programasszimilánsokat, az emancipáció politikai megvalósításának folytonos megújításáért küzdő liberálisokat, Ignóust és Hatvanyt a megválthatatlanok közé sorolta. A programasszimilációban hatalmi vágyat sejtett. Befogadó kézre számíthatott az, aki politikai szándékait feladva a magyarsággal történő teljes azonosulást vállalja. Ez, ha megvizsgáljuk, a „helyére szorított”, azaz a judaizmus szellemével minden kapcsolatot meg-

szakító, magyarrá áttért zsidót jelentette. Az eszményi „zsidó” Pap Károly volt, aki zsidó marad úgy, hogy politikai jogairól többszörösen lemond, a zsidó, aki az is marad, s kulturálisan sem tart igényt a magyarságra.

A korban a kettős lojalitás csakugyan ismeretlen volt, s ezt Illyés Gyula igen nyíltan kimondta.²⁶ Németh László hármasszorosításából egy új asszimilációs szerződés körvonalazódik. S ez éppoly diktátumszerű volt, mint minden emancipációs szerződés és asszimilációs ajánlat.

Az ilyen ajánlatot a többség kínálhatja a kisebbségnek. A szerződés feltételeit is értelemszerűen az szabja, aki felkínálja. Az ilyen szerződések jellegét a relatív teljesíthetőség mérceje s tartalma szabja meg.

Emancipációs alku, asszimilációs egyezség

Az emancipációs küzdelmek elején, a XIX. század első harmadában a vallás elhagyása szerepelt jogi feltételként. A szekularizálódó államok ezt a feltételt visszavonták, s helyébe a polgárosodás, a *Bildung*, az anyanyelv elsajátítása és a kulturális azonosulás enyhébb és komplexebb követelményei léptek. Kossuth Lajos éppen azt látta az emancipáció akadályának, hogy a judaizmus államalkotó vallás. Teokráciának jellemzi a zsidó közösséget, amelynek vallása és állama egy s azonos. „A zsidókat... nem lehet emancipálni, mert vallásuk politikai intézmény, teokratiai alapokra fektetve, mely a fennálló országlási rendszerrel politikai egybehangzásra nem hozható.”²⁷

Lów Lipót rabbi válasza²⁸ éppen arról biztosította Kossuthot, hogy a zsidóság korántsem nemzet, hanem vallás, s így különböző szokásaik ellenére befogadhatók. A vita ekkor a „kölcsonös” vétkek körül forgott: mindkét félnek „engednie kell”. Kossuth, majd később Deák a politikai jogokért cserébe kulturális és nyelvi azonosulást kért. Vagy többet is. „A nemzetiség egy történelmi faktum, melynek a nyelv nem egyetlen tényezője, mert ahhoz közös múlt, alkotmány, öntudat, műveltség és bizonyos jogbirtok szükséges.”²⁹

A Kossuthtól megszólaltatott asszimilációs feltétel máris feltárja a csapdát: lehetséges-e közös múlt a kitaláltakkal? Kossuth, miként Eötvös is, úgy vélte: a politikai jogok megadásával megteremthető ennek esélye. Csakhogy ahol a jogok és esélyek ilyen ké-

nyes egyensúlyától függ a befogadás, ott nagy tere nyílik a feszültségeknek. A nemzetállam törekvéseiben összekeveredett a kulturális és a jogi rendszer. Hiába figyelmeztetett rá Wilhelm von Humboldt, hogy az állam „nem nevelési, hanem jogi intézmény” (*kein Erziehungs- sondern ein Rechtsinstitut*),³⁰ a nem receptív, hanem mitizáló, az erkölcsi nevelést a jogadással egybefonó emancipációs alkuk kockázatosak és betarthatatlanok. A kulturális azonosulás sohasem érhet fel a nemzeti-etnikai törzs mércéjéhez. A politikai emancipáció csak akkor teljes, ha feltétel nélküli, természetjogi alapon áll.³¹

A nemzetállamok születésének körülményei megszták az asszimiláció természetét. Hanák Péter tipológiája szerint: „a francia receptív és egyáltalán asszimilatív, a német típus viszont zárt, a befogadás vagy beolvadás ritkább, többnyire a hatalmi él elbírálásától függ, tehát az etnikum mitizálására, végső soron rasszizmusra hajlamos”.³²

Az asszimilációs folyamat nem szűkölködött ilyen mitológiákban. Diósy Márton, az ELSŐ MAGYAR ZSIDÓ NAPTÁR ÉS ÉVKÖNYV szerzője 1848-ból jól értette Kossuthot, amikor közös magyar zsidó múltat fantáziál: „hisz Ábrahám és Árpád földiek voltak, s miért nem egyesülhetnének utódaik egy eszmében: a nemzetiségben? A magyar nemzetiség és a mi vallásunk egy bölcsőből kerültek; miért ne lehetne azokat egybeolvasztani?”³³

A XIX. század asszimilációs szerződésében mindkét fél (Kossuth és Löw) egyetlen népről beszél: összeolvadásáról annak, ami összetartozik. Németh László „parafrált” mondata egy olyan cikkből származik, mely címével is sugallja ítéletét: KÉT NÉP.

Disszimiláció

Németh László egyfelől, Pap Károly másfelől a disszimiláció profétái. Hogy mi a disszimiláció – szemben az asszimilációval –, azt Illyés Gyula határozta meg pontosan a német eredetűek különös visszaváltozásának példáján: „Nekem diákkorom óta megvolt a tréfás definícióm arra, ki büszkélkedhet azzal, hogy fajmagyar. Aki-ről már nem deríthető ki, hogy más népből származik; aki sehová sem disszimilálódhat.”³⁴

A korszakban több népcsoportról derítették ki, hová disszimilálódhatnak. A német-svábokról.³⁵ A zsidónak születettekről, a zsidó ősökkel rendelkezőkről.³⁶ Peter Gay állapí-

totta meg Berlinről, az akkortájt állítólagosan zsidó városról, hogy mindenkiről számon tartották eredetét: a kitérés még külön gyanúra adott okot.³⁷ A zsidó az asszimiláció teljében végül is annak a Georg Simmel által leírt jelenségnek volt tekinthető, aki megmarad idegennek „nem a vándor értelmében, aki betoppan ma, s holnapra eltűnik, hanem olyannak, aki betoppan ma, és holnap is ott marad – vagyis a potenciális vándor, aki itt maradt, de nem veszette el azt a rugalmasságát, hogy jöjjön és menjen”.³⁸

A letelepedett vándor a bevándorlás utánpótlásának rémét idézte fel Berlinben is, miként Budapesten.³⁹ A keleti (galíciai) bevándorlás réme parlamenti viták tárgya volt Stöcker lelkészől Istóczy Győzőig és tovább, a két világháború közötti korszakban. A „galíciai rém” statisztikailag, demográfiailag nem volt igazolható,⁴⁰ valójában kulturális fenyegetés volt. Fertőzésük nyomán született az a „Mischkultur”, keverék kultúra, melytől a nagy befolyású német egyetemi tanár, Heinrich von Treitschke különösen óvott.⁴¹ Nem lehetséges egyetlen országban két kultúra, két nemzet, jelentette ki Treitschke, akinek nézeteit egyébként Istóczy *12 Rőpirat* című folyóirata népszerűsítette hazánkban először.

A kulturális azonosulás, még ha lehetséges lenne is, fattyúeredményeket terem, azt a szellemet, melyet a kiegyezés liberalizmusa szabadított rá az országra. A disszimiláció így új ajánlat, melyről azok alkudhatnak, akiknek van hová visszamenniük: a profetikus vallásba, egy spirituális identitásba akár. Aki-nek útja nyílik egy másfajta múltba, abban a legcsekélyebb atavisztikus emlék automatikusan felidézi azt a másik lojalitást, a zsidó önértékét, amelyet – a korhoz igazítva – korántsem nemzetalapú teokráciának, hanem amolyan nemzetközi összeesküvésnek, kozmopolita politikának feltételeztek.

Az államalkotó képesség visszasorvadása izgága forradalmisággá, anarchisztikus lázadássá a toposz kapcsolt része. Újkori forrása Herder, aki a héberek züllésének egész történetét varázsolja elő a mózesi törvényektől a babiloni fogságig s azután.⁴² Soha nyomorúságosabb látványt, mint a zsidó államiség. A folyamatos lázadások szétzilálták szervezetüket, vallásuk farizeussággá züllött.

Immanuel Kant politikai vallásnak tété-

lezte a zsidóságot,⁴³ amelyben a Messiás várása bármikor világi államot hozhat létre egy véletlen folytán. Folytathatnánk a tudós idézeteket Renantól a zsidók katonai tehetetlenségéről.⁴⁴ A német filozófia alkalmi megjegyzéseit azután Max Weber összegezte, amidőn a diaszpórazsidóságot a páriánépekhez hasonlította, állam nélküli, etnovallási közösségnek.⁴⁵ Ezzel tudományos magyarázatát adta a fiatal Marx a ZSIDÓKÉRDÉSRŐL írott anti-emancipációs röpiratának, amelyik dialektikusan úgy vélte, hogy a judaizmus szelleme olyannyira átjárta már a keresztény társadalmakat, hogy valójában őket kellene emancipálni a zsidóságtól.⁴⁶

Marx ezzel korántsem volt forradalmár. Ellenkezőleg. A felvilágosult állammal szemben ellenforradalmárként lépett fel. Félelmei a judaizmus politikai erejéből táplálkoztak: az emancipációval éppen ez a képesség erősítené az államot. A zsidóság egyetemesen antiszociális erőként való jellemzése a trieri rabbi unokájának érdeme.⁴⁷

A Messiás-várás

A zsidó diaszpórában az államélet emlékét a Messiás várása hordozta. Ebben az értelemben a Messiás-várás csakugyan a Pap Károly emlegette, Németh László szentesítette „*betegség*”-ből és sorvadásból táplálkozott. A két világháború között számos magyar–zsidó röpirat vélte úgy, hogy az új kiegyezés annak elismerése, hogy Jézus személyében a Messiás csakugyan eljött. Pap Károly A VIII. STÁCIÓ-jának festője is ilyen Jézust keres, persze nem a vezért, hanem a szenvedőt, a Golgota Krisztusát. Az emancipációs és asszimilációs ajánlatoknak itt érkeztünk el a második, elengedhetetlen feltételéhez. A zsidó közösségek befogadásának feltételül szabták a Messiás-várásról történő lemondást. Eötvös József A ZSIDÓK EMANIPÁCIÓJA című, 1840-ben közzéadott írása külön foglalkozik azokkal a vádakkal, melyek szerint a Messiás-hitben a Szentföldre történő kötöttség és az önálló állam alakításának vágya jelenik meg. Eötvös szerint a nemzet művelt része a Messiás-hitet még allegorikusan fogja fel.

Zsidó részről is elkezdődött a Messiás-hit átköltése: az egyetértés és a joguralom eljövételét minden ember várja, a zsidóknak erre legfeljebb „*legnagyobb okok volt*” (Bloch Mó-

ricz). Az ELSŐ MAGYAR ZSIDÓ NAPTÁR ÉS ÉVKÖNYV egyik szerzője, Diósy Márton így írt: „*A zsidó hajdankori hazáját, hol walkodói, törvényhozói, prófétái honoltak, elvesztvén; e veszteséget, minthogy e hazában még mindig mostohának tekintik, siratja ugyan – már az, aki siratja.*” A nyilatkozat világos: addig emlékezünk Jeruzsálemre, amíg jogokat nem kapunk, soha tovább. Azaz: az emberjogok az új Jeruzsálem: ez a felfogás Franciaországtól Magyarorszáig hatott.

Az 1867-es emancipációs törvény vitájának kezdetét Kiss József versben köszöntötte. „*A most legyen biztos kiindulásod / Élő valóért, add óh, add az álmat*” – szólítja meg DECEMBER 20-IKÁN című versében a véreit.⁴⁸ Az álom: Jeruzsálemé, a Messiásé.⁴⁹

Az államalapításra való képesség sorvadása egyszermind a polgári beilleszkedésre való képesség hiányát is jelenti. A lázadó rab-szolga nép, így a toposz, letelepedésre képtelen. Ez Ahasvérus, a bolygó zsidó mítosza. „*Ki nem ösmeri a regét Ahasver-, az örök zsidóról, ki, mert Üdvözítőnknek, midőn háza előtt keresztjét hordva vizet kért, az enyhítő italt megtagadta, most átkozottságban jár körül az emberek között... Az örök zsidó nem képzelet; ő él és szenved*” – írta Eötvös.⁵⁰ A letelepedő Ahasvérus már-már képtelenség. A megváltás örök tanúja lenne ő, s csak annak a Messiásnak elismerése válthatja meg, akitől egykoron megtagadta italát.

Az Ahasvérus-legenda vitatásában tehát újabb asszimilációs csapda nyílik. Arany János ÖRÖK ZSIDÓ-ja a szenvedés jelképe, egyetemes szimbólum, az üldözöttségé. Kiss József, gyarlóbb versben ugyan, válaszolt Arany-nak. S hazájának szólt így: „*Világgá elzüllt vérimet / megtagadom... lesznek rideg, / Hülen, kaján – de a tied. / A tied, édes otthonom.*”

Mindez azonban álom, melyet ama december 20-a feledni rendelt. Mert egy gúnykacaj mindig emlékezteti azokra, akiket megtagadott. „– *Rakhatsz te kunyhót eleget, / Halomra gyűjthetsz kincseket, / Otthonod mégsem lesz neked.*”⁵¹

Az ÚJ AHASVÉR politikai költemény, verses röpirat, tudósítás az asszimiláció állásáról. Bevallja a zsidó közösség lojalitási stratégiáját. Bizonyos „*semmiért egészen*” elvet hirdet meg, melyet különben a hivatalos zsidóság egészen a holocaustig hirdetett. A jogegyenlőség teljességéért, a befogadásért küzdő

szellemek az állami és nemzeti lojalitás veszélyeit is felfedezték. A központosító túlhatalom és bürokrácia nemegyszer jogadásba burkolta a jogtiprást. Napóleon azt követelte, hogy a francia zsidó közösség engedélyezze a vegyes házasságot. A „sanhedrin”-t nem tudta megtörni Napóleon, s ez esetben egy vallási dogma védelme bizonyult „liberálisabb”-nak, mint a bonapartizmus. Németh László azt írta: a zsidók istenné emelték az államellenességet. Történelmileg tényszerűbb megállapítás: istenük nevében fordultak szembe az állammal. Mint tették ezt 1848 forradalmaiban is.⁵²

Nietzsche, Wagner és a források

Németh László és Pap Károly különös interferenciájában az egyezségében az elfajzás és betegség nemzetekre kivetített képeiben Nietzsche feltételezett hatása elképzelhető. Közvetlenül meg közvetve is. A héber állam szerkezetéről, teokráciájáról és pusztulásáról Nietzsche csak közvetítette Spinozát. A Németh Lászlótól korszerűsített osztás „jó” és „rossz” zsidóra éppen Nietzsche nyomán szólt meg karakterisztikusan Szabó Dezsőben. A MENSCHLICHES, ALLZUMENSCHLICHES hatását Nagy Péter monográfiája is megerősíti:⁵³ „Íme elérteünk a termékeny álomhoz, mely a názárethi zsidó forradalmárt a zsidó sovinizmus és klerikalizmus ellen hajította... Mert a tragikus elentét nem a kereszténység és zsidóság, hanem a betű-zsidók és a Krisztus-zsidók között van.”⁵⁴ Németh László szemében Pap Károly a Krisztus-zsidó, aki valójában olyan, mint az AZAREL Jeremia apója. Jeremia, a betű-zsidó, aki változatlanul érzi Izrael szétszórását. Egyetlen reménység élteti. Pap Károly különös szót használ, idézőjelben e reményről „És mi volt az a »Megváltás«? A szétszaggatott test reménye, amely természetes módon soha többé nem forrhatott össze, mint ahogy ő és fiai sem egyesülhettek Jeruzsálem körül, s a világ sem körülöttük.”⁵⁵

A „megváltás” szót a regényt ünneplő kritikában Móricz Zsigmond is használta, s a regény tartalmát hőséneke fajtájával folytatott küzdelmeként írja le. „Ez a konfliktus oly erős, hogy egész életét kitölti, s elviselhetetlen volna, ha rögeszme lenne, de Pap Károlynál a faj megváltását célozza.” Móricz szemében Pap Károly: Messiás, „akiben igazi elvégzettségben él a messianizmus, melyet magára vállalt”.⁵⁶

Pap Károly, úgy rémlik, a Szabó Dezsőtől áhított Krisztus-zsidó, a kalmár-zsidóval szemben, az írástudó Németh Lászlónál. Az asszimiláció kiiktatta a Jeruzsálem–Cion gondolatot, az emberiség eszméiben látta a megváltást. Pap Károly víziója egy újra megtérő zsidóság, még ha igaz önmagához tér meg, akkor is. Lemaradt, amikor Jézussal kiváltak az igazabb zsidók, az új megváltás visszafordítja a történelmet az új kezdethez.

De a krisztusi motívumnál is fontosabbnak rémlett az, hogy Pap Károly lemondott a „kötöttség”-ről. Ahogyan Illyés látta 1935-ben: „A magyar zsidóság, amelynek helyzete a világ valamennyi országának zsidóságáétól elüt, a beolvadást vallja. De ugyanakkor ellenzi is. ...Miköti őket, hogy nem tudnak felszabadulni, felemelkedni? Nyilván sok minden. A fajt semmi sem tartja meg különbül, mint a kiközösítés. De éppen ezek nem akarják vállalni a kiközösítettek sorsát. Hát akkor? ...Népek versenyében kétfelé nem nyújthatod ki a kezéd sem segítségért, sem haszonért. Élhetsz közösség nélkül, ha elég nagy szellem vagy, de két közösségbe senki nem tartozhat, legkevésbé egy nép.”⁵⁷

A zsidóság kulturális beilleszkedéséről és kettős kötöttségéről sokat vitakoztak az európai asszimiláció során. Németh László, mint arra Dávidházi finom elemzése rámutat, Nietzsche tanulmányozásából is ráláthatott az évszázados gondra. A kulturális beolvadás lehetősége és módja a korai Nietzsche később megtagadott mesterénél, Richard Wagnernél fogalmazódott meg élesen, s jól megragadható Börnéhez fűződő torz kapcsolatából.⁵⁸ „Említenünk kell egy másik zsidót, aki íróként tűnt fel a körünkben... Zsidóságának különleges helyzetéből nálunk keresi a megváltást; de nem találta, s akkor kellett rádöbenni arra, hogy csakis a mi üdvözülésünkkel, mely minket igaz emberi lényekké avat, együttesen képes megtalálni azt. Egy zsidó számára azonban emberi lényvé válni annyit jelent, hogy megszűnik zsidó lenni.” Wagner szerint Börne felismerése abban állt, hogy az újjászületés csak az önpusztítás által valósítható meg: Ahasvérus másképpen nem szabadulhat meg átkától, csak az „Untergang” által.⁵⁹

A beolvadás mint teljes feladás az a társadalmi-történelmi toposz, amelyik feltámadt a két világháború között, s alkalmat adott Németh Lászlónak, Illyés Gyulának, hogy a Pap Károly-esetben felelevenítsék.

Ahasvérus és Shylock

A további toposzokat illetően Dávidházi említés nélkül hagyja Németh László Shylock-metáforáját. Alakja Ahasvérus párja a népkönyvi mitológiában, és Németh László megingathatatlan osztása „jó” és „rossz” zsidókra a judaizmus modern mítoszainak ezt a változatát korszerűsíti. A bolygó zsidót annak Pap Károlytól végzetszerűnek látott sorsában mélyen szánja, míg testvéralakjában, Shylockban már a második világháború kitörése és az első zsidótörvények után a bosszú és készköszörülés sivitását hallja.⁶⁰ A gazdasági és kulturális pozíciókat elfoglaló zsidó és csoportja fenyegető rémként jelenik meg.

Trianon után a „zsidókérdésre” csupán rossz válaszok születhettek, miután a „zsidókérdés” felvetése, középpontba állítása lehetetlenné tette elfogulatlan vizsgálatát. Németh Lászlót és Pap Károlyt vagy a Németh Lászlót „zsidó oldalról” igazoló Keszi Imrét,⁶¹ Kardos Pált⁶² egy csapatba sorolta az istenné emelt lojalitás, egyfajta többségtisztelet.

Sokaknak feltűnt, hogy Németh László háború utáni életművéből mennyire hiányzik a számvetés korábbi nézeteivel, milyen kis helyet foglal el az egész társadalmat megrázó holocaustélmény (az ÉGETŐ ESZTER egyetlen epizódját leszámítva) prózai munkásságában.⁶³ Ennek számos oka lehet, itt csak egyetlen feltevést kockáztatok meg. A holocaustélmény felfogásának alapvető feltétele, hogy az áldozatokat büntetlennek képzeljük, olyanoknak, akiknek önnön sorsukban felelősségük nincs. A politikai képesség hiányának, a „zsidó bűnös”-nek bármily esélye a holocaustot megfosztja egyedi s rendkívüli eseményjellegétől, s besorolja a történelmi katasztrófák egyikének. Arról a pontról, ahonnan Németh László látta a „zsidókérdést”, nem lehetett rátekintése a Soá természetére. A zsidóság Németh számára olyan szenvedéstörténet, amelynek nem volt megváltástörténete, s így aligha nyerhette el helyét az üdvთანok sorát próbálgató Németh László életművében.

A Németh László–Pap Károly viszonynak érdemesebb egy mélyebb dimenzióját is kibontani. Németh László, a következetlenségiben is következetes gondolkodó egész esszéista életművét úgy is felfoghatjuk, mint a felvilágosodás kritikáját. A KISEBBSÉGBEN

reformkori mélymagyarjai valójában a külföld ihlette nyugatosítókkal szemben egy patriarkális idill képviselői. Németh László külön könyvet írt Berzenyiről.

A felvilágosodáskritika a húszas évek történettudományának vezető áramlata volt: Szekfű Gyula iskolájának „ellenforradalmisága” igazából elkötelezett forradalomelleneségből nőtt ki. Ellenutópiájuk azonban nem nélkülözhetette azt a vonást, mely a felvilágosodást és kritikáját összebilincselte, nevezetesen a hajlamot a „social engineering”-re, a társadalom organikus növekedését akár erőszakkal is befolyásoló tervek készítésére.

A húszas évektől jobb- és baloldal egyaránt „reformokban” gondolkodott. Erőszaikos társadalmi beavatkozás volt a *numerus clausus*. Még a zsidótörvényeket is egy szükséges egyensúly nélkülözhetetlen operációjaként nyújtották be.

A felvilágosodás sajátos projektje volt a „Bildung”, azaz a citoyen polgárosítás, az átnevelt társadalom, mely történetesen a kisebbségeket, a más vallásúakat, a marginális csoportokat próbálta bekapcsolni az egységes, a felvilágosult abszolutizmus bürokráciája által vezérelt államéletbe.⁶⁴ A porosz mintájú „Aufklärung” felülről vezérelt, az egyenjogúsítást feltételekhez kötő programja a Rajnától keletre a kegyosztó asszimiláció mintáit terjesztette el, többek között Magyarországon is. S az asszimilációnak ez a típusa eszményképpen még a felvilágosodás kritikusaiiban is élt, hiszen mi más volt ez a kritika, mint a befogadás feltételeinek szigorítását áhító társadalomjavítás?

A felvilágosodás e negatív örökségét éles szemmel vette észre Horkheimer és Adorno. Későbbi kutatások – így Zeev Sternhellé – kimutatták az abszolutista porosz állameszme továbbélését Fichtétől a huszadik század nacionalizmuson nevelkedett jobboldali radikalizmusainak számos árnyalatáig.⁶⁵ Reform és eliteszme szövetsége ebből az örökségből táplálkozott. Amikor Németh László szocialistának vallotta magát (marxizmus nélkül), akkor a reformprogramok ihlette társadalmi átszabás meggyőződése hevítette. Az átoperált társadalom, Jack Zipes szavával e mozgalmak ideálja volt, benne az is, ami a felvilágosodás programjának része: az asszimiláció.⁶⁶

Az orvos, a biológiai tanulmányokban el-

merülő, a fajt alkalmanként biológiai determinánsként felfogó Németh László egy „átoperált” zsidóság fantomképét alkotta meg. Ez a zsidóság csak átmenetileg tartózkodik ott, ahová sorsa vetette. Ez a zsidó bezárkózik ősi hitébe, nem vallja magát másnak, mint ami, mint az AZAREL című Pap Károly-regény Jeremia apója, aki Jeruzsálemmel és a Mesiás eljövételével álmodik. Ez a hajdani, asszimiláció előtti zsidó prototípusa, a magyar-zsidó patriarkális együttélésé, melyben zsidónak lenni minden megkötöttség ellenére privilégiumok sorát jelentette a letelepedési engedélytől a hitközség megalapításáig.

A század húszas éveinek képzeletvilágát különböző „konceptuális zsidók” népesítették be, s ezeknek csak átvitt értelemben volt közük a valóságos zsidó közösségek egyedeihez. Ez is egyik magyarázata annak a különös jelenségnek, hogy számos gondolkodó elviekben antiszemita volt, miközben jó néhány valóságos zsidóval barátkozott, vagy annak életét szívesen mentette. Az ellentmondás jól jelezte a koncepció távolságát a valóságtól. Németh László „zsidói”, akármennyire próbálta is őket behelyettesíteni alkalmanként élő emberekkel, valójában kognitív modellek voltak, példák az etnocentrikusan újrafogalmazott magyar történelemhez. A Pap Károly iránt fel-felizzó, majd kihűlő rokonszenve és bámulata az „autentikus” és nem asszimilált zsidónak szólt. Németh céltáblája nem a zsidóság volt, hanem az asszimiláció, s ami vele járt, a bérbe adott kapitalizmus, a fékezhetetlen modernizáció, s ebben a történeti összefüggésben a magyarság mint kisebbség, bennszülött, pusztulásra kárhozott faj szerepe.

Elkövetők, áldozatok és tanúk

Hilberg osztályozása szerint az elkövetők és az áldozatok drámájának harmadikja: a kívülálló.⁶⁷ A Soá történelem utáni felvonásában Németh László – s vele a magyar irodalom java része – azzal haladta meg a „zsidókérdés”-t, hogy kívülállóként tekintett rá, mintegy megélve a „harmadik oldal”-t, amelyik minden korábbi összefüggérendszeren túl más osztatú nemzetűdatot táplál. A Pap Károlyról írott kritika metaforája befejezetlen maradt, a kérdésfeltevés lezáratlan. A „zsidókérdés”, persze a zsidóság zömével együtt, lekerült a politika s a lelkiismeret el-

végzendő feladatainak listájáról, s legfeljebb írók, publicisták és politikusok alkalmi megjegyzéseiben támadt fel. A zsidó magyarság újabb kori történelme teljes szélességében megíratlan maradt. Ama csoport újabb sorvadása, mely egykoron Jézust szülte volna, nem talált megváltóra; minden számvetést elvont retorika pótolta szavakkal, melyeket helyi értéküktől megfosztottak.

Lehetséges, azt hiszem, egyetlen mondat történelmi, eszmetörténeti s a kulturális antropológia szemszögéből megvilágított olvasata. Ez nyilván gyarlóbb, mint a parafrázisok elméletéből kiinduló értelmezés, már csak azért is, mert a gyarlóság egyszermind a tárgya is. A retorika, még a legmodernebb is, a kívülállás nyelvi eszköze. A mondatoknak és eszméknek azonban olyan vizsgálata is megengedhető, mely az áldozatok szemszögéből világítja meg vonatkozásait. Ne feledjük: Pap Károly a holocaust áldozata lett. A bárányok elvéreznek.

Jegyzetek

1. Dávidházi P.: „BETEGSÉG, MELYNÉK JÉZUST KÖSZÖNHETJÜK” (EGY PARAFRÁZIS NÉMETH LÁSZLÓ ÉS PAP KÁROLY PÁRBESZÉDEBEN). *Holmi*, 1999. XI (2). 195–219.
2. Németh, L.: KÉT NÉP (HOZZÁSZÓLÁS PAP KÁROLY ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK CÍMŰ KÖNYVÉHEZ. 1935). In: ÉLETMŰ SZILÁNKOKBAN. Szerk. Greza F. Szépirodalmi és Magvető, 1989. 418–429.
3. Németh, L.: PAP KÁROLY. *Nyugat*, 1931. xxiv (14). 104–109.
4. Bein, A.: THE JEWISH PARAZITE – NOTES ON THE SEMANTICS OF THE JEWISH PROBLEM, WITH SPECIAL REFERENCE TO GERMANY. *Leo Baeck Institute Yearbook*, 1964. IX. 3–41.
5. Botstein, L.: EMANZIPATION UND ASSIMILATION: DIE WIRKUNGEN DER AUFKLÄRERISCHEN TRADITION IM 19. JAHRHUNDERT, IN JUDENTUM UND MODERNITÄT – ESSAYS ZUR ROLLE DER JUDEN IN DER DEUTSCHEN UND ÖSTERREICHISCHEN KULTUR 1848 BIS 1938. 1991. Böhlau Verlag, Wien–Köln. 20–30.
6. Fichte, J. G.: J. G. FICHTE'S BEITRAG ZUR BERICHTIGUNG DER URTEILE DES PUBLIKUMS ÜBER DIE FRANZÖSISCHE REVOLUTION – ZUR BEURTEILUNG IHRER RECHMAESSIGKEIT. 1844, Zürich–Winterthur.
7. Katz, J.: TRADITION AND CRISIS; JEWISH SOCIETY AT THE END OF THE MIDDLE AGES. 1961, New York, Free Press of Glencoe. 280.

8. Horel, C.: JUIFS DE HONGRIE, 1825–1849: PROBLÈMES D'ASSIMILATION ET D'EMANCIPATION. *Revue d'Europe centrale*, 1995, Strasbourg, Centre d'études germaniques.
9. Felkai, L.: SZÁZ ÉVE FOGADTÁK EL AZ ISZRAELITA VALÁS RECEPCIÓJÁRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYT. *Valóság*, 1995 (11). 52–59.
10. Erb, R.–B. Werner: DIE NACHSEITE DER JUDEN-EMANZIPATION – DER WIDERSTAND GEGEN DIE INTEGRATION DER JUDEN. DEUTSCHLAND 1780–1860. 1986, Berlin, Metropol.
11. Katz, J.: ZUR ASSIMILATION UND EMANZIPATION DER JUDEN: AUSGEWÄHLTE SCHRIFTEN. 1982, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. viii. 209.
12. Funkenstein, A.: AN ESCAPE FROM HISTORY: ROSENZWEIG ON THE DESTINY OF JUDAISM. *History and Memory*, 1990. 2. (2). 117–135.
13. Buber, M.: DER HEILIGE WEG; EIN WORT AN DIE JUDEN UND AN DIE VÖLKER. 1919, Frankfurt a/M., Rütten & Loening. [90].
14. Vajda, M.: KI A ZSIDÓ KÖZÉP-EURÓPÁBAN (SZÉK-FŰ GYULA HÁROM NEMZEDÉKE KAPCSÁN). *Világosság*, 1989 (8/9). 648–656.
15. Németh, L.: EGY KÜLÖNÍTMÉNYES VALLOMÁSA. *Tanú*, 1934 (9). 277–284.
16. Pap, K.: VÁLASZ EGY KÜLÖNÍTMÉNYES VALLOMÁSÁRA. *Magyarország*, 1934 (135). 3.
17. Pap, K.: ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK. VITAIRAT. KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA. 1935, Budapest, Kosmos.
18. Kecskeméti, G.: ANKÉT AZ ÖNANTISZEMITIZMUSRÓL. In: ANKÉTSOROZAT A ZSIDÓSÁG MAI PROBLÉMÁIRÓL. Szerk. Simon H. 1931, OMIKE, Budapest.
19. Lessing, T.: DER JÜDISCHE SELBSTHASS. *Debatte*; 5. 1984, München, Matthes & Seitz.
20. Hatvany, B.: VISSZA A ZSIDÓSÁGHOZ? IGEN! VISSZA A GETTÓBA? NEM! *Múlt és Jövő*, 1930. (május). 181–182.
21. Szabó, M.: ÚJ VONÁSOK A SZÁZADFORDULÓ MAGYAR KONZERVATÍV GONDOLKODÁSÁBAN. In: POLITIKAI KULTÚRA MAGYARORSZÁGON 1896–1986. Szerk. Ferenc T. 1989, Medvetánc, Budapest. 109–177.
22. Szabó, D.: A ZSIDÓKÉRDÉS MEGOLDÁSA. *Virradat*, 1920. (ápr. 1.)
23. Aschheim, S.: THE PUBLICATION OF MORITZ GOLDSTEIN'S „THE GERMAN-JEWISH PARNASSUS” SPARKS A DEBATE OVER ASSIMILATION, GERMAN CULTURE, AND THE „JEWISH SPIRIT”. In: YALE COMPANION TO JEWISH WRITING AND THOUGHT IN GERMAN CULTURE 1096–1996. L. G. S. a. J. Zipes, Editor. 1997, Yale University Press, New Haven. 299–305.
24. Scholem, G.: ZSIDÓK ÉS NÉMETEK. In: A KABBALA HELYE AZ EURÓPAI SZELLEMTÖRTÉNETBEN. VÁLOGATOTT ÍRÁSOK. 1995, Atlantis, Budapest. 201–225.
25. Suchoff, D.: GERSHOM SHOLEM, HANNAH ARENDT, AND THE SCANDAL OF JEWISH PARTICULARITY. In: *Germanic Review*, 1997. 57.
26. Illyés, Gy.: SZELLEMI VÉRVÁD. *Magyar Hírlap*, 1934. (jún. 30.)
27. Kossuth, L.: *Pesti Hírlap*, 1884. május 5. In: KOSZUTH LAJOS IFJÚKORI IRATAI. Szerk. István B. 1966, Budapest. 179–180.
28. Löw, L.: DIE EMANZIPATION DER JUDEN. 1863, Szegedin.
29. Kosáry, D.: KOSSUTH LAJOS A REFORMKORBAN. 1946, Budapest.
30. Freund, I.: DIE EMANZIPATION DER JUDEN IN PREUSSEN, UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DES GESETZES VON 11. MÄRZ 1812. EIN BEITRAG ZUR RECHTSGESCHICHTE DER JUDEN IN PREUSSEN. 1912, Berlin, M. Poppelauer. v.
31. Schmidt, H. D.: THE TERMS OF EMANCIPATION. In: LEO BAECK INSTITUTE YEARBOOK. 1956, London. 28–33.
32. Hanák, P.: A NEMZETI IDENTITÁS KONSTRUKCIÓJA ÉS PROBLÉMÁI. *Múlt és Jövő*, 1997. IX (2). 4–7.
33. Komlós, A.: A MAGYAR-ZSIDÓ SZELLEMTÖRTÉNET A REFORMKORTÓL A HOLOCAUSTIG. – A MAGYAR ZSIDÓSÁG TEVÉKENYSÉGE A XIX. SZÁZADBAN. I. köt. 1997, Budapest, Múlt és Jövő.
34. Illyés, Gy.: HAJSZÁLGÖKEREK. 1971, Budapest, Szépirodalmi.
35. Székfű Gy.: A NEHÉZ KÉRDÉS (1941. MÁRC. 15.). In: ÁLLAM ÉS NEMZET. 1942, Magyar Szemle, Budapest. 352–358.
36. Féja, G.: A „DISSZIMILÁLT” MAGYAROK. *Magyarország*, 1943 (41. febr. 20.). 3.
37. Gay, P.: THE BERLIN-JEWISH SPIRIT – A DOGMA IN SEARCH OF SOME DOUBTS. Vol. 15. 1972, New York–London, Leo Baeck Memorial Lecture.
38. Simmel, G.: SOZIOLOGIE. 1908.
39. Pietsch, W.: A ZSIDÓK BEVÁNDORLÁSA GALÍCIÁBÓL ÉS A MAGYAR ZSIDÓSÁG. *Világosság*, 1988 (11). 46–59.
40. Varga, L.: A ZSIDÓ BEVÁNDORLÁS MAGYARORSZÁGON. *Századok*, 1992. 126 (1). 59–79.
41. Treitschke, H. v.: A WORD ABOUT OUR JEWRY. READINGS IN MODERN JEWISH HISTORY. 1958, Cincinnati, Hebrew Union College–Jewish Institute of Religion. 46 leaves.
42. Herder, J. G.: HEBRAER. In: IDEEN ZUR PHILOSOPHIE DER GESCHICHTE DER MENSCHHEIT. H. Stolpe, Editor, 1965, Aufbau, Weimar–Leipzig. 63–72.
43. Kant, I.: WERKE. Vol. 6. é. n.
44. Renan, E.: HISTOIRE GÉNÉRALE ET SYSTÈME COMPARÉ DES LANGUES SÉMITIQUE. 1885, Paris.
45. Weber, M.: GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM. 1967, Budapest.
46. Marx, K.: A ZSIDÓKÉRDÉSRŐL. In: MARX-ENGELS MŰVEI. 1957, Budapest.
47. Silberner, E.: WAS MARX AN ANTI-SEMITÉ? In: ESSENTIAL PAPERS ON JEWS AND THE LEFT. E. Mendelsohn, Editor. 1997, New York University Press, New York. 361–402.

48. Kiss, J.: DECEMBER 20-IRÁN. In: ZSIDÓ DALOK. 1868.
49. Zsoldos, J.: EMANCIPÁCIÓS MOTÍVUMOK LÍRAI KÖLTÉSZETÜNKBEN. IMIT évkönyv, 1943. 286–301.
50. Eötvös, J.: A ZSIDÓK EMANCIPÁCIÓJA (1840). Gondolkodó magyarok. Szerk. Szigethy G. 1981, Budapest, Magvető.
51. Kiss, J.: AZ ÚJ AHASVÉR. In: ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI. 1908, Singer és Wolfner, Budapest. 120–121.
52. Rürup, R.: THE EUROPEAN REVOLUTION OF 1848 AND JEWISH EMANCIPATION, IN REVOLUTION AND EVOLUTION – 1848 IN GERMAN–JEWISH HISTORY. W. E. M. e. al., Editor. 1981, J. Mohr, Tübingen. 44.
53. Nagy, P.: SZABÓ DEZSŐ. Irodalomtörténeti Könyvtár. 1964, Budapest, Akadémiai.
54. Szabó, D.: A MAGYAR ZSIDÓSÁG ORGANIKUS ELHELYEZKEDÉSE – NYÍLT LEVÉL A MÚLT ÉS JÖVŐ SZERKESZTŐINEK. *Huszádik Század*, 1914. 15 (1–7). 341.
55. Pap, K.: AZAREL. Reprint Nyugat, 1937. Pap Károly MŰVEI. Szerk. Lichtmann T. 2. köt. 1988, Budapest, Múlt és Jövő.
56. Vargha, K.: MÓRICZ ZSIGMOND ELFELEJTETT KRITIKÁJA PAP KÁROLY ÖNÉLETRAJZI MŰVÉRŐL. *Irodalomtörténet*, 1969. 610–613.
57. Ilyés, Gy.: ZSIDÓ SEBEK ÉS BŰNÖK. PAP KÁROLY KÖNYVE. *Nyugat*, 1935 (II). 37–41.
58. Bein, A.: DIE JUDENFRAGE: BIOGR. E. WELTPROBLEMS. 1980, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt. 2. v.
59. Bein, A.: THE JEWISH QUESTION – BIOGRAPHY OF A WORLD PROBLEM. 1990, Rutherford, Herzl Press.
60. Lengyel, A.: NÉMETH LÁSZLÓ SHYLOCK-METAFORÁJA (EGY METAFORA ÉRTELME ÉS ESZMETÖRTÉNETI SZEREPE). *Válóság*, 1991 (8). 56–74. Itt megjegyzendő, hogy Németh László AZ ÉRTELMSÉG HIVATÁSÁBAN (1944) kihagyta a híressé vált kitélt.
61. Keszi, I.: NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A ZSIDÓSÁG. Libanon, 1937. 41–48.
62. Kardos, P.: ZSIDÓ VÁLASZ. *Válasz*, 1934 (2 [júl.]). 153–157.
63. Juhász, V.: AZ APÁK HELYETT. – A MAI MAGYAR IRODALOM EGY ASPEKTUSÁRÓL. *ÚjLátóhatár*, 1965 (2). 164–175.
64. Conze, W. – J. Kocka: BILDUNGSBÜRGERTUM IM 19. JAHRHUNDERT. *Industrielle Welt*. Bd. 38, 41, 47–48. 1985, Stuttgart, Klett-Cotta 4 v.
65. Sternhell, Z., M. Sznajder, and M. Ashéri: THE BIRTH OF FASCIST IDEOLOGY: FROM CULTURAL REBELLION TO POLITICAL REVOLUTION. 1994, Princeton, N. J., Princeton University Press. x. 338.
66. Zipes, J. D.: THE OPERATED JEW: TWO TALES OF ANTI-SEMITISM. 1991, New York, Routledge. x. 137.
67. Hilberg, R.: PERPATRATORS, VICTIMS, BYSTANDERS: THE JEWISH CATASTROPHE, 1933–1945. 1992, New York, Harper Collins.

Ungvári Tamás

Tisztelt Szerkesztők!

A *Holmi* októberi számában közölt T. S. Eliot-levél kapcsán néhány adatra hívnám fel szíves figyelmüket. A Londonban kiadott *Irodalmi Újság* többször utal az említett levélre – bár nem közli –, s beszámol Eliot más, ugyancsak Déry és íróársai érdekében tett lépéséről. Az 1957. október 1-jén megjelent VIII. évfolyam 10. számában SZABADSÁGOT DÉRY TIBORNAK! címmel ismertetik a négy magyar író letartóztatásának londoni visszhangját, s megemlítik, hogy Jo Grimond, az angol liberális párt elnöke „felhívását követően az angol irodalmi és tudományos élet számos világhírű képviselője táviratilag közbelépett Münnich Ferencnél Déry Tibor érdekében. Így a Nobel-díjas Bertrand Russell és az ugyancsak Nobel-díjas T. S. Eliot”. A levelet a lap nem közli.

Az *Irodalmi Újság* ugyanez évfolyam 13. számában (november 15-én) számol be arról, hogy a Magyar Írók Szövetsége Külföldön „november 4-i Caxton Hall-i ülésén Bertrand Russell, T. S. Eliot, Richard Church és Angus Wilson újjólag szót emelt a magyar írók mellett, és E. M. Forster, Arthur Koestler, valamint Lord Birdwood újjólag bejelentették szolidaritásukat a magyar írókkal”. A lap ugyanebben a számában idéz is Eliottól: „Engem ért megtiszteltetés azzal, hogy fölkértek, csatlakozzam nevemmel azokhoz a brit és európai írókhoz, akik szenvedélyes felháborodást éreznek amaz igazságtalanságok miatt, amelyeket az Önök országa ellen követtek el, s akik különösen ragaszkodnak ahhoz, hogy minden lehetséges alkalommal kifejezzék magyarországi íróársaik életéért és szabadságáért érzett aggodalmukat.”

Néhány nappal korábban, október 19-én jelent meg a londoni *Times*ban az a nyílt levél, amelyet Eliot és a már említettekén kívül Somerset Maugham is aláírt, és amelyben felháborodásukat fejezik ki, amiért „a Kádár-kormány az általános kifejeződött megbotránkozás ellenére azt határozta – hosszú fogva tartás és vallatások után –, hogy olyan magyarországi írókat vigyen per elé, akiknek egyetlen bűne az, hogy tolakodtak annak az ügynek a szolgálatába állítottak, amelyet igaznak tartottak”.

Az ítélet kihirdetése után (november 26-

án) Albert Camus, T. S. Eliot, Karl Jaspers és Ignazio Silone levelet írt Kádárnak, amelyben ez állt: „*Miniszterelnök Úr! Az a hír, hogy a budapesti törvényszék titkos tárgyaláson 9 évi börtönre ítélte Déry Tibort, mélyen megrázta országaink közvéleményét. A nagy magyar író híre Magyarország határain túlra is eljutott. Hosszú idő óta megérdemelt elismerésnek örvend nemzetközi értelmiségi körökben, ahol egyaránt tisztelik tehetségét és jellemét. Hogy egy ilyen kivételesen értékes, feddhetetlen erkölcsű férfit börtönbe zártak, olyan megrendülést kellett köreinkben, amelyről, úgy érezzük, Önnek tudnia kell, megrendülésünket a börtönbüntetés súlyossága, az elítélt kora és gyenge egészségi állapota csak növelte. Önhöz fordulunk, Miniszterelnök Úr, helyezze szabadlábra Déry Tibort és barátait. [...]*” A levél tartalmáról és kalandos sorsáról az *Irodalmi Újság* 1958. február 1-jén kiadott számában tudósít. Ebből kiderül, hogy Magyarország párizsi nagykövete megtagadta a levél továbbítását, így a négy író közvetlenül Kádárhoz címezte december 21-én. Miután 1959. január 21-ig nem érkezett válasz, az írók a nemzetközi közvélemény elé tárták a levél tartalmát.

T. S. Eliot, mint ismeretes, igen ritkán foglalt állást politikai, kivált napi politikai kérdésekben – már csak ezért is különleges figyelmet érdemel az 1956-os magyar forradalom, a behörtönzött írók érdekében kifejtett tevékenysége.

Tisztelettel:
Gréczi Emőke

• • •

A Holmi szerkesztőségének

Engedjék meg, hogy a *Holmi* szeptemberi számában Wilhelm András PROLEGOMENA SZABOLCSI OLVASÁSÁHOZ címmel megjelent írásához egy megjegyzést fűzzek. Az 1103. oldalon olvasható: „*A különböző közgyűjteményekben többfelé bontva (és valószínűleg nem a maga teljességében) elhelyezett hagyatéka alig áttekinthető s szinte hozzáférhetetlen.*” Mint Szabolcsi Bence jogutódja, szeretném leszögezni, hogy Szabolcsi Bence teljes kézírásos hagyatéka leánya, Szabolcsi Éva 1980-ban bekövetkezett halála után, ismétlem, a maga teljességében az MTA Könyvtára kéziratárába került. A kéziratár feldolgozta, rendszerezte. Az anyag kutatható, egy kuratórium engedélye szükséges hozzá. Ennek tagja lévén tanúsíthatom, hogy egyetlen esetben sem tagadtuk meg az engedélyt. Az igaz, hogy Szabolcsi Bence *könyvtárának* zenei része kottákkal együtt a Zeneakadémia könyvtárába került, a neki dedikált, főleg magyar irodalmi művek pedig a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárába. (Köz tudomású, hogy ma alig van mód tudós könyvtárak tulajdonosuk halála utáni együtt tartására.) Hogy ezenkívül található-e más közkönyvtárakban vagy hivatalokban egy-egy levele, azt a kutatásnak kell tisztáznia.

Bp., 1999. október 12.

Tisztelettel:
Szabolcsi Miklós

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány
és a József Attila-alapítvány támogatásával jelenik meg